

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

Бегматова Дилноза Мухтаровна

**ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА
ЁШЛАРНИНГ КАСБИЙ
ИЖТИМОЙЛАШУВИ**

Монография

Самарқанд – 2020

УДК 316.3.4(575.1)

ББК 74.03 я73

Д.М.Бегматова. Ўзбек оилаларида ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви. Монография. - Самарқанд: СамДЧТИ, 2020. - 142 б.

Монографияда ўзбек оилаларида касбий ижтимоийлашувнинг шаклланиши ва ривожланиши, педагогик асослари, касбий ижтимоийлашувни таъминлаш шарт-шароитлари, педагогик тизим самарадорлиги, касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг даражалари ва мезонлари ҳақида сўз юритилади. Мазкур монография педагогика фанлари бўйича мутахассисларга, илмий-тадқиқотчиларга, бакалавр ва магистрантларга мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

п.ф.д. проф.М.М.Махмудова

Такризчилар:

п.ф.н. доц. А.И.Саидов

п.ф.н. доц. Ф.Б.Нарзикулова

Мазкур монография Самарқанд давлат чет тиллар институти илмий кенгашининг 2020 йил 6 ноябрдаги 3-сон йиғилишида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилди.

ISBN 978-9943-6229-9-9

© Бегматова Дилноза Мухтаровна, 2020

© Самарқанд давлат чет тиллар институти, 2020

КИРИШ

Жаҳонда ёшларнинг шахсий ва касбий ижтимоийлашуви масаласи инсон капиталини яратишнинг муҳим омили сифатида эътироф этилиб, оилаларда ижтимоий тарбияни ташкил этишнинг инновацион механизмларини такомиллаштириш, ёшларни мақсадли касбга йўналтиришнинг интерактив дастурий воситаларини ишлаб чиқишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Техноген цивилизация шароитида ёшларнинг ижтимоийлашуви ривожланиш назариясига устуворлик бериш, оила ва ижтимоий институтларнинг ҳамкорликдаги фаолиятини такомиллаштириш орқали ижтимоий онгни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Халқаро миқёсда ижтимоийлашувнинг ички ва ташқи омиллари, таъсир ва акс таъсир масалалари, ижтимоийлашувда маънавий, ахлоқий, диний, маърифий, маданий қадриятлар, идеаллар, норма, талаблар ўрни, персонализация ва интеграция, ижтимоий ҳаёт мезонлари, демократик ва миллий қадриятларни янги авлодларга ўтказишнинг асослари тадқиқ этилмоқда.

Мамлакатимизда сўнгги йилларда шахс равнақи, унинг комиллиги ва инсон капитали масаласи таълим ислохотларининг бош мақсадига айланиб, оилавий тарбиянинг инсон маънавияти асоси сифатида оилаларни тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб этиш, уюлмаган ёшлар билан ишлаш тизимини такомиллаштиришга қаратилган ислохотлар натижасида ёшларга жамиятдаги ўз ўрнини топишига кўмаклашиш, улар касбий рақобатбардошлигини таъминлаш имкониятлари кенгайди. Бугунги кунда ота-оналарда фарзандларини касбга йўналтириш бўйича педагогик маданиятни

ривожлантириш зарурати юзага келмоқда. Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш, замонавий оилани ривожлантириш, намунали оиланинг мезонларини белгилаш» каби муҳим вазифалар белгиланган. Бу борада оилада ёшларни касбий ижтимоийлаштиришнинг ментал-этнопедагогик хусусиятларини таҳлил этиш, оилавий миллий тарбиянинг ташаббускорлик функциясини аниқлаштириш, шахсга йўналтирилган тарбия жараёнининг ташкилий тузилмасини оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик тизими асосида такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Бироқ, ўзбек оилаларида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг миллий-педагогик, этнопедагогик, ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари тўлиқ тадқиқ этилмаган.

Оилавий миллий тарбиянинг ташаббускорлик функцияси мазмуни оилада ёшларни касбий ижтимоийлаштиришнинг анъанавий (меҳнат тарбияси, ижтимоий-фойдали меҳнат) ва замонавий (оилавий тадбиркорлик, бизнесга ўргатиш) кўринишларини ментал-этнопедагогик хусусиятларга (устувор йўналишлари, шакллари, маросимлар, кадриятлар) кўра уйғунлаштириш зарур.

Бунда касбий етукликка эришишнинг акмеологик тузилмаси касбий ижтимоийлаштириш омилларига таъсир этувчи ўзбек оилаларининг фактор таҳлили босқичларини белгилаб олиш;

ёшларни касбни онгли танлаш, касбий қизиқиш ва эҳтиёжларни барқарорлаштиришга хизмат қилувчи шахсий қобилиятлари, ҳаётий тажриба, воқеликни реал

баҳолашга ўргатиш, оилада касбий ижтимоийлаштириш
босқичларини такомиллаштириш;

оилада ёшлар касбий ижтимоийлашувини
таъминлашнинг педагогик имкониятлари ўқувчи-ёшлар
билан ишлашнинг педагогик таъсирчанлигини оширишга
йўналтирилган микроҳудуд мониторингини юритиш,
ижтимоий ишни ташкил этиш технологиялари
лойиҳаларини ишлаб чиқиш муҳимдир.

I БОБ. КАСБИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

1.1. Касбий ижтимоийлашув тушунчаси, унинг ижтимоий-педагогик долзарблиги ва зарурияти

Тарихга назар ташласак, ҳар қандай жамиятда комилликнинг энг асосий кўрсаткичи инсоннинг эзгуликка, ижтимоий бахт-саодатга, гуманистик ғояларга муносабатида ҳамда уларга асосланган амалий фаолиятида намоён бўлади. Яъни жамиятнинг умумий ривожига, инсоният цивилизациясига ижобий таъсир кўрсатувчи комиллик мезони инсонни шахсни баркамол қилиш орқали жамиятни бахтли – саодатли қилишдан иборат бўлиб келган. Инсондаги комиллик, энг аввало, унинг фикр, тафаккур ва амалий фаолият эркинлигини англашидадир. Комил инсон ғоясини миллий истиқлол ғоясидан ажратиб бўлмайди. Бошқача айтганда, комил инсоннинг моҳияти, аввало жамиятни баркамол қилиш йўлидаги саъй-ҳаракатларида намоён бўлади. Комил инсон ва жамият муносабатларида ўзаро боғлиқ бўлган икки жараёни кўриш мумкин. Биринчиси, комил инсоннинг жамият тараққиётига ижобий таъсир қилиши, комил инсон ғоясини мавжудлиги ва у билан боғлиқ амалиёт, жамият ривожланиш даражасини белгилайдиган мезон сифатида намоён бўлади. Яъни эркинлик, мустақиллик комил инсон ғоясини амалга ошириш учун тегишли шарт-шароит яратади. Шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда комил инсонни тарбиялаш учун ижтимоий, сиёсий-иқтисодий, маънавий-ташкилий вазифалар давлат сиёсатининг энг муҳим ва устувор йўналиши этиб белгиланган. Зеро, баркамол авлод келажаги учун

қайғурмаган халқ, миллат ва давлатнинг истиқболи бўлмайди.

Аммо мазкур вазифанинг ҳаётга жорий этилишида, энг аввало, иқтисодий, маънавий ва ижтимоий тараққиётни таъминлашга қодир, замонавий касбларни пухта эгаллаган, бутун мамлакат миқёсида барча йўналишларда модернизация, демократизация ва либерализация қилиш вазифасини амалга ошира оладиган кадрларни тарбия қилиш муаммосини ҳал этиш зарур эди. Шу боис, Ўзбекистонда “Таълим тўғрисида”ги давлат қонуни ҳамда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилинди ва ўз мустақиллигини қўлга киритган ёш давлатнинг кўриб чиқиладиган мавзу доирасидаги мақсадлари, уни амалга ошириш чора-тадбирлари, таълим тизимидаги талаб этиладиган ислохотлар мазмунини белгилаб олинди. Бунинг натижасида мустақиллик йилларида таълим соҳасидаги кенг миқёсда олиб борилган ислохотлар сабабли Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида тан олинди.

Мустақиллик йилларида таълим-тарбия ва оила масалаларига узвий боғлиқ воқеликлар сифатида қаралди. Ўзбек оиласининг нуфузини кўтариш, оиланинг ички имкониятлари ва миллий анъаналаридан унумли фойдаланиш давлат аҳамиятига молик вазифага айлантирилди. Шу билан бирга оиланинг шахс камолоти ва шаклланишидаги бебаҳо ўрни ва муқаддас мавқеи алоҳида таъкидланди.

Касбий ижтимоийлаштириш (лот. *socialis* – *ижтимоий*) – шахснинг касбий шаклланиши жараёни педагогик шарт-шароитларини таъминлаш демакдир. Бунда касбий ориентация ва касбга йўналтириш, ўзини тутиш, муомала қилиш, муносабат билдириш, психологик

талаб ва кўрсатмаларни бажариш, касбий кадриятларни англаш ва қабул қилиш, маълум касбий билим, малака ва кўникмаларни тўла эгаллаш, ўз касбий эҳтиёжларини таъминлаш ва касбий мақсадларини рўёбга чиқара билиш, ўз касби ва жамият тараққиёти омилларини ўзаро боғлай олиш ҳамда жамият тараққиётига ўз хиссасини кўша билиш кабилар назарда тутилади.

Таъкидланган ҳолатларнинг барчаси шахснинг жамият ҳаётига интеграцияси, яъни фаол яшашини таъминловчи мезонлардир. Педагогикада касбий ижтимоийлашув шахснинг ижтимоий шаклланиши жараёни, унинг шарт-шароитлари ҳамда таъминланиши, намоён бўлиши ва натижалари билан узвий боғланади. Бинобарин, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш муаммоси куйидаги сабабларга кўра долзарблик касб этади:

баркамол авлодни шакллантиришда оиланинг педагогик роли ва аҳамияти кундан-кун ортиб боради;

оила шахс шаклланишида умумий педагогик жараённинг энг муҳим ва аҳамиятли бўғинларидан бирига айланади;

оилада ёшларни касбий ижтимоийлашуви масалалари ҳам замонавий давр учун долзарб педагогик талаблардан бирига айланади;

шахс ижтимоий муҳитда шакллантирилади, ижтимоий муҳитсиз баркамол шахсни бунёд қилиб бўлмайди. Касбий ижтимоийлашув эса баркамол шахс шаклланишининг узвий таркибий қисми саналади.

Кейинги йилларда шиддат билан ривожланаётган жамиятда кадрлар тарбиясига махсус эътибор талаб этилмоқда. Жамиятнинг ҳар томонлама кескин юқори техник тараққиёти даврида айнан ёшлар касбий

интуицияси ва ориентацияси муҳим омилга айланади. Бунда эса ота-оналарнинг фарзандга ижобий таъсир ўтказиши ва оилада етарли муҳит яратиб бериши зарур бўлади. Шунга кўра, оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг аҳамияти кескин ошиб боради.

Бугунги кунда касбий ижтимоийлашув тушунчасининг мазмуни кундан-кун янги, инновацион тушунчалар билан бойиб бормоқда ҳамда мазкур янгиланган мазмунни таълим ва тарбия тизимининг барча босқичларига сингдириш ва таълим-тарбия жараёнига жорий этиш зарур.

Оиладаги касбий ижтимоийлашув натижасида ёшлар жамиятдаги турли сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий вазиятларни тўғри таҳлил қила олиши, бугунги кун ҳамда келажак учун долзарб соҳа ва йўналишларни фарқлаш кўникмасига эга бўладилар. Бунинг учун ота-оналарнинг ўз фарзандлари тақдирига масъулият билан қарашлари, улар тақдирини жамият истиқболи билан боғлай олиш тажрибасига эга бўлишлари, касбий долзарбликни англай олишлари тақозо этилади. Касбий ижтимоийлашувда ота-оналар касбий интуицияга эга бўлишлари, истиқбол ривожланиш бўйича маълум билимларни эгаллашлари ва келгуси касбий йўналишларни олдиндан кўра билишлари зарур бўлади.

Педагогикада шахс ижтимоийлашувида асосий уч ҳолат, яъни: фаолият, муомала ва ўз-ўзини идрок этиш ажратилади. Мана шу ҳолатларнинг илк ўргатилиши ва амалий қўлланилиши оилада кечади. Оиладаги ижтимоийлашув фарзандларнинг ташқи муҳит, шунингдек, бутун жамият билан алоқалари ва мазкур алоқадорлигининг шаклланиши, кенгайиши ва таъминланиши орқали рўй беради. Фарзандларнинг

жамият ҳаётига бўлган муносабатининг таркиб топиши ҳам оила муҳиtida амалга ошади. Фарзанднинг жамият ҳаётига интеграцияси бир қатор эҳтиёжлар, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий муҳит ва талаблар билан боғлиқ бўлади. Жамиятда мавжуд касбий эҳтиёжлар, муаммолар, талаблар ва имкониятларга нисбатан фарзандлар тафаккури ва истакларини мос тарбиялаш ва шакллантириш оиладаги касбий ижтимоийлашувнинг бош вазифаси ҳисобланади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг амалиётдаги ҳолати ўзбек оилалари тажрибасида ўрганилаётган шарт-шароитлар нуқтаи назаридан бир қатор зиддиятларнинг мавжудлигини кўрсатди.

Оилавий таълим-тарбия билан шуғулланувчи мутасаддилар, хусусан ота-оналар касбий ижтимоийлашув тушунчасининг мазмуни ва моҳиятини тўлиқ билмасликлари ҳамда идрок этмасликлари, мазкур масала доирасида билим, кўникма ва малакаларга, педагогик жараёни самарали бошқаришга тайёр эмасликлари аён бўлди.

Оилада ота-оналар ва фарзандлар орасида илмий-назарий жиҳатдан талаб қилинган касбий ижтимоийлашув мазмуни, унинг сифати, билим, кўникма ва малакалар даражаси маълум зиддиятнинг мавжудлиги аниқланди. Ота-оналарнинг билим ва кўникмалари кўпчилик ҳолларда талаб даражасига жавоб бера олмаслиги маълум бўлди.

Шу ўринда касбий ижтимоийлашув масалаларига нисбатан бир оилада жамланган турли авлодлар, яъни бир томондан катталар, иккинчи томондан ёшлар ўртасида ҳам маълум зиддиятларнинг мавжудлиги аниқланди.

Катта авлод кўпроқ анъанавийлик тарафида, ёш авлод эса кўпроқ инновацион тараққиёт томонида эканлиги ойдинлашди.

Педагогик илм назарияси ва амалиёти нуқтаи назаридан ўзбек оилаларида касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг яхлит педагогик андозаси ишлаб чиқилмаганлиги, уни таъминлашнинг махсус шакллари, воситалари ва усуллари ишланмаганлиги, тартибга солинмаганлиги ҳамда жорий этилмаганлиги, оилавий тарбия тизими улардан маҳрум эканлиги, бироқ, махсус равишда оилавий тарбия тизимига йўналтирилган мазкур шакллар, воситалар ва усулларсиз самарали ўқув тарбиявий жараёни ташкил этиб бўлмаслиги аниқланди.

Турли оилаларда баъзи ота-оналарнинг касбий ижтимоийлашув борасидаги қарашлари, билим, кўникма ва малакаларининг ҳар хиллиги, бир меъёрга эмаслиги, унинг даражасининг турли-туман эканлиги ойдинлашди, уларнинг даражасини бир хил меъёрга келтириш лозимлиги белгиланди.

Ота-оналар ва ёшлар тафаккурида оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш аслида жамият ҳаётига фарзанд интеграциясини таъминлаш эканлиги борасидаги қарашларнинг мавжуд эмаслиги ва ёки жуда суствлиги, аммо мазкур билим ва қарашларнинг жуда катта ижтимоий-сиёсий ва истикболли аҳамиятининг мавжудлигини тушунтириш зарурлиги, мазкур талаб борасида ота-оналар ва ёшлар тафаккурида сифат ўзгаришларини амалга ошириш лозимлиги маълум бўлди.

Ўзбек оилаларидаги анъанавий таълим-тарбия оилавий тарбиянинг барча соҳаларида, жумладан касбий ижтимоийлашувни таъминлашда ҳам кўпроқ талаб, яъни катталар томонидан фарзандга қўйиладиган талаб,

мажбурият сифатида шакллантирилаганлиги, аммо бугунги кунда шахс тарбиясида нафақат маълум талаблар тизимини ишлаб чиқиш, балки асосан фарзандни унинг ижтимоий мустақиллиги ва фаоллигини таъминловчи интерфаол усуллар ёрдамида маълум билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш лозимлиги аён бўлди. Демак, оилавий тарбияда касбий ижтимоийлашувни таъминлашда педагогик жараён бошқарувчилари ва иштирокчиларини мазкур интерфаол педагогик билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш зарурлиги аниқланди.

Ўзбек оилаларида ота-оналарнинг кўпчилиги махсус педагогик билим, кўникма ва малакаларга эга эмас. Шу боис, улар оиладаги педагогик жараённи мақсадли эмас, балки стихияли тарзда бошқарадилар. Аммо оилада таълим-тарбия жараёни аниқ педагогик мақсадларга бўйсунитиш тақозо этилмоқда. Бинобарин, ўзбек оилаларида энг аввало ота-оналарнинг ўзини “ўқитувчи ва мураббий” сифатида педагогик жараёнга ҳар томонлама тайёрлаш, уларни касбий ижтимоийлашув борасидаги инновацион билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш зарур. Мазкур фаолиятсиз, яъни ота-оналарнинг ўқитувчи ва мураббий сифатида малакаларини таъминламасдан туриб, улардан оилада педагогик жараён самарадорлигини талаб этиб бўлмаслиги ойдинлашди. Агар оилада касбий ижтимоийлашув муҳити таъминланган бўлсагина, биз келгусида жамиятда турли илғор техноген касб ва ходимларга, замонавий кадрларга бўлган жуда катта ижтимоий талабни қондиришга имкон ярата оламиз.

Бунинг учун бугунги кунда оилаларда ота-оналар ва ёшлар замонавий жамият учун “Истиқболда қандай

касбларга эҳтиёж бўлади?”, “Касб танлови ва унга тайёргарликни қандай амалга ошириш мумкин?”, “Қандай самарали ва натижали замонавий касб эгасини шакллантириш мумкин?”, “Оилада фарзанд касбий ижтимоийлашувининг оила истиқболига таъсири қандай?” каби муаммолар ечимига тайёр бўлиши зарур.

Бизнинг фикримизча, мана шу алоқаларни мустаҳкам қиладиган ва фарзанднинг кенг ижтимоий маконда ўз ўрнига эга бўлишини таъминлайдиган тамойиллардан бири – касбий ижтимоийлашувдир.

Касбий ижтимоийлашувни болалик давриданок айнан оилада таъминлаш ўта муҳим вазифалардан бўлиб, болалик даврида инсон шахсининг қарийб 70 фоизи шакллантирилади. Аммо касбий ижтимоийлашув оила муҳитида ижтимоий назоратдан иборат тарбиявий жараёнлар, яъни тарбия билан бир қаторда, стихияли кечадиган, аммо фарзанднинг ўз-ўзини англашига бевосита таъсир кўрсатадиган мувофиқлашмаган жараёнларни ҳам ўз мазмунига камраб олади. Агар оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш мақсади бўлмаса, фарзанднинг жамият ҳаётига фаол интеграцияси масалаларида муаммолар вужудга келади.

Профессор Н.М.Эгамбердиеванинг фикрига кўра, “Ижтимоийлаштириш – жамиятнинг муваффақиятли ривожланиши учун зарур бўлган намунали хулқ, психологик механизм, социал норма ва қадриятларни ўзлаштириш жараёнидир”. Демак, оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жамиятнинг истиқболда касбий эҳтиёжларини таъминлаш деганидир [Эгамбердиева 2010: 18].

Замонавий жамият ҳаётида кенг равишда ва жуда тез суръатлар билан ўзгариб бораётган касбий

трансформациялар ишлаб чиқариш, макроиктисодиёт ва микроиктисодиётдаги туб ўзгаришларни, меҳнат бозоридаги инновацион талабларни ўз вақтида илғаб, уларга янги авлодларни мутаносиб йўналтиришни тақозо этади. Мазкур ҳолат эса аслида жамиятнинг истикболда юқори технологик тараққиётини таъминлашга тенг келади. З.Т.Салиеванинг таърифига кўра, “ижтимоийлашув инсоннинг маданият, коммуникация таъсири остида шаклланиш жараёни, бир бирлари билан мулоқотда бўлишларини ифодалайди” [Салиева 2010: 64].

Баъзи ўзбек олимларининг фикрига кўра, ўқувчиларни касб танлашга тайёрлаш - бутун педагоглар жамоасининг, ота-оналар ва ишлаб чиқаришга даҳлдор бўлган мутахассисларнинг, кенг жамоатчиликнинг кўп йиллик таълим-тарбия ишидир. Ёшларни маънавий - психологик жиҳатдан меҳнат фаолиятига тайёрлаш ишига шахсни ҳар томонлама камол топтиришнинг ўзаро боғлиқ жараёни деб қаралади, бу жараёнда қобилият ва эътиқод билан бирга ёшларнинг шахси ҳаракатлантирувчи куч сифатида намоён бўлади.

Бугунги кунда дунё меҳнат бозорида жуда катта зарурият, эҳтиёж ва талабни кўрсатаётган янги мутахассисликларнинг 80 фоизи энг юқори технологиялар соҳаси саналади. Масалан, ахборот технологиялари таркибида сўнгги ўн йил ичида юздан ортиқ янги мутахассисликлар келиб чиққан бўлиб, уларга бўлган эҳтиёж кундан кун ортиб бормокда. Шу билан бирга, бир неча йил олдин агар ИТ (ахборот технологиялари) мутахассисликдан фақат бир мутахассислик, яъни бир дастур асосида бир томонлама билим, кўникма ва малакага эга бўлиш талаб қилинган бўлса, бугунги кунда бундай мутахассис зиммасига бир эмас, бир неча ахборот

мутахассисликларини, яъни дастурчилардан бир неча йўналишларни чуқур билиш талаб этилмоқда. Уларга бўлган дунё меҳнат бозоридаги талаб эса хали-вери қопланмайди, чунки ахборот бозори шиддат билан ўзгариб, ривожланиб бормоқда. Нанотехнология ва ахборот технологиялари соҳаларидаги дунё миқёсидаги жуда машхур ташкилот ва корхоналарда замонавий мутахассисликларга бўлган талаб тўла қопланмаётган бўлиб, янги мутахассисликларга нисбатан жуда катта етишмовчилик мавжуд. Мазкур корпорацияларнинг танловларида бир ўринга фақат битта номзод қатнашаётганлиги маълум. Шу билан бирга ахборот технологиялари мутахассисларидан C (C, C++, C#), Java, Delphi, PHP дастурлаш тилларини пухта билиш талаб этилмоқда.

Шу билан бирга, ахборот ва нанотехнологиялар, ген муҳандислиги мутахассисларининг бир ойлик маоши сўнгги ўн йилликда мунтазам ва юқори даражада ўсиб бораётган, коорпорациялар бу соҳаларда маош миқдорини мунтазам ошириб бораётган соҳалардандир.

Шу билан бирга, бундай мутахассислардан фақат соҳа доирасидаги билим, кўникма ва малака эмас, балки ижтимоий жиҳатдан коммуникативлик, гуруҳларда ишлай олиш қобилияти, гуруҳ таркибида ўзини намоён қила олиш, ўз хиссасини умум ишига кўша билиш, креативлик, яъни янгиликни яратишда уни кўра билиш, мақсадни амалий қила олиш, самарага олиб кела олиш, эффефективлик ва натижалиликка йўналтирилганлик, иш вақти ва ўрнидан ташқарида, ҳар қандай маконда, ҳар қандай муҳитда ҳам ишлай олиш, реал маҳсулот бера олиш, технологик тараққиётни кўра билиш ва башорат қила олиш, инновацион тафаккур, янги билимларни

эгаллашга, яъни қайта ўқиш ва ўз малакаларини мунтазам оширишга доимий тайёрлик, ўз корпорацияси манфаатларига содиқлик, корпоративлик тамойилларига фидойилик кабилар талаб этилмоқда.

Бинобарин, мазкур вазият ва ўзгараётган воқелик оилада ҳам касбий ижтимоийлашувнинг мазмунан янги даражага чиқиши лозимлигини, оилада фарзандларни янги мазмунда дунё миқёсида рақобатбардош мутахассис қилиб етиштириш зарурлигини англатади. Бунинг учун эса оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви жараёнини тўғри ва замонга мос равишда ташкил қилиш тақозо этилади.

Сўнги ўн йиллик ичида меҳнат бозорига кириб келиб, ижтимоий талабни намоён қилган янги мутахассисликлардан наноматериал ва нанотехнологиялар физикаси, наномуҳандислик, криптография, кибержиноятчиликга қарши фаолият, компьютер ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш ва уни муҳофаза қила олиш, дастурчилар, хизмат фаолияти психологияси, тиббий кибернетика, тренд-вотчер, иқтисодий хавфсизлик мутахассиси, тизимли техник муҳандиси, муҳандис-дастурчи-логист, ишчанлик коммуникацияси, ген муҳандиси, ген биологи, ахборот ресурслари бошқарувчиси, транспорт логистикаси кабилар юқори технологиялар таракқиёти шароитида меҳнат бозорига кириб, уларга бўлган талаб ортиб бораётганлигини кўрсатади.

Бугунги кунда ва яқин истиқболда электроника, дастур билан таъминлаш, сунъий интеллект, узатувчисиз технологиялар, робот технологиялари, нанотехнология, экологик тоза технологиялар, ахборот технологияларининг янги босқич даражалари,

альтернатив энергетика, атом ва куёш энергетикаси, биометрия, коинот биологияси, ген муҳандислиги, электрон анализаторлар, навигация технологиялари, венчур иқтисод, инновацион тиббиёт, тиббиёт технологиялари ва бизнес тараққиёт соҳаларида янги мутахассисликларга бўлган талаб кескин ортиб боради.

Сўнги йилларда мамлакат ижтимоий-иқтисодий соҳасининг дунё ҳамжамияти билан чуқур интеграциялашуви оқибатида мутахассисликлар классификаторига жуда катта ўзгаришлар киритилди, аммо бугунги кунда янгидан янги мутахассисликлар иқтисодиётга, айниқса нанотехнология, робототехника, ахборот коммуникацион технологиялар, ген муҳандислиги ва бошқа соҳалар кириб келмоқда.

Масалан, менежерликни ўзини олсак, сўнги йилларда менежер, офис менежери, лойиха менежери, сифат менежери, пулли хизматлар бўйича менежер, департамент менежери, эксперт-консультант менежери кабилар классификаторга киритилди. Аммо бу билан менежерлик соҳасининг барча бугунги кундаги мавжуд янги касб турлари унда ўз аксини топган деб бўлмайди. Чунки, дунёда машҳур менежер турларидан персонал бўйича менежер, мижоз бўйича менежер, сотув бўйича менежер, ҳудудий менежер, PR менежер кабилар юқорида таъкидланган рўйхатга киритилмаган. Шунга кўра, бугунги кунда янгидан-янги мутахассисликларнинг жамият ҳаёти ва унинг иқтисодиётига кириб келиш жараёни фаол кечаётган бўлиб, оилалар ва ота-оналарни мазкур жараёндан воқиф этиш тақозо этилади.

Бизнинг фикримизча, ҳар бир оилада ҳар бир фарзанд турли касб-ҳунарларга бўлган ўз қизиқиши, эътибори, лаёқати, имкониятларини намоён қилади. Мана

шу фарзанднинг ўз қизиқишларини намоён қилиши жараёни катталар тафаккурида маълум эътирозларни, баъзан англашилмовчиликларни ҳам уйғотади. Мазкур эътироз фарзандга нисбатан жаҳл, жазо, агрессия сифатида катталар хулқ-атворида намоён бўлади. Улар ўз фарзандларини тўғри йўлга, аслида педагогик жиҳатдан “нотўғри” йўлга солмоқчи бўладилар. Ота-оналар тафаккурида стереотиплар ишлай бошлайди. Ота-оналар ўзига бўлган “ҳурмат”ни талаб этиш орқали ўз фарзандида илк намоён бўлаётган касбий эҳтиёж ва лаёқатларни бўғиб ташлайди. Демак, фарзанднинг ўз касбий лаёқати ва эҳтиёжларини намоён қилиши ва уларни англатиш жараёни аслида силлиқ кечмайди.

Масалан, баъзи фарзандлар улар ўйнаши учун сотиб олинган ўйинчоқларни (масалан, машиначалар, қўғирчоқлар) бузиши мумкин. Биз фарзанддан ўйинчоқларни бузмасликни қатъий талаб этамиз. Агар фарзанд ўйинчоқларни бузишни давом этаверса, бундай фарзандни биз “тарбиясиз”, “гапга кулоқ тутмайдиган”, “нарсанинг қадрини билмайдиган” фарзанд сифатида баъзан жазолаймиз ҳам. Аслида фарзанд тафаккурида “Бу ўйинчоқ қандай тузилган?”, “Бу ўйинчоқнинг ичида нима бор?”, “Бу ўйинчоқ қандай қилиб ишлар экан?” деган саволлар пайдо бўлиши мумкин. Агар ота-оналар ўз фарзандларидаги мана шундай “Нима учун ўйинчоқларни бузаяпти?” деган саволга аниқ жавобни топа олмасалар, яъни анъанавий йўл ва усулда тушунтириб бўлмайдиган ҳодисаларга дуч келсалар, ота-она ўз хатти-ҳаракатлари билан фарзанднинг касбий хохиш-истаги, унинг иштиёқини тўғри, яъни мутаносиб англамаганликлари учун фарзанднинг примитив тарзда намоён бўлаётган касбий иродасини сўндириб, йўққа чиқариб қўйиши

мумкин. Бундай ҳолат фарзанднинг касбий ижтимоийлашув жараёнида маълум хатоликларга йўл қўйиши демакдир. Бу эса фарзанднинг табиий қобилиятларини, унинг лаёқатларини касбий жиҳатдан нотўғри англаш ҳисобланади.

Фарзанд ўйин орқали дунёни англайди, ўзини дунёвий вазифаларга тайёрлайди. Демак, фарзанд ўйин орқали ўзини маълум келгуси кадр, яъни мутахассис сифатида ижтимоий фаол ҳаётга тайёрлайди. Фарзанднинг ўйинчоқ тузилиши, унинг таркибий қурилишига бўлган жуда катта табиий қизиқиши аслида унинг предметлар тузилишига бўлган жуда катта эътибори, демак, унинг механик тасаввур ва техник кўникмаларга мойиллигини тасдиқловчи сифат бўлиши мумкин. Агар фарзанд бир эмас, бир неча ўнлаб ўйинчоқларни “бузиб”, улар тузилишини аниқ идрок этишга ўрганса, табиий равишда катта бўлганида барча механик тузилмаларнинг қурилишини тез ва сифатли англаш қобилияти ва малакасига эга бўлади. Фарзанд бундай ҳолатларда ўз хоҳиш ва истакларини намоён этиш орқали, ўз характерида яширинган лаёқатларни кўрсатишга стихияли тарзда уринади. Ота-она эса, буни англамасдан, ўз фарзандининг эҳтиёжларини қондиришни таъқиқлаб қўяди, фарзанд лаёқатларининг ўстирилишига зарар етказди, баъзан эса уларнинг батамом йўқ бўлиб кетишига сабабчи бўлади.

Одатда ҳар бир оилада фарзандга турли ўйинчоқлар олиб берилади, аммо баъзи оилаларда ўйинчоқлар билан ўйнашга фарзандга руҳсат этилмайди. Мазкур ўйинчоқлар “асраб” қўйилади. Аммо фарзанд олинган ўйинчоқни ўйнаш орқали улғаяди, мана шу жараён унинг ўсиши, улғайиши, маълум малакаларга эга бўлиши жараёни

ҳисобланади. Агар ота-оналар биз таъкидлаган, яъни уларга ўз фарзанди хулқи ва ўзини тутиши орқали юборилаётган ахборотни мос равишда англамасалар, болани унинг юқори сифатли келажагидан маҳрум қилган бўладилар. Шу боис ҳам бугунги кунда оилада фарзанд таълим-тарбиясида касбий ижтимоийлашувнинг ўрни ва аҳамияти бетакрорлик касб этиб бормоқда.

Инсон фақат касб эгаси бўлгандагина ўзини ижтимоий фаол ҳаётга тайёр ҳисоблайди ҳамда оиладанок фарзандларни замонавий инновацион касбларга ўргатилмаса, постмодерн, яъни технологик жиҳатдан ўта илғор жамиятларда яшаш шароитларига фарзандни мос равишда ҳозирлаб бўлмайди.

Таъкидланган ўринларнинг барчаси шахснинг жамият ҳаётига интеграцияси, яъни фаол яшашини таъминловчи мезонлардир. Уларнинг барчаси шахснинг жамиятдаги функционаллиги асосидир. Шу боис, инсон ижтимоийлашуви унинг туғилишидан бошланиб, инсон ҳаётида ҳамнафас жараён ҳисобланади. Педагогикада ижтимоийлашув шахснинг ижтимоий шаклланиши жараёни, унинг шарт-шароитлари, намоён бўлиши ва натижалари билан узвий боғланади.

Оиладаги касбий ижтимоийлашув эса жамиятдаги турли сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий вазиятларни тўғри таҳлил қила билиш, бугунги кун учун долзарб касбий йўналишларни башорат қила олиш ва уларга фарзандларни тайёрлаш, ота-оналарнинг ўз фарзандлари тақдирига бўлган масъулиятини таъминлаш ва уни замон тараққиёти билан узвий боғлаш, фарзанд тақдирини жамият истиқболида кўра билиш кабиларни англатади. Ота-оналар ўз фарзандининг касбий ижтимоийлашуви учун шарт-шароитларни тўлиқ яратиб бериши даркор.

Агар оилада касбий ижтимоийлашув муҳити таъминланган бўлсагина, биз келгусида жамиятда замонавий кадрларга бўлган жуда катта ижтимоий талабни қондиришга имкон ярата оламиз.

Ижтимоий фаоллик вазифалари сирасида эса миллий манфаатларни англаш, миллат ва давлат равнакига хизмат қила олиш, миллий қадриятлар, миллий онг, инсонпарварлик, гуманистик қадриятлар силсиласи, яхшиликка хизмат қилиш, меҳр-мурувват, ҳомийлик, бошқалар устида қайғуриш, меҳрибонлик, қийинчилик даврида ўзгаларга ёрдам бера олиш, шафқат, ҳайрихоҳлик, каттага хурмат, кичикка иззат кўрсата олиш, тинчлик, осудалик, тотув ҳаётни қадрлаш, қўли очиқлик, бошқаларнинг кўнглини олиш, самимийлик, меҳмондўстлик, бағрикенглик, сабрли ва қаноатли бўлиш, конфликт вазиятларнинг олдини ола билиш, бунёдкорлик, яратувчанлик, ўзгани англаш, дардлашиш, дилдан суҳбат қуриш, умумманфаатларни кўра билиш, шахсий камчиликларни кўра билиш, характерни талаб асосида қура билиш, атрофга бунёдкорлик билан қарай билиш, турли зиддиятлар (экологик, ижтимоий, сиёсий) олдини ола билиш каби сифатлар муҳим ўрин эгалламоқда.

Бизнинг ишончимизга кўра, замонавий жамиятлардаги иқтисодий, молиявий, ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий, мафкуравий зиддиятларнинг кескин ошиб бораётган, жамият ва давлат, жамият таркибидаги турли қатламлараро миллий, этник, ирқий, иқтисодий-моддий зиддиятлар вужудга келаётган бир шароитда ёшлар ижтимоийлашуви, хусусан уларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш аслида жамият ривожига, турли ижтимоий қатламлараро баъзи инқирозларнинг олдини олишга хизмат қилади. Аммо масала моҳияти

шундаки, зиддиятлар хусусиятларини билишнинг ўзи бугунги кунда етарли бўлмай, балки уларнинг ечимини ҳам билиш ва амалга ошириш чора-тадбирларини превентив тарзда, яъни олдиндан кўриш ҳамда улар ечимини амалга ошира олиш тақозо этилмоқда.

1.2. Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашга доир илмий-назарий қараш ва ғоялар таҳлили ва амалиётдаги аҳволи

Ижтимоийлашув жуда кенг тушунча. Унинг таркибига сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ижтимоийлашув, оилавий ижтимоийлашув, шахсий ижтимоийлашув қаторида касбий ижтимоийлашув масалаларини киритиш ўринли бўлади. Юқорида таъкидланганидек, оиладаги ижтимоийлашув жараёни шахс шаклланиши билан боғлиқ. Аслида ижтимоийлашув миллий характерга эга бўлган фалсафий, педагогик-психологик ва социологик ҳодиса ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, ижтимоийлашувнинг ўрганилиши кўп ҳолларда шахс шаклланиши масалалари ичида кўриб чиқилади.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида шахс шаклланиши масалалари мустақиллик мафкураси асосида янгидан кўриб чиқилди ҳамда демократик, фуқаролик ва ҳуқуқий давлат қурилиши билан ҳамоҳанг тарзда, миллий ўзликни англаш ва миллий истиқлол ғояси таркибида қайта англанди. Мустақиллик йилларида янги мазмунда шахс, шахс ва жамият тараққиёти, шахс хусусиятлари ва лаёқатларининг жамият тараққиётидаги тарихий аҳамияти ҳамда шахс ва жамият муносабатлари масалалари, шу жумладан шахсни шакллантириш жараёнининг фалсафий,

сиёсий, социологик, тарихий, миллий, шу жумладан педагогик аспекти ўрганилди.

Касбий таълим тизимида алоҳида эътибор ўқувчиларнинг касбий лаёқати ва касбий йўналганликларини диагностика қилишнинг педагогик ва психологик аспекти ўрганилди. Ўқувчининг касбий эҳтиёж ва лаёқатларини эрта, айниқса унинг касб танлашгача бўлган даврда ўрганиб, хулосаларни бериш, мамлакатимиздаги таълим тизимининг янги босқичма-босқич тузилишида муҳим аҳамиятга эга бўлади.

Олимларни қизиқтирган долзарб ва ечими ислохотлар жараёни учун зарур бўлган масалалардан бири ўқувчиларни касбга йўналтиришда қандай педагогик технологияларни қўллаш лозимлиги муаммосидир.

Умумий ўрта ва касб-ҳунар таълимида ўқувчилар касбий ижодкорлигини узвий ривожлантиришнинг креатив педагогик технологияларини лойиҳалаш ва жорий этиш механизмини илмий-назарий ҳамда ташкилий-методик жиҳатдан асослаш муҳим масаладир.

Касбга йўналтириш ёшларга уларнинг қизиқиш, лаёқат, қобилиятларига ва жамиятнинг турли хил касбларга бўлган эҳтиёжига мувофиқ ҳолда касб танлашга ёрдам берувчи мақсадли фаолиятдан иборатдир. Бинобарин, олим таълим тизимидаги касбга тайёрлаш масалаларининг ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатларини таҳлил қилиш баробарида, касбга йўналтириш энг аввало шахс ва жамиятнинг касбий муносабатлари силсиласи эканлигини тан олади.

Касбга йўналтириш назариясини “касб-ҳунарга йўналтириш фаолиятини самарали ташкил этишга қаратилган турли хил қарашлар мажмуаси, ғоялар ва тасаввурлар йиғиндиси” сифатида эътироф этиш мумкин.

Шу билан бирга мазкур назария орқали педагогик жараённинг бир-бирига боғлиқлиги қонуниятлари тўғрисида тўлиқ тасаввур берадиган илмий билимларни ташкил этиш шакли, ёшларни шахсий қизиқишлари, лаёқат ва қобилиятларига мос келадиган, жамият учун зарур касбларга йўллашдан иборат эканлиги”ни уқтириш мумкин. Касб танлашда хато қилмаслик учун болаларга аввало мактаб ва оила ёрдам бериши керак. Аммо оиланинг касбий ижтимоийлашувдаги роли ва аҳамияти, оиланинг функциялари ва шарт-шароитлари муаммоси ҳануз ўрганилмаган. Бинобарин, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш муаммосини, айнан шу оила бўғинига хос бўлган касбий ижтимоийлашув омиллари, хусусиятлари ва педагогик тамойилларини ўрганиш керак.

Дунё ҳамжамияти миқёсида шахсга доир сифатларнинг анъанавий моделлари ва анъанавий турмуш тарзидан уларни модернизация томон сезиларли ўзгариши яққол кўзга ташланмоқда. Шахснинг индивидуал, ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини ташкиллаш сифатлари ва қобилиятлари, дунёқараш ва маданий кенглик, очиқлик, бағрикенгликнинг аҳамияти ортиб, ҳатто умрини яшаб бўлган, шахснинг динамик касбий, сиёсий ва ижтимоий-прогрессив жараёнларга киришишини тормозлайдиган ҳаётий, маданий ва хулқ-атвор стереотипларидан воз кечиш рўй бермоқда.

Минтақавий даражада ижтимоий хулқнинг янги шакллари – мақсадга интилиш, прагматизм, аниқ натижага йўналганлик, рақобатбардошлик, ижтимоий-сиёсий фаоллик билан миллий менталитет хусусиятларини бирлаштириш асосида индивидуализация тамойилларининг илдиз отиши кузатилмоқда.

Аммо таълим ва тарбиядаги ижтимоийлашув масалалари ҳануз долзарблик касб этади. Чунки ижтимоийлашув мазмуни табиий равишда жамиятдаги ўзгаришларга боғлиқ ҳолда трансформация жараёнларидан ўтади. Замонавий жамиятларда эса глобализация, интеграция, унификация, меҳнат ресурсларининг миграцияси, ахборот коммуникация жараёнларининг барча жамиятлар таркибига кенг кириб бориши, илмий-техник тараққиёт, техноген ривож, ижтимоий ва маданий ҳаётнинг ҳаддан ташқари ранг-баранглиги, узлуксиз ахборот оқимининг кенг ва барча ҳудудларга тарқалиши, ижтимоий-сиёсий шаффофлик талаби, оммавий маданиятнинг салбий таъсири, замонавий ёшларнинг янгиланган маданий, мафкуравий, ижтимоий муҳитда ўсиб, шаклланиб бораётганлиги, уларнинг талаб-эҳтиёжлари эса мана шу кўп қиррали ижтимоий макон шароитида шаклланаётганлиги, уларнинг фақат уларга хос бўлган ижтимоий-маданий кадриятларининг пайдо бўлаётганлиги, улар баъзи ҳолларда ижтимоий макон талабларини инкор этиш йўлидан кетаётганлиги билан боғлиқ равишда жуда катта ўзгаришлар вужудга келмоқда. Шу боис, шахс ижтимоийлашувида ҳам маълум мазмуний ҳамда тизимли ўзгаришлар юзага келмоқда.

Демак, шахс касбий ижтимоийлашув орқали маълум касбий нормалар қабул қилинган ижтимоий жамиятнинг таркибий қисмига, унинг тенг ҳуқуқли аъзосига айланишга сайи-ҳаракат қилади, мазкур жамоадаги маълум қабул қилинган норма ва функцияларни ўзиникига айлантиради, касбий билим, кўникма ва малакалар борасида ўз ҳаракатлари, мақсадлари,

интилишлари, манфаатлари ва фаолиятини намоён қила бошлайди.

Социологияда ижтимоий муносабатлар, шу жумладан ижтимоий гуруҳ мавқеи, унинг қандай шаклланиши, қандай қилиб индивид у ёки бу ижтимоий гуруҳ аъзосига айланиши масалалари хали тўлиқ ўрганилган эмас. Сўнгги масала, яъни индивиднинг ижтимоий гуруҳ аъзосига айланиши жараёнининг мавжуд талаб ва қонуниятларини ижтимоийлашув ўрганади. Ижтимоийлашув ижтимоий муносабатлар тизимига индивиднинг кириш жараёни ҳисобланади. Демак, касбий ижтимоийлашув - касбий муносабатлар тизимига шахснинг кириши жараёнидир.

Ижтимоийлашув турларини ижтимоий гуруҳларнинг фаолияти асосида ҳам ажратиш мумкин. Масалан, меҳнат ижтимоийлашуви (индивиднинг меҳнатга муносабати ва ўз меҳнат малакаларини кўрсатиб, жамият ҳаётига, ижтимоий меҳнат тақсимооти жараёнига кириб бориши), оилавий ижтимоийлашув (индивиднинг мустақил тарзда оилавий муносабатларни шакллантириши асосида оилавий муносабатларга киришиши).

Касбий ижтимоийлашув жараёни индивиднинг касб-ҳунарга нисбатан ижтимоий ўзини тутишини, унинг меҳнатга, ўз мутахассислигига нисбатан хулқ характеристикасини ўзида мужассам этади. Инсон касбий хулқ характеристикаси маълум таркибий тузилишига эга. Унга: меҳнат ва касбга тўғри муносабат; меҳнат қилиш ва касбларни эгаллаш тартибини билиш; меҳнат ва касб-ҳунарли бўлишнинг ортида роҳат олиш имкониятлари мавжудлигини билиш; касб-ҳунар бўйича маълум билим, кўникма ва малакаларнинг шаклланганлиги; меҳнат ва касб-ҳунар қадриятлари, меҳнат, касб ва ижтимоий фойда

ўртасидаги тўғри муносабат; меҳнат ва касбли бўлишни инсон ҳаётининг узвий таркибий қисми сифатида англаш кабилар киритилади.

Масалан, касб-ҳунарга бўлган муносабат нуқтаи назаридан ижтимоийлашувда касбни эгаллаш, индивид учун зарур касбларни башорат қила олиш, касбий сезгирлик, яъни интуиция, оилада касбга фарзандларни тўғри йўналтириш, касб орқали инсон таъминоти ва истикболини таъминлаш, касблар хусусиятларини ҳамда уларнинг индивид имкониятлари ва лаёқати билан мос келишини назарга олиш, касбни эгаллашда меҳнатнинг роли, касб ва меҳнат фаолияти, касб ва меҳнатнинг нима мақсадлар, қандай манфаатларга қаратилган ва йўналтирилганлигини адекват билиш ва англаш муҳим ҳисобланади.

Касбга эгаликнинг ижтимоий манфаатлари ҳам индивид ўсиши ва тараққиёти, ҳам жамият тараққиёти ва унинг ўсишига қаратилади. Бунда жамият томонидан ҳар доим ҳам ҳар бир индивиднинг шахсий манфаатлари кўзланмайди, аммо ҳар бир индивиднинг касб эгаллаши учун зарурий имкониятлар яратилади. Индивид эса ҳар доим ҳам шахсий касбий йўналганликнинг ижтимоий аҳамиятини чуқур англаб етмайди, аммо унинг касбий ижтимоийлашуви жамият тараққиётига албатта шахсий ҳисса бўлиб қўшилади. Ижтимоийлашувда айнан жамият манфаатлари зарурий ва бош унсур бўлиб хизмат қилади, жамият манфаатларининг таъминланиши орқали шахс манфаатларини таъминлаш учун кенг макон ва имкон яратилади. Ижтимоийлашувда индивид ва жамият манфаатлари асосида ўзаро боғланади.

Шахсий манфаатлар ижтимоийлашувда бош унсур ҳисобланмайди, аммо унинг зарурий элементларини

ташқил этади. Шахсий манфаатлар билан жамият манфаатлари уйғун келган ҳолда инсоний ресурс самарадорлиги ошади, демакки жамият тараққиётини таъминлаш осон кечади.

Шу боис, жамият инсоннинг шахсий манфаатларининг жамият манфаатлари билан муносиб келган ўринларига эътибор қаратиш, инсон эса - жамият ҳаётида қандай касб турлари ва усуллари тараққий этиб бораётганлигига эътибор қаратиши лозим бўлади. Агар инсон ўз фаолияти ва мақсадларини жамият ҳаёти билан узвий боғлаб, истикболда ривож топиши мумкин бўлган касб турларини аниқлай олса, табиий равишда бундай одам ўз манфаатларини давлат ва жамият манфаатлари билан боғлаб, ҳам ўзига, ҳам давлатига, ҳам бутун жамиятга фойда келтирган бўлади.

Шундай қилиб, касбий ижтимоийлашув индивид ва жамиятнинг касбий йўналтирилганлик ва касбий ўзини англаш асосида ижтимоий муҳим бўлган икки бўғин, яъни индивид (шахс) ва жамият (давлат)нинг ўзаро боғланиш жараёни бўлиб, мана шу боғланишдан ҳам индивид (шахс) тараққиёти, ҳам жамият тараққиёти рўёбга чиқади ва таъминланади.

Бир қатор ўзбек олимларининг қайд этишича, “Боланинг касбий муҳим хислатларини барвақт аниқлаш, кейинчалик унга ўз хусусиятларига қараб касбни тўғри танлаш, уни муваффақиятли равишда ўзлаштириш, меҳнатда юксак натижаларга эришиш имконини бериши мумкин” [76].

Тадқиқотлар асосида таъкидланишига кўра, мактаб ўқувчиларининг тахминан 30 фоизида танланган касбга нисбатан барқарор қизиқишлар бошланғич синфлардаёқ шаклланади экан. Ўқитувчининг вазифаси - ўқувчиларнинг

қизиқишларини мумкин қадар олдинроқ аниқлашдан ва жамият талаб-эҳтиёжларига мувофиқ шу қизиқишларини ривожлантиришдан, инсон шахсини ҳар томонлама уйғун камол топтириш учун шарт-шароитлар яратишдан иборат. Биз эса фарзанд ўз касбий лаёқатларини болалик давриданоқ примитив тарзда намоён қила бошлайди, деб ҳисоблаймиз. Шунга кўра, касбга йўналтириш, касбий интуиция ва касбий ориентацияни умумий таълим жараёнининг узвий таркибий қисми сифатида қарамок, оилада касбий ижтимоийлашув жараёнини эса унинг илк босқичи сифатида эътироф этмоқ жойиздир.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг амалиётдаги ҳолатини ўрганиш педагогик жараёнда қуйидаги ўзига хос хусусиятлар мавжудлигини намоён қилди: биринчидан, мамлакатимизда оила, унинг мавқеи ва оилавий кадриятлар, шу жумладан оилавий таълим-тарбияга эътибор анъанавий тарзда инсоннинг энг муҳим ижтимоий вазифаларидан бири саналади. Оилага муносабат мақаддасдир. Оила аъзоларининг ўзаро муносабатлари бир-бирини ҳурмат қилиш, эъзозлаш, ўзаро ҳамфикрлилик, ёрдам ва мақсадлар яқдиллиги асосига қурилади. Худди шундай оилавий тарбия тизимида ҳам фарзанд ва унинг турли маънавий, моддий, иқтисодий, таълимий эҳтиёжларига эътибор масаласига одатда алоҳида урғу берилади. Фарзандни олий маълумотли бўлиши ҳар бир ўзбек оиласининг олий мақсадларидан саналади. Фарзандни касб эгаси қилиб тарбиялаш эса оиланинг устувор кадрияти бўлиб, оиланинг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади. Аслида оила ўз фарзандини касб эгаси қилиб тарбиялашга уринар экан, фақат оила учун зарур бўлган вазифани эмас,

балки бутун жамият равнақи учун зарур бўлган функцияни бажаради.

Аммо бизнинг баъзи ўзбек оилалари ўз фарзандини тарбиялаш жараёнини жамиятга фойда келтириш асосида айнан жамият истиқболини таъминлаш сифатида эмас, балки тор оилавий орзу-умидларни амалга ошириш тарзида баҳолайди. Яъни бизнинг ўзбек оилаларининг кўпчилиги ўз фарзандини касб-хунарли қилиб ўстиришнинг ижтимоий аҳамиятини билмайди ва тан олмайди. Аслида эса, оила фарзандини касб-хунар эгаси қилиб тарбиялар экан, жуда катта ижтимоий вазифани уддалаган ва уни амалга оширган бўлади. Оила жамият учун етук ва тарбияли фарзандларни етиштириб бергандагина асл ҳурмат ва эътиборга сазовор бўлади ҳамда жамият олдидаги ўз бурчини бажарган бўлади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда амалиётда таъкидланган баъзи зиддиятли ҳолатлар билан бир қаторда унинг ўзига хос педагогик ва психологик аспекти, миллий-ментал томонлари, шунингдек, ўзига хос қийинчиликлари ҳам мавжудлиги аниқланди. Улар: биринчи қийинчилик, энг аввало, барча оилалардаги таълим ва тарбия жараёни унинг ўзигагина хос бетакрор шарт-шароитлари билан белгиланади. Яъни, оилавий таълим-тарбия жараёни ўзига хос шакллар, воситалар ва усуллар орқали амалга оширилади. Аммо оилавий тарбия жараёнини бошқараётган ота-оналарнинг кўпчилиги мана шу шакл, восита ва усулларни ишлатаётганини илмий тарзда идрок этмайди. Шу билан бирга, мактаб таълими, ёки олий таълим тизимига ўхшаш оилавий таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш, ўқув дастурлари яратиш, уларни оилавий таълим-тарбия тизимига жорий этиш, ёки маъруза ўқиш орқали, ёки

давлат таълим стандартлари ёрдамида ташкил қилиб ҳамда бошқариб бўлмайди. Агар айнан шундай шакллар, воситалар ва усуллар ишлатилганда, оилавий таълим-тарбия тизими самарадорлигини таъминлаш ўрнига, унинг даражасини кескин тушириб юборган бўлар эдик. Демак, оилада ёшлар касбий ижтимоийлашувини таъминлаш, биринчидан, оилавий тарбияга мос ва унинг талабларига тўлиқ жавоб берадиган шакллар, воситалар ва усуллардан фойдаланишни, иккинчидан эса, мана шу инновацион шакллар, воситалар ва усулларни ота-оналарнинг ўзига эринмасдан, улар ёш дифференциациясини назарга олган ҳолда, ҳар томонлама чуқур ўргатишни тақозо этади. Аммо ота-оналар ҳар доим ҳам ўқишга, янги билимларни эгаллашга рози бўлмайдилар. Улар фикрига кўра, улар аллақачон “катта” бўлганликлари учун “ўқишдан” чиқиб қолганлар. Уларни баъзан жуда катта тушунтириш ишлари орқалигина мазкур жараёнга онгли равишда олиб кириш мумкин; иккинчи қийинчилик оилавий таълим-тарбия жараёнида ота-оналарнинг ўқитувчи, яъни педагог ролида фаолият олиб бориши билан белгиланади. Демак, мазкур қийинчилик оилавий таълим-тарбия жараёнини ташкил қилувчи ва уни уюштирувчи, амалга ошириб, жорий этувчи педагог, яъни ота-она шахсияти, унинг имкониятлари ва педагогик фаолиятга тайёрлиги, педагогик билим ва кўникмаларга эгаллиги билан боғлиқ. Биз мактаб таълими ва ёки олий таълим тизими ҳақида сўз юритганда жуда кўп эътиборни ўқитувчи шахси ва унинг педагогик маҳорати масалаларига қаратамиз. Ўқитувчининг ўз педагогик маҳорати устида ишлаши, унинг ўз педагогик фаолияти самарадорлигини таъминлаши бўйича мунтазам лаёқатини, малакасини оширишини табиий равишда талаб этамиз. Ўқитувчи

маълум маҳоратга эга бўлиши учун эса уни биз махсус олий ўқув юртларида ўқитамиз. Ўқитувчи маҳорати энг зарур педагогик шартлардан бири сифатида баҳоланади. Аммо оилавий таълим-тарбия жараёнида мазкур педагогик жараён самарадорлигини амалга оширувчи шахс, яъни маҳоратли ва билимдон ота-оналарни танлаш имконияти йўқ. Бизда ота-оналарни педагогик маҳоратга ўқитиш тизими ҳам йўқ. Ота-оналар эса англомаган тарзда ўзидан-ўзи таълим-тарбия жараёнига “болали бўлиб қолганлиги учун” стихияли тарзда кириб келади. Ота-оналар оилада таълим-тарбия жараёнини бошқаради, аммо улар махсус шакллантирилган маҳоратга ҳатто, махсус малакага ҳам эга бўлмайди. Биз уларнинг педагог сифатидаги малакасини ошириш фаолиятини ҳам ташкил қила олмаймиз, чунки биз ота-оналарни педагог сифатида оиладаги таълим-тарбия жараёнига тайёрлаб берадиган махсус тузилмаларга ҳам эга эмасмиз. Ўзбекистонда ота-оналарни ота-она сифатидаги билим, малака ва кўникмаларга ўргатувчи тизим на давлат структураларида, на нодавлат ва ноформал таълим тизимида мавжуд эмас. Бинобарин, биз оилавий таълим-тарбия жараёнини кўпчилик ҳолларда малакага эга бўлмаган инсон бошқаришига рози бўлишимиз керак. Демак, оилавий таълим-тарбия жараёнида унинг энг муҳим бўғинларидан бири педагог маҳорати масаласи, биз қанчалик истамайлик, таъкидланган стихияли даражада қолиб кетаверади. Оилада педагог, яъни ота-онанинг педагогик маҳорати масаласида бизнинг имкониятларимиз чекланган; учинчи қийинчилик, оилада таълим берувчи шахсларнинг, яъни таълим-тарбия жараёнига фаол киришаётган, фарзандларни олий маълумотли бўлишини истаган ва ўзини “ўқитувчи”

сифатида кўрсатишга мойил бўлган шахслар, яъни оилавий педагогик жараёни бошқараётган инсонларнинг кўплиги ва ранг-баранг эканлиги билан белгиланади. Ўзбек оиласида ўқитувчи, яъни педагог сифатида нафақат фарзанднинг ота-онаси, балки икки тарафлама бобо ва бувилар, хола-аммалар, тоға-амакилар, яқинлар, қариндошлар, ака-укалар, баъзан хаттоки маҳалла ҳам иштирок этиб, улар педагогик жараёнда маълум ижобий ва ёки салбий роль ўйнаши мумкин. Иккинчи тарафдан, оилавий таълим-тарбия жараёнини мақсадли амалга ошироқчи бўлсангиз, масалан, турли педагогик тажрибасинов ишларини ташкил қилишда, таъкидланган инсонларнинг барчаси ҳам таълим берувчи, ҳам таълим олувчи сифатида ўзини намоён қилади. Агар мактабда таълим-тарбия жараёнини бошқаришга аудиторияда ўқитувчи, бутун тизим учун мутасаддилар жавоб берса, ўзбек оиласидаги таълим-тарбия жараёни бошқарувида уни бошқараётган инсонлар ўз функцияларини бир-бирига ўтказиши ҳолатлари кўп учрайди. Шу билан бирга, оилавий педагогик жараёнда иштирок этувчиларнинг ҳар бири ўз малакаси, билими, маҳорати ва иштиёқи, дунёқараши нуқтаи назаридан фарзанд таълими ва тарбиясига ўз индивидуал ва субъектив таъсирини ўтказди. Баъзи ҳолларда эса, уларнинг ўз фарзандларига яхши ният билан қилган педагогик таъсири амалда салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Демак, оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жараёнида бир томондан педагогик жараён бошқарувчиларини аниқ белгилаб олиш, иккинчи тарафдан эса, педагогик жараёнда ўқитувчи сифатида иштирок этиши мумкин бўлган одамларнинг салбий таъсиридан фарзандларни ўз вақтида муҳофаза қила билиш лозим бўлади; тўртинчи

қийинчилик - оилада педагогик жараёнда ўқитувчи сифатида иштирок этувчиларнинг кўпчилиги мазкур педагогик жараёнга умуман тайёр эмас. Бунинг сабаби улар энг аввало оиладаги таълим-тарбия жараёнига ўз хохиши ва иродасига кўра кириб келмайди. Улар мажбур бўлганликлари учун оилада фарзандларнинг таълими ва тарбияси билан шуғулланади. Шу билан бирга, бизнинг ҳолатимизда улар касбий ижтимоийлашувнинг тарихий, миллий, социологик, ижтимоий, фалсафий, шунингдек, педагогик мазмунини билмайдилар. Баъзи ҳолларда эса улар бу нарсаларни умуман билишни истамайдилар ҳам. Демак, улар учун махсус вақт ва тизим яратиб, уларнинг қизиқиши ва манфаатдорлигини ошириб, уларни мазкур жараёнга мақсадли тайёрлаш, энг аввало уларни ўқитиш йўлида фаолият олиб бориш даркор; бешинчи қийинчилик эса, ўзбек оиласининг ҳар бири аслида ёпик, шаффоф бўлмаган ўзига хос, бетакрор макон ҳисобланади. Ўзбек оиласининг яшаш тартибида ўзига хос қонуниятлар мавжуд бўлади. Ўзбек оиласи ўзининг ички қонуниятлари таркибига, тартиблари ичига ҳар кимни ҳам киритавермайди. Шу нуқтаи назардан ўзбек оиласи консерватив курилма ҳисобланади. Ҳар бир ўзбек оиласининг ўзига хос бетакрор маънавий-руҳий анъаналари ва оила аъзолари ўртасидаги яқин, меҳр ва мурувватга асосланган алоқалари мавжуд бўлади. Мазкур қадриятлар тизими оила аъзолари томонидан кўз қорачиғидай асраб-авайланади. Бинобарин, таъкидланган анъанавий оилавий қадриятларни сақлаб қолган ҳолда, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг замонавий мазмунини оилавий қадрият даражасига кўтариш ҳамда оилага сингдириш тақозо этилади.

Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш бўйича оилаларнинг мавжуд ҳолатини ўрганишда маълум тартиб, меъёр ва тизим асосида иш олиб борилди, оилалардаги амалий ҳолат қуйидаги тамойиллар асосида ўрганилди: мавжуд педагогик жараён таҳлилини амалга ошириш тамойилларини белгилаб олиш; унинг ўзига хос бетакрор хусусиятларини аниқлаш; мавжуд ҳолатнинг ижобий ва салбий томонларини белгилаш; ота-оналар ҳамда ёшларнинг касбий ижтимоийлашувга тайёрлиги, уларнинг билим, малака ва кўникмалари даражасини аниқлаш; оилада ота-оналар ва ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини белгиланган даражада таъминлаш учун зарур бўлган педагогик омил ва хусусиятларни белгилаш; оиладаги амалий ҳолатни аниқ ва объектив белгилаш учун ота-оналар ва ёшлар билан бевосита мулоқот олиб бориш, сўровномалар ўтказиш, индивидуал иш олиб бориш, семинарлар усулларидан кенг фойдаланиш.

Юқорида таъкидланган тамойиллар педагогик тажриба-синов ишларининг объективлиги, уларнинг мавжуд амалий вазият ва ҳолатларга мослиги, ҳаётдан келиб чиққан ҳолда амал этиши, тажриба-синов ишларининг эффективлигига хизмат қилиши асосида танлаб олинди. Ҳар бир тамойил касбий ижтимоийлашув бўйича оилаларда таъминланган шарт-шароитларни адекват баҳолаш ва улар асосида янги, эффектив педагогик усул, восита ва шаклларни танлаш имкониятини яратишга хизмат қилди. Агар ҳар бир танланган педагогик тамойилларни алоҳида кўриб чиқадиغان бўлсак, уларда мавжуд педагогик жараён таҳлилини амалга ошириш тамойилларини белгилаб олиш хусусиятлари назарга олингани маълум бўлади:

Оилада ёшлар касбий ижтимоийлашувини таъминлаш муаммоси айнан оилалардаги мавжуд амалий ҳолат ва вазиятларни ўрганишдир. Оилаларда ота-оналарнинг характери, уларнинг ҳаётий мезонлари силсиласи, уларнинг ўз фарзанди шахси ва келажагига қайғуриши, оилада фарзанднинг униб-ўсиши учун зарур шарт-шароитларни яратиб бера олиши, оилавий қадриятлар тизими каби масалаларга алоҳида эътибор қаратишдир. Энг аввало, оилаларнинг шахсий мойиллиги, оилаларнинг муаммонинг долзарблигини англаб етиши, умумий муаммоларни биргаликда хал этиш учун розилиги бош тамойиллардан биридир. Оилаларда ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тўғри педагогик тамойиллар асосида қуришга қаратишдир. Чунки оилаларда тинч, осуда, бағрикенг, яқдил муҳитнинг бўлиши ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда катта аҳамиятга эга эканлиги тамойилидан келиб чиқилди. Бинобарин, мавжуд педагогик жараён таҳлилини амалга ошириш тамойиллари қуйидагичадир:

оилаларнинг касбий ижтимоийлашув бўйича мавжуд ҳолатини диагностика қилиш ва унинг мезонларини яратиш;

ота-оналар ҳамда ёшлар билан ишлашда демократизм, халқчиллик, очиқлик, самимийлик, тенглик, натижалилик, мақсадга йўналтирилганлик, педагогик мақсадга йўналтирилганлик, тизимлилик, узвийлик, узлуксизлик, илмийлик, тарихийлик, зарурийлик, инновацион лойиҳалардан фойдаланиш тамойилларига амал қилиш;

оилаларда ота-оналар ва ёшларда касбий ижтимоийлашув доирасини ташкил қилиш ва уларнинг

мустақиллиги, ижтимоий ҳаракатчанлиги, касбий фаоллигини юзага чиқаришга эришиш;

оилаларда ота-оналар ва ёшларнинг касбий ижтимоийлашув бўйича билим, малака ва кўникмаларини мунтазам ошириб бориш, уларни мустақиллик ва ўзаро ҳамжиҳатлик асосида ишлашга ўргатиш, ёшларни эса мустақил равишда таълимни давом эттиришга йўналтириш;

оилаларда ота-оналар ва ёшларнинг шахсий қобилияти, қизиқиши, иштиёқлари, орзу-умидлари ва имкониятларини ҳисобга олиш, уларни ривожлантириш ва рўёбга чиқариш шарт-шароитларини белгилаш ва таъминлаш;

ҳар бир оиладаги эришилган ютуқларни аниқлаб, уларга суянган ҳолда ота-оналарнинг, оиланинг яна қандай имкониятларга эга эканликларини ҳамда қандай ёрдамга муҳтож эканлигини белгилаш;

диагностика асосида педагогик-психологик таъсир ўтказиш шакл, восита ва усуллари билан ота-оналарни қуроллантириш.

Ўзбек оилаларига кириб борар эканмиз, аввало ўзбек оиласи ва унинг бош хусусиятларини белгилаб олиш зарур. Ўзбек оиласининг ўзига хос бетакрор хусусиятларини аниқ белгилаб олмасдан туриб, оила ичига кириб бора олмаслигимиз, оила билан мутаносиб ва тенг муносабат ўрната олмаслигимиз, шунингдек ҳар бир оиланинг мақсадларини илғай олмаслигимиз мумкин.

Маълумки, ўзбек оиласининг ва оила аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ўзига хос миллий хусусиятлари мавжуд бўлиб, ота-боболар ва момолардан мерос қолган гуманитар қадриятлар, урф-одатлар замирида шахс шакллантирилади. Оила ҳар вақт

ижтимоий-педагогик институт сифатида ўзининг функционал мураккаблиги, кўп қирралилигини намоён этиб келади. Аммо шу билан бирга оила кўпчилик ҳолларда ёпиқ макон бўлиб, унинг кадриятлари мана шу оиланинг яшаш қонуниятлари ва имкониятларини бирлаштириб, ягона организмга айлантиради. Ҳар бир оила, шу нуқтаи назардан, ўзига хос бир олам, бетакрор ва азалий анъаналар йиғиндисига тенг келади. Оила таълим ва тарбия фаолиятида ҳам ўзига хос, такрорланмас хусусиятларни ўзида намоён қилади. Ана шунинг учун ҳам оилавий тарбиянинг ҳаммага маъқул тушадиган йўл-йўриқлари мавжуд эмас. Ҳар бир оиланинг тарбия ишида ўзининг йўли, воситаси, усуллари ишланган бўлади ҳамда улар анъанавий тарзда авлоддан авлодга ўтиб келади. Оилада консерватизм кучли бўлади. Шунга кўра, ўзбек оилаларида янгиликларни етти ўлчаб, кейин қабул қилинади. Урф-одатлар, миллий менталитетга қарши бўлган, миллий удумларни бузадиган янги кадриятлар оҳисталик билан сингдирилади.

Шу билан бирга ҳар бир оила жамиятнинг бошланғич ижтимоий бўғини саналади. Оила ўзида барча оила аъзоларининг ўзига хос эҳтиёжлари, қизиқишлари, майллари, шунингдек, улар таълими ва тарбияси, бошқа турдаги ранг-баранг ижтимоий фаолият турларини акс эттиради. Оила аслида фарзандни ижтимоий муҳит билан боғлаб бериш учун шакллантирилган илк ижтимоий макон вазифасини бажаради. Фарзанд мазкур маконда жамиятда ўз ўрнини топиш учун ижтимоий вазифалар, билим, малака ва кўникмаларни ўрганади. Фарзанд оилада ижтимоий омиллардан ўз овозига, ўз характериغا эга бўлиш, билим олиш, меҳнат қилиш, касб эгасига айланиш, оиланинг иқтисодий таъминотини яхшилаш, жамият

ҳаётида фаол қатнашиш кабиларни ўрганади ва улар бўйича ўзининг илк қадамларини ташлайди. Бинобарин, оилада инсон жамиятда яшашга ва ўз ижтимоий эҳтиёжларини жамият ёрдамида қондиришга ўрганади. Оила фарзандга унинг ижтимоий объект сифатида шаклланиши учун тизимли таъсир ўтказади.

Оилада фарзандларнинг руҳан ва жисмонан соғлом бўлиб ўсишига оила муҳитининг таъсири каттадир, чунки оилавий муҳит қандай бўлса, фарзандлар худди шу муҳит таъсирида улғаядилар. Оилавий муҳит сифати ва мазмуни фарзандлар тарбиясида акс этади. Оила муҳити фарзандларга таъсир кўрсатиш билан биргаликда уни атрофидаги ҳаётга мослайди. Жамиятда эса фарзандларни руҳан ва жисмонан соғлом қилиб вояга етказиш ота-онанинг нафақат шахсий иши, балки ижтимоий бурчи саналади.

Ўзбек оиласида ҳар бир ота-она зиммасига қадимдан юклатилган вазифалар сирасига ўзининг ота-оналик бурчи ҳамда вазифаларига масъулият билан ёндашиш, оилада ҳар томонлама барқарор муҳитни яратиш, оиланинг ижтимоий-иқтисодий тўқинлигини таъминлаш, фарзандларни эса билимли, ақлли, меҳр-мурувватли, масъулиятли, ўз имкониятларини аниқ биладиган, раҳмдил, очиқ, самимий, тadbиркор, уддабурон, касб-ҳунарли, зукко, сезгир, кўнгилчан, такаллуфли, яхшиликни биладиган, миннатдор бўла оладиган, қўлидан иш келадиган, меҳнатсевар, камсухан, камтар, гўзал ахлоқли, бағрикенг қилиб тарбиялаш кабилар киритилган.

Абдурауф Фитрат ўзбек оилаларининг хусусиятлари ва қадриятлари борасида шундай дейди: “Ҳар бир оиланинг саодати ва иззати, албатта шу халқнинг ички интизоми ва тотувлигига боғлиқ. Тинчлик ва тотувлик эса

шу миллат оилаларининг интизомига таянади, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли, тартибли бўлади. Агарда бир мамлакатнинг аҳолиси ахлоқсиз ва жоҳиллик билан оилавий муносабатларни заифлаштириб юборса ва интизомсизликка йўл қўйса, шунда бу миллатнинг саодати ва ҳаёти шубҳа остида қолади” [Комилов 1997; 1999: 65]. Бинобарин, Абдурауф Фитрат таълимотида ҳам оиланинг қадриятлари билан умумжамият қадриятлари ўртасидаги боғлиқлик ва ўзаро таъсир ҳақида сўз кетади.

Оилавий тарбия кўпроқ ота-она ва оилавий макон таркибидаги бошқа одамларнинг ибрати асосига қурилади. Бизнинг менталитетимизда фарзандлар ота-оналарига ўхшашга ҳаракат қиладилар, ота-оналар эса ўзлари билиб билмасдан ўз характер ва хусусиятларини, орзу-хавасларини фарзандларига сингдириб борадилар. Айнан ана шундай характер хусусиятларидан бири албатта фарзанднинг бирор касб эгаси бўлишга интилиши саналади.

Ўзбек оилаларида фарзанднинг турли салбий ахлоқий хислатларга эга бўлишидан чўчийдилар. Фарзанднинг тантиқ, худбин бўлиб қолишидан ташвишланадилар. Бундай ҳолнинг олдини олувчи бош омиллардан бири сифатида болани кичиклигиданоқ меҳнатга ўргатиш, меҳнат орқали фарзандни тарбиялаш усулидан кенг фойдаланадилар. Шунга кўра, ўзбек халқи “Бекорчидан худо безор” дейди. Бекорчилик оқибатида фарзанд турли ёмон иллатлар, жумладан ичкиликбозлик, худбинлик, фақат ўз манфаатини ўйлаш, ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан тап тортмаслик, гиёҳвандлик, жиноятга қўл уриш, агрессия, конфликтогенлик, ўғрилик, турли ёт ғояларга берилиши мумкин эканлигини ота-оналар тан олади. Бироқ, бугунги кунда мана шу

Ўринларни тан олишнинг ўзи етарли эмаслиги аён. Чунки бугунги давр ижобий хислатларнинг изчил, қатъий амал қилишига олиб келадиган педагогик усулларни қўллашни, салбий оқибатларга олиб келадиган шарт-шароитларни эса батамом инкор қилиш, ҳаётдан йўқотиб боришни тақозо этмоқда.

Бинобарин, замонавий ўзбек оиласининг ўзига хос бетакрор хусусиятларини аниқлаш оила анъаналари, қадриятлари, ахлоқи, мақсадлари билан узвий боғланган бўлиб, улар ичида фарзандларни касб корлик қилиб тарбиялаш энг муҳим ўринлардан бирини эгаллаши яна бир бор тасдиқланди. Аммо оила аъзолари, шу жумладан оила бошқарувчилари жуда кўп ҳолларда касбий ижтимоийлашув мақсади, унинг мазмуни бўйича тегишли билимларни билмасликлари аён бўлди.

Юқорида таъкидланидек, ўзбек оиласининг касбий ижтимоийлашувга алоқадор ўзига хос бетакрор хусусиятларини умумий тарзда бўлса ҳам белгиланиши, шу муҳитнинг салбий ва ижобий томонларини ҳисобга олиш имкониятини яратди. Оиланинг ижтимоий институт сифатидаги функциялари кенг ва ранг-барангдир. Мазкур функциялар ичида фарзандларни жамият ҳаётига интеграция қилиш вазифаси ҳам мавжуд. Фарзандларни касб орқали жамият ҳаётига истиқбол интеграция қилиш вазифасини айнан касбий ижтимоийлашув орқали амалга оширилади. Мазкур фаолият фарзанд тафаккурида маълум ғоялар, қадриятлар, ахлоқ, феъл-атвор, кўникма ва малакалар, эътиқод ва идрок кабиларнинг турғун ва изчил ҳолда шакллантирилиши билан кечади. Шу боис, биз истаган касбий қадриятлар оила муҳитида илк маротаба шакллантирилган бўлсагина, биз уларнинг кейинчалик таълим жараёнининг бошқа тизимлари орқали

ривожлантира оламиз, уларни такомиллаштириш бўйича бизнинг сайи-ҳаракатларимиз самарали кечади. Ота-оналарнинг фарзанд тарбияси бўйича эришган ютуқлари фарзандларининг яхши ахлоқи ва одоби, ҳалол меҳнати, эл ўртасидаги ҳурмати, обрў-эътибори орқали намоён бўлади.

Касбий ижтимоийлашув нуқтаи назаридан, ўзбек оиласидаги мавжуд шарт-шароитнинг муҳим ҳамда ижобий хусусиятлари сирасига қуйидагилар кириши аниқланди:

хар бир оилада, оиланинг ижтимоий-иқтисодий тўқинлигидан қатъий назар, ота-оналар ўз фарзандига фақат яхшилик истайдилар, фарзандининг баркамол бўлиб ўсиши ғоясини сидқидилдан қувватлайдилар;

хар бир оилада ота-оналар ўз вазифалари сирасида фарзандга маълум касб, ёки мутахассисликни эгаллаш учун шароит яратиб бериши лозимлигини англайдилар;

хар бир оилада ота-оналар ўз фарзандининг ҳаётда ўз ўрнини топиб олишига шерикдош бўлиб, қўлидан келганича ёшларга ёрдам беришга тайёрдирлар.

Аmmo:

кўпчилик оилаларда замон талаблари асосида ўз фарзандини қандай қилиб баркамол ўстириш мумкинлиги борасидаги билим, малака ва кўникмалар етишмайди;

кўпчилик оилаларда ўз фарзандини касб ва мутахассис қилиб ўстириш учун моддий имконият ва катта маблағ керак деган фалсафа ҳукм суради, оила имкониятларининг чекланганлиги таъкидланади;

кўпчилик оилаларда фарзандини уйлантириш ёки куёвга бериш уларга мутахассислик беришдан кўра афзалроқ эканлигига ишонч мавжуд. Бу ҳолат миллий анъана сифатида тарғиб қилинади. Тўй қилиш учун қанча

маблағ зарур бўлса топилади, бироқ фарзандига мутахассислик бериш учун маблағ қизғонилади;

баъзи оилаларда ўғил фарзандларга мутахассислик бериш лозим, қизларга эса бу нарса зарур ва керакли эмас деб ҳисобланади.

Оилаларда касбий ижтимоийлашувни фарзандлар истиқбол камолоти билан боғлаш, уни янгилик сифатида қабул қилиш, касбий ижтимоийлашув шарт-шароитларини таъминлаш асосида ўз фарзандларини янги, демократик ва фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат ва техник тараққиёт даврига тайёрлаш эканлигини англаш вазияти мавжудлигини тасдиқлайди.

Аmmo масаланинг бошқа тарафи ҳам мавжуд. Ота-оналар ва ёшларнинг билим олишга иштиёқи баланд бўлиши баробарида уларда белгиланган мавзу доирасида билим, малака ва кўникмаларнинг кўпчилик ҳолларда бугунги замонавий талаб даражасидан анча орқада қолган бўлиб, суст эканлиги ойдинлашди.

Ўзбек оилаларида фарзанднинг иқтидорини эрта англаш, фарзанд иқтидорига эътибор билан ёндашиши, унинг лаёқатини ҳисобга олиш амалиёти ва тажрибаси кенг тарқалган ҳодисалардан эмас. Бироқ, фарзанднинг иқтидорини аниқлаш давомий педагогик жараён бўлиб, мазкур жараён бола шахсининг ривожланиш тенденцияларини чуқур таҳлил қилиш билан узвий боғлиқ. Мазкур жараёнда кўпроқ ота-оналарнинг фаоллиги тақозо этилади. Фарзанднинг иқтидори ва лаёқатини аниқлаш жараёнида қатор психологик-педагогик талабларни бажариш талаб этилади. Улар:

фарзанднинг ўзини тутиши ва фаолиятини комплекс баҳолаш, бунда имкон қадар кўпроқ фарзанднинг қобилиятлари ҳамда табиий лаёқатларини белгилаш,

иқтидорни баҳолаш усуллари кўллай олиш, бунинг учун турли педагогик ахборот манбалардан фойдаланиш;

идентификациялаш жараёни хусусиятларини билиш, бунда унинг давомийлигини назарга олиш, турли вазиятларда фарзанднинг ўз иқтидорига бўлган муносабати ўзгариши мумкинлиги ва турли бўлишини англаш, фарзандни давомий мақсадли кузатиш;

боланинг қизиқиш ва лаёқатларига мос келадиган фаолият доирасини ташкил қила билиш, мазкур жараёнда фарзанднинг ўзини тутишини таҳлил эта билиш, уни махсус ташкил этилган турли ўйин-машғулотларга жалб эта олиш; фарзанд иқтидори учун ривожлантирувчи педагогик муҳит яратиб бера олиш;

фарзанднинг фаолиятига баҳо беришда уни рағбатлантира олиш, унинг ранг-баранг иқтидорларини ҳолис баҳолаш учун соҳа экспертларидан фойдаланиш, аммо уларнинг ҳам ҳолис баҳо беришига ишониш, бу жараёнда ҳар бир фарзанднинг индивидуаллигини ҳисобга олган ва турли диагностик методикаларни қўллаган ҳолда ташхис қилишнинг кўп босқичли ва такрорий усулларидан фойдаланиш;

иқтидор ташхисига оид ишларини реал ҳаёт ва фаолият доирасида (кузатиш, суҳбат, ўқитувчилар ва ота-оналарнинг эксперт баҳоси асосида) амалга ошириш.

Табиийки, кўпчилик ота-оналар ўз фарзанди иқтидорига баҳо беришда объективликка кўп ҳам амал қилмайдилар. Баъзи ҳолларда уларнинг “кўзлари кўр, қулоқлари кар” бўлиб қолади. Аммо бу ерда гап кўпроқ айнан ота-оналарнинг ўз фарзандлари имкониятларини ҳолис ва тўғри баҳолаши устида эмас, балки фарзанд иқтидорини ўстириш ва ривожлантириш учун қандай шарт-шароитларни ярата олиши ҳақида кетади. Маълум

бир оилаларда фарзанд иқтидори тан олинади, аммо мазкур иқтидорни ривожлантириш учун зарур бўлган шарт-шароитдан воз кечилади. Ҳар қандай дарахт парваришга муҳтож, шу жумладан фарзанддаги лаёқат ҳам. Тегишли шарт-шароит яратилмас экан, фарзанддаги иқтидор ҳам намоён бўлмайди. Шу боис, касбий ижтимоийлашув асосида оилалардаги педагогик муҳит ва шарт-шароитларни мутаносиб ташкил қилиш ва таъминлаш зарурдир.

Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг бош мазмуни мана шу оилада фарзандларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш учун зарур шарт-шароитлар ва чора-тадбирларни ташкил этиш ва яратишни англатади. Бугунги давр талаби - ёш авлодни билимли, ақлий салоҳиятли, зукко, меҳнатқаш, Ватанга садоқатли қилиб тарбиялашдир. Бу юксак ва масъулиятли ишнинг замирида эса тинимсиз ва самарали меҳнат ётади. Мана шу меҳнатни эса нафақат педагоглар, балки тарбиянинг илк бўғинини бошқарувчиси бўлган ота-оналар ҳамда тарбиянинг илк макони бўлган оила ҳам амалга оширади. Оилада - ота-оналар педагог ролини ўйнайдилар. Педагогнинг вазифаси эса ёш авлодга таълим-тарбия бериш экан, бунда албатта ўқитувчи, яъни оилада ота-оналарнинг таълим-тарбия жараёнига бўлган қизиқишини уйғотиш, уларнинг педагогик маҳоратини шакллантириш ва мунтазам ошириб, такомиллаштириб бориш, уларни педагогик билим, малака ва кўникмалар билан, инновацион педагогик технологиялар билан қуроллантириш, уларнинг педагогик жараёндаги мустақиллиги, фаоллигини таъминлаш каби масалалар муҳимлик касб эта бошлайди. Оиладаги педагогик жараёни ташкил қилиш учун санаб ўтилган омиллар энг

зарур ва эффективликни юзага чиқарувчи омиллар ҳисобланади.

Шу билан бирга, оилавий таълим-тарбия жараёнини ташкил қилишда ўқувчи, оилада фарзанднинг фаолиятида ўзига хос хусусиятлар ўзини намоён қилади. Маълумки, ўқувчилар фаоллигига биринчи навбатда уларнинг мотивацияга киришиш жараёни таъсир этади. Бинобарин, оилада фарзанднинг касбий ижтимоийлашув жараёнига нисбатан мотивациясини таъминлай олиш, фарзандни рағбатлантира олиш керак бўлади. Мотивация - инсонни ўқиш ёки бирор ҳаракатни бажаришга ундовчи турли сабаблар йиғиндиси бўлиб, таълим ва тарбиянинг юқори натижага эришишида катта аҳамият касб этади. Инсонларни таълим олиш, шахс сифатида шаклланишга ундовчи сабаблар кўп. Шундай экан, оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш учун ёшларнинг мотивацияси омилларини чуқур ўйлаш ҳамда уларни амалий таъминлай олиш лозим.

Фарзандлар ижтимоий фаоллигига таъсир этувчи яна бир омил -бу рағбатлантиришдир. Фарзанднинг хоҳ оилада, хоҳ таълим жараёнида ўз камчиликлари ва ютуқларини яққол англаши ижобий натижанинг жиддий асосидир. Аммо оилада ўқувчи, яъни фарзанднинг камчилик ва ютуқларини қандай қилиб, қай тарзда баҳолаш ва саралаш керак. Рағбат асосида фарзанд хулқи худбинликка етакланмайдими, ёки камчиликларни рўй рост айтиш, фарзанд интилишини чўктириб қўймайдими? Чунки аслида оилавий тарбияда ота-она педагог ролини ўйнаса-да, фарзанд аслида ўз ота-онасига ўз ўқитувчисига бўлганидек, ирсий ҳиссиётларсиз муносабат билдиროлмайди. Бинобарин, фарзандни оилавий тарбия жараёнида тўғри рағбатлантира олиш, унинг усул, йўл,

воситаларини адекват танлай олиш ва ўз ўрнида қўллай олиш зарур. Шунинг учун оилада фарзанд ютукка эришганида уни мақташ, ўрناق қилиб кўрсатиш, совға кабилар уни рағбатлантиради, салбий ҳолатларда эса аксинча, танбеҳ бериш, вазиятни холис таҳлил қилиш, хатоларни тузатиш йўлларини фарзандга ўргатиш яхши самаралар бериши аниқ. Ўз ўрнида ва тўғри ишлатилган мақтов фарзандда ўз кучига ишончни оширса, ўз ўрнида айтилган танбеҳ салбий ҳолатнинг олдини олади.

Фарзанднинг касбий ижтимоийлашувга муносабати, қизиқишига таъсир этувчи яна бир муҳим омил - оилавий муҳит саналади. Оилада фарзандга бўлган муносабат, илмга қизиқтириш, рағбатлантириш, керак вақтида танбеҳ бериш, уйдаги доимий вазифаларни белгилаш, ёшига мос талаблар тизимини йўлга қўйиш уларнинг келажақдаги шахс сифатидаги шаклланиш даражаси ва ривожланиш йўлига таъсир этади. Ота-онанинг кенг дунёқараши, юксак маънавияти, масъулиятли муносабати, меҳри, қўллаб-қувватлаши, оғир дамларда садоқати ва ҳамдардлиги, баъзи вақтларда беминнат маънавий ва моддий кўмаги кўп жиҳатдан фарзандни ижтимоийлашувини енгил таъминлаб берадиган омиллардан саналади.

Касбий ижтимоийлашувни таъминловчи омиллардан яна бири бу оилавий тарбияга инновацион ёндашувдир. Умуман, ҳеч нарсага қизиқмайдиган фарзанд бўлмайди. Фарзанд ҳар доим бирор бир нарсага қизиқиб яшайди. Фақат ота-она мана шу қизиқишни илғашга вақт топа олмаслиги мумкин. Шу боис, ота-онадан сезгирлик, жонкуярлик, ижодкорлик, очиклик каби хислатлар тақозо этилади. Шу билан бирга ота-оналарни педагогик таълим-тарбия жараёнининг инновацион мазмуни билан

таништириб, уларни баркамол шахсларни шакллантириш учун зарур билимлар билан қуроллантириш даркор.

Оиладаги амалий ҳолатни аниқ ва объектив белгилаш учун ота-оналар ва ёшлар билан бевосита мулоқот олиб бориш, сўровномалар ўтказиш, индивидуал иш олиб бориш, семинарлар усулларидан кенг фойдаланиш.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда, шунингдек уларни касб эгалари қилиб тарбиялашда таъкидланган узвий анъаналар йиғиндиси мавжуд эканлиги намоён бўлди. Биринчидан, касбий ижтимоийлашув тамойиллари касб эгаси бўлиш жараёнларида оиланинг педагогик вазифаларига янгича ёндашади. Иккинчидан, оилаларда касб эгаллашга нисбатан миллий-этник педагогика анъаналари ҳануз жуда кучли бўлиб, кўпчилик оилалар мана шу анъанавийликка жуда катта ишонч ва ихлос билан қарайдилар. Кўпчилик ҳолларда мана шу икки, яъни замонавий қараш билан анъанавий қараш ўртасида ҳам маълум зиддиятлар мавжуд эканлиги кўринди.

Юқорида таъкидланган барча хусусиятлар ва ўзига хосликларни инобатга олган ҳолда бизнинг жамиятимиз учун хос бўлган ҳамда бизнинг имкониятларимизни тўла қамраб олган ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш тизими қандай бўлиши лозимлигини кўрсатиш мумкин. Шунга кўра, биз ўз диссертациямизда республикада мавжуд оилавий таълим-тарбия тизимини ҳам ўз мазмунига қамраб олган ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг бутун жамият миқёсидаги ўзига хос институционал ва функционал тизимини яратиш мумкин.

Кўриниб турганидек, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда давлат ва нодавлат тузилмалари узвийлик ва ўзаро боғлиқлик асосида фаолият олиб боришлари шарт. Давлат махсус структуралари касбий ижтимоийлашувни таъминлашда таълим тизимини бошқарувчи ва ташкил этувчи бўлиб майдонга чиқади ҳамда мазкур тарбиявий жараёнда барча тузилмавий бўғинларнинг ўз вазифаси ва масъулияти аниқ белгиланган бўлишини, улар фаолиятини манфаатлар уйғунлиги асосида ташкил этилишини мувофиқлаштиради ҳамда назорат қилади. Бугунги кунда касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жараёнида иштирок этаётган барча мавжуд давлат ва нодавлат структуралари, турли жамият институтлари фаолиятини ўзаро мувофиқлаштириш, уларнинг фаолият олиб бориш жараёнини белгиланган мақсадга йўналтириш ва дастурий ташкил қилиш тақозо этилади. Мухим бўлган вазифалардан бири ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг мана шундай тартиби орқали мазкур тизимни инновацион педагогик мазмун билан бойитадилар.

Оилавий таълим-тарбия жараёнини ташкил қилишда, шунингдек, унга ёрдамчи бўлган тизимлар, яъни мактабгача таълим, умумий мактаб таълими, ўрта махсус касб-ҳунар таълими, олий таълим тизимларининг, шунингдек ноформал таълим ва фуқаролик жамияти институтлари, интернет ва ОАВнинг фаолиятини ҳам назарга олиш, уларни ҳам мақсадли равишда касбий ижтимоийлашувни таъминлаш вазифасига йўналтириш, уларнинг бир мақсадга йўналтирилган яхлит педагогик фаолиятини ўзаро мувофиқлаштириш ҳамда мазкур тизим доирасида узвийлик ва узлуксизлик асосида фаолият

юрғизида тақозо этилади. Санаб ўтилган барча тузилмалар аслида оилада бошланган шахс ижтимоийлашуви, хусусан ёшлар касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёнини педагогик мазмун билан тўлдиради, оилада бошланган мазкур жараённинг узвий давомчилари бўлиб майдонга чиқади ва ижтимоийлашувнинг тўла-тўқис шахс хусусиятига айланиши учун хизмат қилади.

Одатда айнан оилада болалар, шу жумладан ёшлар маълум ахлоқий нормаларга ва ақидаларга итоат қилишни катталар ибрати асосида ўрганадилар. Ахлоқ нормалари ва талабларига риоя қилиш натижаларини англаб ўсадилар.

Оилаларда ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг амалий аҳволини ўрганиш шуни кўрсатдики, ўзбек оилаларидаги ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашга оид мавжуд кадриятлар, қонуниятлар, нормалар, тафаккур, онг, ҳуқуқ-атвор ва ахлоқнинг ўзи инсон учун етарли эмас. Мазкур тизимлар яхлитлиги ва йиғиндиси албатта таълим тизимининг бошқа бўғинлари ва босқичларида, яъни мактабгача таълим, умумий мактаб таълими, ўрта махсус касб-хунар таълими ва олий таълим орқали ҳам узвийлик ва узлуксизликда, алоқадорлик ва боғлиқликда таъминланса, шахсдаги тўқис ва талаб даражасидаги касбий ижтимоийлашув жараёни таъминланган ва мустаҳкамланган бўлади. Оиладаги касбий ижтимоийлашув шарт-шароитлари умумий касбий ижтимоийлашув шарт-шароитларининг асоси ҳисобланади. Оила билан баб-баравар ва тенг равишда инсон ҳаётининг барча даврларида иштирок этувчи педагогик ҳамкорлардан бири бу – оммавий ахборот воситалари саналади. Оила билан бир вақтда ва тенг

ҳамкорликда телевидение, радио, газета ва журналлар орқали ҳам ота-оналарнинг, ҳам ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви борасидаги билим, малака ва кўникмаларини мунтазам ва изчил таъминлаш мумкин.

Демак, шахсда мукамал даражадаги касбий ижтимоийлашувни таъминлашда фақат оила билан чегараланиб қолиш мумкин эмас. Оила институти ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича барча талаб этилган замонавий ғоялар ва тушунчаларни тегишли тарзда, тўлиқ ва мукамал даражада таъминлаб беролмайди. Оилада маълум анъанавий ва ментал даражада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёни мавжуд. Аммо у бугунги замон талабларига жавоб бера олмайди.

Бинобарин, оилага касбий ижтимоийлашувнинг замонавий педагогик мазмунини олиб кириш, кейинчалик эса мазкур фундамент асосида таълим тизимининг бошқа босқичларида уни кучайтириш, мустаҳкамлаш зарур. Чунки ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашга оид билим ва малакаларни эгаллаш жуда мураккаб жараён бўлиб, уларнинг ҳамма томони ва барча вазифаларини оилага юклаб қўйиш нотўғри бўлади.

Шу боис, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда ёш нуқтаи назаридан, билимлар мажмуи нуқтаи назаридан, малакаларни бериш нуқтаи назаридан дифференцион муносабат лозим. Мана шундай дифференциация қилингандагина босқичма-босқич ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш учун тўлиқ ва мос педагогик шарт ва шароит яратилган бўлади. Шу боис, оиладан ташқарида, қўшимча равишда касбий ижтимоийлашувни таъминлаш мактаб босқичи, ўрта-

махсус таълим босқичи ва олий таълим босқичида ҳам давом эттирилиши керак.

Мана шундай ҳамкорлик ва босқичма-босқичликда ташкил этилган таълим тизими орқалигина мукамал равишда ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш мумкин. Агар мазкур педагогик жараён тегишли даражада ташкил қилинмаса, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш тамойиллари фақат оила ичидаги кичик анъаналар тарзида қолиб кетиши мумкин. Бу эса ёшларнинг жамиятга чиқиши ва жамиятда фаол яшаши учун етарли эмас. Жамиятда фаол яшаш учун ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг барча кирралари бўйича чуқур билим ва малакалар талаб қилинади. Демак, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашни тўғри ва самарали ташкил қилиниши учун “оила → мактабгача таълим → умумий мактаб таълими → ўрта махсус касб-ҳунар таълими → олий таълим → мустақил таълим → ноформал таълим” каби таълим босқичлари ва турларининг ўзаро ҳамкорлиги ва уларнинг биргалик ҳамда яхлитликдаги мунтазам, доимий, мақсадли сайи-ҳаракатлари тақозо этилади.

Ўзбек оилаларида мавжуд амалий ҳолат ўрганилганда, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича замонавий, инновацион билимлардан кўра, касб танлаш ва уни эгаллашга нисбатан анъанавий ва миллий-этник ҳамда ментал муносабат анча кучли эканлиги маълум бўлди. Мазкур анъанавий тафаккурнинг оилаларимиз кундалик яшаш тарзи ва кадриятлари тизимига чуқур сингдирилганлиги, касбий билим, кўникма ва малакаларга бўлган муносабат анъанавий қолипда бўлиб, унинг жуда кучли илдиз отганлиги

аниқланди. Оила урф-одатлари ва оилавий қадриятлари тизимида белгиланган мазкур анъанавий тамойиллар кўпчилик оилаларда ҳар томонлама тарбия қилиниб, оилавий таълим ва тарбия тадбирлари орқали авлоддан-авлодга ўтказилиши, ўзбек оилаларда улар доимий ва мунтазам тарбия қилиниши аниқланди.

Оилалардаги касб танлашга йўллаш анъаналари фарзандларни касбни тўғри танлашга, энг аввало, уларнинг ҳар бири ўз шахсий ҳаётини, ўзининг “тирикчилигини” ўтказа олишига қаратилган. Бироқ оилаларда фарзандлар касблар олами, бугунги кундаги касбий билимларнинг кенг тус олгани, касбий ориентация каби масалалар билан танишмайдилар. Асосан болалар оилавий турмуш ичидаги кундалик меҳнат фаолияти билан танишадилар. Аммо уларнинг ҳар бири ҳам мана шу оилавий турмуш меҳнатининг турли кўринишларини била вермайди. Қизлар оила тутиш ишларига тортилган бўлишлари мумкин, аммо ўғил болалар, келгуси оила бошлиқлари сифатида ўз оиласида слесарлик, дурадгорлик, механик каби малакаларга оила тизимида эга бўлиш имкониятига эга эмаслар. Чунки анъанавий оила тизими мазкур малакаларни фарзандларга ўргатмайди. Бугунги кунда ота-оналардан ҳам касбларнинг таснифлари, типлари, туркумлари, бўлим ва гуруҳлари, касбий фаолиятнинг шахс сифатларига, хусусиятларига кўядиган талаблари, касблар, касбий режаларнинг шаклланиш босқичларига доир маълумот манбалари тўғрисидаги, шахсда касб билан боғлиқ муҳим касбий фазилатлар ривожланишида ўзини-ўзи тарбиялашнинг аҳамияти, ишчи касбини эгаллаш йўллари, касб-ҳунар коллежи ва олий ўқув юртларида мутахассислар тайёрлаш тизими ҳақидаги билимлар

билан қуроллантириш тақозо этилмоқда. Бундан ташқари фарзандларнинг ўзи танлаган касбига яроқлилигини олдиндан белгиловчи индивидуал хусусиятлар (қизиқиш, майл, умумий ва алоҳида қобилиятлар) билан, шунингдек, уларнинг касб танлашдаги ижтимоий аспектлар билан ота-оналарни таништириш зарурияти ўзини намоён этмоқда.

Бугунги шиддат билан ўзгариб, инновацион трансформациялар тезлик билан жорий этилаётган муҳит ва шарт-шароитда, шахс шаклланиши жараёни илмий жамоатчиликнинг жуда катта илмий қизиқишига сабаб бўлмоқда. Чунки келажак тараққиётининг бош бунёдкори – инсон омили ва инсон капиталидир. Инсон капиталининг энг муҳим мезонларидан бири эса – унинг касбий ижтимоийлашувидир. Оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантириш бугунги педагогик таълим ва тарбия жараёнининг энг долзарб вазифаларидан биридир. Умуман олганда, касбий ижтимоийлашув ва унинг турли қирралаларини ҳар томонлама илмий ўрганиш долзарб вазифалардан саналади. Чунки, касбий ижтимоийлашув мазмуни тарихий давр билан боғлиқ ҳолда ўзгариб боради.

Бироқ касбий ижтимоийлашув масалалари тўлиқ тадқиқ этилган деб бўлмайди. Шунга кўра, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви масалаларини ўрганиш долзарблик касб этади.

Жамиятнинг турли касбий эҳтиёжларининг таъминланиши оиладаги касбий ижтимоийлашув педагогик жараёнининг ташкил қилиниши даражаси ва сифатига бевосита алоқадордир. Жамиятда фарзанд касбий эҳтиёжларининг қондирилиши оилада касбий ижтимоийлашув масаласининг таъминланишига боғлиқ.

Ҳар бир оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш аслида аввало мана шу шахс, унинг оиласи ҳамда бутун жамиятда касбий манфаатларни таъминлаш, уларни руёбга чиқариш, жамият равнақи ва тараққиётини таъминлашга тенг келади. Бинобарин, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш муҳим педагогик аҳамиятга эга.

Оилада фарзандларнинг касбий ижтимоийлашув борасидаги эҳтиёжлари таъминланган, оилада касбий ижтимоийлашув шарт-шароитлари яратилган бўлса, мазкур оилада фарзандлар истиқболда жамият ҳаётида самарали фаолият кўрсатиш ва микросоциумда муносиб ўрин эгаллашлари учун имконият яратилган бўлади. Касбий ижтимоийлашув талабларининг барчаси айнан оилада амал қилиши шахснинг жамиятдаги функционаллиги асоси бўлиб хизмат қилади. Шунга кўра, инсон ижтимоийлашуви унинг туғилишидан бошланиб, бутун умр давом этадиган узвий боғланган ва узлуксиз ижтимоий жараён ҳисобланади.

Оиладаги касбий ижтимоийлашув шарт-шароитларини таъминлаш аслида жамиятдаги мавжуд касбий талаб ва эҳтиёжлар билан боғлиқ равишда шахсни шакллантириш жараёни бўлиб, унинг мақсади касбий жиҳатдан фарзанднинг жамият ҳаётига интеграциясини таъминлашдан иборатдир.

Касбий ижтимоийлашув ижтимоий, фалсафий ҳамда психологик-педагогик категориядир. Касбий ижтимоийлашувни таъминлаш эса инсоннинг касбий маънавий-ахлоқий сифатларини юзага келтириш шарт-шароитларини таъминлаш бўлиб, унинг таъминланиши мақсадли ва самарали ташкил этилган таълим-тарбия шарт-шароити ва жараёнида олиб борилади. Мазкур

таълим-тарбия жараёнининг илк бўғини эса оилада кечади. Қандай ижтимоий муҳим ва керакли касбга эга бўлиш шахс маънавий-ахлоқий камолоти, дунёқараши, ўз ижобий хусусиятларини жамлаб, жамиятда ўз касбий билим ва малакаларини амалий ишлата олиш, шунингдек ижтимоий-тарихий жараёнларга бўлган фаол ва креатив муносабат каби хусусиятларни англатади. Бугунги кунда ижтимоий тарбиянинг бош мазмуни – инсонга унинг ижтимоий ориентациясини белгилашида қўмаклашишгина эмас, балки унинг ижтимоий функционаллигини таъминлай олиш, яъни инсоннинг ижтимоий фаол бўлиб, ўз кадриятлари тизимини бутун жамият миқёсида муҳофаза қила олишига тайёрлашдир.

II БОБ. КАСБИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВНИ ТАЪМИНЛАШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА ИННОВАЦИОН ТИЗИМИ

2.1. Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашга доир ўтмиш маънавий-ижтимоий тафаккури: унинг мазмун-моҳияти ва ғоялари

Бугунги кундаги мавжуд барча анъанавий касбий йўналишлар ва ҳунар турлари энг қадимги даврлардан бошлаб ривожланиб келган. Энг қадимги даврларда меҳнат жараёнида, шу жумладан ибтидоий одамларнинг ўз моддий эҳтиёжларини қоплаш жараёнида меҳнат малакалари келиб чиққан. Аввало меҳнат жараёнининг ўзи келиб чиққан. Меҳнат фақат мавжуд турли моддий эҳтиёжларни таъминлаш учунгина эмас, балки бошқа одамлар моддий эҳтиёжларини таъминлаш учун мақсадли ишлатила бошланган вақтдан бошлаб, инсонларда касбий эҳтиёжлар келиб чиқа бошлаган. Меҳнат қуролиларини ишлаб чиқара олиш ва улардан мақсадли фойдалана олиш инсонни ҳайвонот дунёсидан ажратиб турадиган бош ҳусусиятга айланган.

Энг қадимги даврларда меҳнат жараёни орқали бир инсондан иккинчи инсонга, бир авлоддан иккинчи авлодга меҳнат қилиш ва меҳнат қуролиларини яшаш малакалари ўтказилган. Меҳнат жараёнига ўргатиш ва меҳнат қуролиларидан фойдаланишни ўрганиш асосида энг қадимги жамиятларда инсон ижтимоий муҳим объектга айлана борган. Меҳнат қилишни билиш инсоннинг ўзи тааллуқли бўлган жамиятдаги ижтимоий мавқеини таъминлаш учун хизмат қилган. Меҳнат қилиш ва меҳнат

қилиш қуролларидан фойдалана оладиган одам ижтимоий зарур ва керакли одамга айлана борган. Бинобарин, меҳнат жараёни инсон ижтимоийлашувининг илк ва аҳамиятли омиллардан бири саналади. Демак, меҳнат жараёни касбий ҳамда ҳунарга бўлган эҳтиёжларнинг бошида туради ва унинг ижтимоий асоси ҳисобланади.

Меҳнат – инсоннинг мақсадли, онгли фаолияти бўлиб, индивиднинг ўз шахсий ҳамда ижтимоий эҳтиёжларини қондириш учун амалга оширилади. Меҳнат жараёнида инсон меҳнат қуроллари ва воситалари ёрдамида табиий эҳтиёжларни ўз эҳтиёжлари учун ўзлаштиради, уларни ўзгартиради ҳамда ўз мақсадларига мослаштиради. Демак, меҳнат жараёнида инсоннинг турли иқтисодий, моддий, ижтимоий мақсадлари ва мазкур мақсадларни амалга ошириш нияти ётади. Шунга кўра, меҳнат жараёни ишлаб чиқаришнинг асосий омилларидан бўлиб хизмат қилган. Ишлаб чиқариш жараёнининг келиб чиқишида жамиятнинг моддий, иқтисодий, ижтимоий эҳтиёжларининг ҳаддан ташқари ўсиши натижасида меҳнат умумийлигини ташкил қилиш ва ривожлантириш вазияти вужудга келади. Ишлаб чиқариш асосида мазкур эҳтиёжларни кўплаб умумийлашган меҳнат ёрдамида таъминлаб бера олиш имконияти ётади. Мазкур вазият ва талаб ишлаб чиқариш меҳнатининг бўлинишига олиб келган. Меҳнатнинг бўлиниши турли касб, ҳунар эгаларининг турли моддий, маънавий, ижтимоий зарур эҳтиёжларни қоплаш учун яратилган товарларнинг ишлаб чиқарилишига олиб келган. Бу ҳолат эса, ўз ҳолида ранг-баранг ҳунарлар, касбий мутахасисликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлган.

Ҳунар – майда кўлда ишлаб чиқариладиган товарларни ишлаб чиқариш жараёни бўлиб, у меҳнат қуроллари ва меҳнат маҳорати, ёки мутахассислик маҳоратини тақозо этади.

Касб, мутахассислик – инсоннинг ижтимоий муҳим ва аҳмиятга эга бўлган меҳнат фаолиятидир. Касблар, мутахассисликларнинг келиб чиқиши ва меҳнат жараёнининг илк умумлашуви инсонлар ўтроқ бўлиб яшаган даврларга бориб тақалади. Товарлар айрбошлаш жараёнининг юзага келиши турли касблар асосида инсонлар меҳнатининг ўзаро ажралувига асос бўлиб хизмат қилган. Ўтроқ ҳаётда бир одам ҳам ўзига ўзи идишлар ясаши, ҳам металлдан қишлоқ хўжалиги ашёларини ишлаб чиқариши, ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириб бериши мумкин бўлмай қолган. Шунга кўра, мутахассисликлар ва касблар ўзаро мустақил бўла бошлаган.

Касбий ориентация ва тараққиёт жамият ривожини билан доим ҳамнафас кечган. Масалан, ўтган асрларда индустриализация жараёнининг ривожланиши билан боғлиқ равишда давлатларда турли касблар ичида муҳандислар, масалан турли машина асбоблари муҳандислари, машинистлар кенг талаб қилинган бўлса, ҳозирги вақтда ахборот технологиялари тараққиёти билан боғлиқ равишда турли янги мутахассислар, ахборот технологиялари муҳандислари, дастурчилар, дастурни ҳимоя қилувчиларга бўлган талаб ортиб бормоқда.

Касб-ҳунар ўз тадрижий ривожини жараёнида қуйидаги босқичларни босиб ўтган:

а) уй-рўзғор ҳунарсандчилиги, яъни ҳар бир одамнинг ўзи учун маълум товарларни ишлаб чиқариш;

б) буюртма асосида мазкур товарларнинг кенг аҳоли қатламлари учун ишлаб чиқариш ва тарқатиш, бирор бир ҳунар бўйича махсус мослашиш;

в) маълум товарларни бозорда сотиш учун мақсадли ишлаб чиқариш.

Касб-ҳунарларнинг мана шу тарзда ривожланишининг жуда катта ижтимоий аҳамияти мавжуд бўлган, чунки улар асосида шаҳар хўжаликлари ташкил бўла бошлаган, унинг асосида эса маълум махсус товарларга мўлжалланган бозор савдо-сотиқ муносабатлари ривож топган. Меҳнат қуролларининг жиддий ўзгариши, уларнинг оддийдан мураккабга қараб такомил топиши жамиятлардаги ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожига олиб келган. Жамиятда ишлаб чиқариш муносабатларининг ўзгариши бир формациядан иккинчи формацияга ўтиш, турли формацияли жамиятларнинг келиб чиқишига асос бўлиб хизмат қилган. Жамиятлар келиб чиқишининг меҳнат асосига қурилганлиги ҳақидаги тезисни антропосоциогенез тарафдорлари ўз асарларида исбот қиладилар.

Кишилиқ тамаддунининг илк ривожланиши айнан меҳнат жараёни билан боғланган. Унинг илк даврларидаёқ инсон ҳаёти ва фаолиятини муайян тартибда йўлга қўйиш, унинг ҳаёт тарзини мустаҳкам қилиб, бойитувчи, инсон эҳтиёжларини қоплайдиган ишларни амалга ошириш, инсон ҳаёт тарзига ўз таъсирини ўтказувчи турли омилларни ўрганиш асосида турли асбоб ускуналар ва қурол аслаҳаларни яратиш, фарзандларни касб ва ҳунарларга мақсадли ўргатиш, уларни ҳаётга тайёрлашда касб ва ҳунарларнинг тутган ўрнига алоҳида эътибор

бериш илк ва қадимги жамиятлар маънавиятининг ажралмас таркибий қисми сифатида шаклланган.

Қадимий Шарқ халқларининг маданий мероси илдизлари узок ўтмишга бориб тақалади. Бизнинг ҳудудимизда тарқалган илк тамаддунлардан бири сифатида Зардуштийлик эътироф этилади. Зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто” дир. “Авесто” Ўрта Осиё халқларининг энг қадимги ёдгорлиги намунаси саналади. “Авесто”да турли касб эгалари, турли ижтимоий қатламлар ва уларнинг вазифалари борасида ҳам сўз боради. Масалан, руҳонийлар, ҳарбийлар, деҳқонлар ва уларнинг мажбуриятлари аниқ таҳлилга олинади. Руҳонийларнинг мажбурияти жамиятда руҳий кўтаринкилик ва Ахура Маздани улуғлаш - аслида ҳаётни улуғлашдан иборат эканлиги таъкидланади. Яхшилик ва ёмонлик тўқнашувида яхши амаллар орқали борлиқ ва атроф муҳитни, инсон қалбини покиза қилиш учун сайи-ҳаракат қилиш руҳонийларнинг фаолиятида энг устун вазифа эканлиги уқтирилади. Шу билан бирга оташпарастрларнинг турли кундалик урф-одатларини, удумларини ҳам руҳонийлар бошқариб туриши таъкидланади .[Қаюмов 2000: 10-19]

Зардуштийликда энг ҳурматли ва мавқеи баланд ижтимоий гуруҳлардан бири сифатида ҳарбийлар сўзга олинади. Ҳарбийларни тайёрлаш учун узок муддат ва катта жисмоний машқлар жараёни зарур эканлиги таъкидланади. Ҳарбийлар ўз кучини эзгулик кучлари, яъни Ахура Мазда ҳимояси учун ишлатмоқлари зарур.

Зардуштийликда алоҳида ҳурмат ва эътиборга сазовор бўлган ижтимоий қатламлардан бири бу – деҳқонлардир. Зардуштийлик бўйича ерга дон эккан ва унинг чиқишини таъминлаган одам яратганга яқин

одамдир. Энг улуғ ва эзгу ишлардан бири эса дон билан одамларни тўйдириш ҳисобланган.

Зардуштийлик бўйича Ахура Мазданинг олтига энг яқин ёрдамчилари мавжуд. Мазкур кучларга ўзаро боғланган вазифалар кўлами ҳам мавжуд бўлган. Жумладан, Воҳу Манаҳ пода ва чорвани бошқарган, Аша Виҳишта – оловни бошқарган, Хшарта Варья – маъданларни, Спэнта Армати – ерни, Ҳарватат – сувларни, Амэрэтат – ўсимликлар дунёсини бошқарган. Ҳар бир куч мана шу ўзи бошқараётган табиий стихиялар билан боғлиқ иш олиб борувчи касб-хунар эгаларига раҳнамолик қилган.

Зардуштийликда тўртинчи уч минг йиллик оташпарастлар эътиқодининг йўлбошчиси Заратуштранинг туғилишидан бошланади. Заратуштра ер юзида ўзининг таълимоти ва эътиқодини тарғиб эта бошлайди. Заратуштранинг уч ўғли бўлади. Мана уч ўғилдан алоҳида мавқега эга бўлган руҳонийлар, ҳарбийлар ва деҳқонлар ташкил топади.

Зардуштийликда инсоннинг яшашдан бош вазифаси ва мақсади – эзгулик кучлари ва мақсадларига хизмат қилишдан иборатдир. Шунга кўра, сувсиз ерларга сув чиқариш, ободонлаштириш, ишланмаган ерларга ишлов бериш, ерга ҳурмат, ерни ҳосилга киргизишга ҳаракат қилиш, инсонларга ризқ рўз улашиш ва одамларни овқат ва емиш билан таъминлаш улуғланади.

Ўрта асрларда яратилган кўпчилик илмий-адабий манбаларда меҳнат қилиш фойдаси, фарзанд тарбиясида меҳнатнинг аҳамияти, ҳунар ва билимли бўлиш, турли илмларни кадрлаш масалалари таъкидлаб ўтилган. Инсоният маънавий кадриятларига айланган “Калила ва Димна”, “Синдбоднома”, “Минг бир кеча”, “Қобуснома”,

“Тулистон” ва “Бўстон”, “Баҳористон”, “Шохнома”, “Донишнома”, “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, “Саодатнома”, “Сиёсатнома”, “Рушнома”, “Қутадғу билиг”, “Девону луғотит турк”, “Ҳибат ул-ҳақойиқ”, “Ахлоқи Жамолий”, “Хамса” каби асарларда инсоният этик-эстетик қадриятлари тизимида меҳнат тарбияси, касб ҳунарларни эгаллаш талаби ва уларнинг жамият ҳаётида тутган аҳамияти, фарзандларни касбий тарбиялаш мажбуриятлари эътиборли ўрин олган.

Шарқ маданиятининг буюк энциклопедист олимлари, мутафаккирларидан Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино кабилар ҳаётга реалистик назар ташлаб, касб ҳунарга эга бўлишликни энг муҳим ҳаётий эҳтиёжлардан бири сифатида баҳолашган. Уларнинг қарашларига кўра, касб ҳунар эгаллашда устоз ўрни ва нималарни ўрганиш муҳим бўлиб, касб ва ҳунар танлашда жамоа эҳтиёжлари ва оила анъаналарини эътиборга олиш зарур.

Шунингдек ислом маданияти ва исломий илмларнинг буюк намоёндалари Имом ал Бухорий, Ҳаким ат Термизий, Аз Замахшарий Имом ал-Мотурудий, Бурҳониддин Марғиноний, буюк мутасаввуфлар Нажмиддин Қубро, Аҳмад Яссавий, Юсуф Ҳамадоний, Хожа Абдуҳолиқ Гиждувоний, Хожа Баҳоуддин Нақшбанд, Сўфи Оллоёр кабилар ижодида касб ҳунарга бўлган халқ тафаккури ўз ифодасини топган бўлиб, улар асарларида, айниқса Ҳадисларда ҳунарли кишининг мартабаси жуда улуғланади, ўз меҳнати билан ҳалол луқма ейишлик тарғиб-ташвиқ этилади. [Ҳомидий 2000: 205]

Ҳадислар орқали илм йўлида қилинган ҳар қандай сайи-ҳаракат улуғланади. Илм ўрганиш мусулмонликнинг бош хислати, яъни ибодатга тенглаштирилади. Ибодат дегани - илм дегани, илм дегани - ибодат дегани ақидаси ишлаб чиқилади. Бироқ мазкур ақидада илмнинг ўрни ва мартабаси улуғроқ ва кўтаринкироқ эканлиги таъкидланади. Айтиладики, “Бир соатгина илм ўрганиш бир кечалик ибодатдан яхшидир”.

Ўзбек халқининг маънавий хислатлари таркибида ҳар вақт устоз ўрни мўътабар ўринлардан бирини эгаллаган. Устоз жуда ҳам улуғланган. Устоз меҳнати эъзозланган. Улуғ ўзбек шоири Алишер Навоий сўзи билан айтганда:

Ҳақ йўлинда ким сенга бир ҳарф укутди юз ранж ила,

Айламоқ осон эмас ҳаққин адо минг ганж ила.

Алишер Навоий наздида, пайғамбар образи ислом эътиқодида Яратган, яъни Аллоҳдан сўнг турувчи энг муқаддас, энг олий тоифали инсондир. Шоир мана шу энг улуғвор инсонга фақат олимларни тенглаштиради. Бинобарин, ислом маънавияти ва маданиятида олимлар ҳам пайғамбарлар каби энг олий тоифали, энг улуғ инсонлар қаторига кўшилади. Олим ва устозларга эса, Алишер Навоий фикрига кўра, доимо таъзим айлаш жойиздир.

Шундай қилиб, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашга доир ўтмиш маънавий-ижтимоий тафаккури Шарқ ва ўзбек халқларининг маънавий-адабий мероси ва фалсафаси асосига қурилган бўлиб, уларда касб ҳунарни эгаллаш илми, маърифатли, обрўли, насибали, ризқли, бахтиёр ва хушвақт бўлиш каби хусусиятларнинг асосида туриши тарғиб қилинган.

2.2. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви таъминлашда таълим ва тарбия стратегияси: халқ педагогикасининг дидактик ва акмеологик аҳамияти, унинг инновацион шакл, усул ва воситалари

Халқ педагогикаси халқ маънавияти ва маданиятининг узвий таркибий қисми саналади. Чунки тарбия ва ёш авлодни шакллантириш масалалари халқ келиб чиққан вақтдан бошлаб амал қилиб келади. Халқ ўз урф-одатлари, кадриятлари, низомлари, менталитети таркибида ҳар вақт қандай қилиб ёш авлодни тарбия қилмоқ лозим, қандай қилиб уларга ахлоқий нормаларни снгдириш мумкин, фарзандларни қандай қилиб соғлом, тафаккурли ва бахтли қилиб вояга етказиш мумкин деган саволларга ўз жавобларини излаб, уларни авлоддан авлодга одат, русум, кадрият сифатида етказиб келганлар. Шунга кўра, халқ педагогикасининг келиб чиқиши энг қадимий даврларга бориб тақалади, унинг мазмуни ранг-баранг, у касбий тарбия масалаларга доир барча долзарб муаммоларни ўзида акс эттиради.

Ўзбек халқининг миллий-тарихий педагогик анъаналарини ўрганиш шуни кўрсатадики, илк тарбиявий кадриятлар, норма ва талаблар халқ ҳаётий тажрибаси, халқнинг педагогик маданияти асосида шаклланган. Ўзбек халқи тарбиявий анъаналари таркибида эса касбий таълим ва ҳунарга ўргатиш масалалари энг мўътабар ва кучли ўринлардан бирини эгаллайди. Шунга кўра, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви масаласини тадқиқ этишда халқ педагогикасидаги тажрибаларни назарга олиш ва улардан замонавий педагогик тамойил ва назарияларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этишда унумли

фойдаланиш тақозо этилади. Замонавий педагогик таълимга хос бўлган хусусиятлардан бири ҳам халқ педагогикаси билан расмий педагогик илмларни ўзаро боғлиқлик ва узвийликда талқин этишда намоён бўлади. Чунки халқ педагогикаси халқнинг азалий ва асрларга тенг ҳаётий тажрибаси асосида ҳосил бўлади, халқ педагогикаси ўзида турли расмий таъсирлардан ҳолиликни, мустақилликни намоён этади, халқнинг ҳақиқатан ҳам мавжуд орзу умидлари ва сайи-ҳаракатларини ўзида мужассам этади. Халқ ижодига, халқ урф-одатларига, халқ мақол, матал, афоризмлари, қўшиқлари, миллий байрамлари ва ўйинлари, болалар ўйинларига тегишли бўлган анъаналарда халқнинг ёш авлод тарбиясига бўлган эътибори ва талаблари сингдирилган бўлади.

Халқ педагогикасида инсон шаклланишига доир чуқур ва бетакрор гуманизм, яъни инсонпарварлик ғоялари ётади. Халқ фарзандларда юксак маънавий кадриятларни тарбия қилишга ҳар бир даврларда уриниб келган. Уларнинг ичида меҳнатсеварлик, каттага ҳурмат, кичикка иззат, оқиллик, адолатпешалик, меҳр, мурувват, бир бурда нонни ҳам бўлишиб ейишлик, халқнинг оғирини енгил қилиш, дўстлик, биродарликни қўллаб-қувватлаш, ҳақиқатгўйлик, бировнинг ҳақиқага хиёнат қилмаслик, ҳалол луқма ейишлик, покмадонлик кабилар ҳар вақт кадрланган. Мазкур инсоний хислат ва хусусиятлар бугунги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган бўлиб, ўзбек халқининг донишмандлиги ва руҳан, маънавий жиҳатдан иродали эканлигидан далолат беради. Халқ педагогикаси бу – тарихий-ижтимоий феномен саналади. Халқ педагогикаси – аждодларнинг маънавий мероси ва унинг кўзгуси ҳисобланади. Шунга

кўра, ўзбек халқининг инсон тарбиясига оид қадриятлари замонавий педагогик қарашларни бойитишга хизмат қилади.

Халқ педагогикасининг анъанавий асосларидан бири бу – меҳнат тарбияси, фарзандларни касб ҳунарларга ўргатиш тажрибаси ҳисобланади. Халқ педагогикаси касбий таълим масалаларида куйидаги педагогик функцияларни бажаришга хизмат қилади:

шахснинг касбий ва ҳунар малакаларини шакллантиришда ташкилий-ахборот улашиш, ахборот билан таъминлаш функцияси;

шахснинг касбий ва ҳунар малакаларини шакллантиришда ўзаро мулоқот олиб бориш ва коммуникативлик функцияси;

шахснинг касбий ва ҳунар малакаларини шакллантиришда халқ анъаналарини давомий, узлуксиз ва анъанавий тарзда авлоддан авлодга ўтказиш, яъни ўтказувчанлик функцияси;

шахснинг касбий ва ҳунар малакаларини шакллантиришда халқ удумлари, одатлари, урфлари ва металитетини сақлаш орқали уларни ёш авлод тафаккурида қайта шакллантириш ва қадрият даражасига кўтариш функцияси;

шахснинг жамоа билан муносабатларини ўзаро алоқадорлик ва икки томонлама ўзаро фойдалилик асосига қуриш функцияси.

Халқ педагогикаси ўз фаолиятини боланинг энг кичиклик, мурғаклик давридан оқ бошлаши билан белгилайди. Бу давр бола шаклланишида унинг энг муҳим ҳаётий эҳтиёжларининг юзага келиши ва таъминланиши жараёни саналади. Мана шу эҳтиёжлар ичида сўзлаша олиш, мустақил овқат ейиш, оёққа туриш

ва юриб кетиш кабилар муҳим аҳамият касб этади. Худди шу даврда оилавий тарбия ёрдами билан халқ педагогикасининг энг муҳим маънавий-мафкуравий, маърифатпарварлик ақидалари бола онгига сингдирилади ва унинг малаклари шакллантирилади.

Бинобарин, айнан халқ педагогикаси, оилавий педагогика билан ҳамкорликда шахсининг касбий ақидалари, тафаккури ва малакаларининг шаклланишидаги илк босқичлардан бири ҳисобланади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда унинг узвийлиги ва узлуксизлигини амалий татбиқ қилишда халқ ижодиёти, халқнинг маънавий меросидан унумли фойдаланиш ёшларнинг тўлақонли униб, ўсиши ва шаклланиши учун асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур педагогик жараёнда халқ маънавий меросининг қуйидаги хусусиятларидан кенг қўламда фойдаланиш тақазо этилади:

касбий таълим, касб ҳунарга бевосита алоқадор бўлган миллий - маънавий тафаккурнинг халқ ижодиётида шаклланганлиги, унинг ўзига хос тизими, қадриятлари, ақидалари, ахлоқий норма ва талаблари тўлақонли ва чуқур ишлаб чиқилганлиги;

мана шу жуда чуқур ва асрлар оша ишланган қадриятлар тизимидан янги ўсиб келаётган авлодларни таништириб бориш зарурлиги, уларни ўз миллатининг тарихий хотираси ва маънавий қадриятлари тизими билан қуроллантириш лозимлиги;

шахс такомилида касб ҳунарга оид миллий қадриятлар унинг жамият ҳаётига бўлган интеграцияси жараёнларида ёрдам бериши ва қўл келиши;

касб ҳунарга оид халқ ижодиёти ва миллий маънавий мерос шахс идентификацияси, яъни ўзини англаши ва

дунё ҳамжамиятида ўз индивидуаллигини сақлаб қолишда асос бўлиб хизмат қилиши;

шахсининг замонавий иқтисодий ва техноген ривожланиш шароитида касбий ва ҳунарга оид бўлган билим, малака ва кўникмаларни шакллантириш учун болалик давридан педагогик жараёни бошқариш учун айнан халқ ижодиёти ёш дифференциациясини ҳисобга олганда энг мақбул ва ишончли манба эканлиги;

таъкидланган ўринларнинг барчаси оилада ёшлар касбий ижтимоийлашувини таъминлаш учун педагогик-тарбиявий асос бўлиб хизмат қила олиши.

Бугунги кунда оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жараёнида халқ ижодиёти, халқ мақоллари, маталлари, ибратли сўзлари, ашулалар, лапарлар, халқ ва болалар ўйинлари, тротишувлар, мушоиралар, айтишувлар ва шунга ўхшаш фольклор намуналарининг ўрни жуда муҳимдир. Чунки касбий таълим ва ҳунарни эгаллаш жараёнида ёшларда қуйидаги турғун ҳислат, билим, малака ва кўникмалар юзага келтирилиши лозим, уларни эса босқичма-босқич, болада турли кўникмалар илк шаклланаётган даврдан бошлаб, узвийлик ва узлуксизликда шакллантириш керак:

болада мақсадли равишда турли касб ҳунарларга бўлган табиий қизиқишни вужудга келтириш;

болада турли касб ҳунарларни эгаллашга бўлган интилишни вужудга келтириш;

болада бирор бир касб ёки ҳунар эгаси бўлиш иштиёқи ва ҳаётий мақсадини шакллантириш;

болада касб ҳунарни эгаллашга бўлган аниқ сайи-ҳаракатни вужудга келтириш ва ривожлантириб бориш;

бола тафаккурида ўзи қизиққан касб ҳунарни эгаллашни шахсий манфаатга айланттириш;

болада ўз касбининг моҳир устаси бўлиш унинг келгуси фаровон ҳаёти ва оила манфаатларини юзага келтирувчи омил эканлигига чуқур ишончни тарбия қилиш;

болада ўз касб хунари орқали жамият тараққиётига ижобий таъсир ўтказиш ва жамият тараққиётига ҳисса қўшиш истагини шакллантириш.

Халқ педагогикасининг ўзига хос хусусияти шундаки, у инсонлар яшаш тарзи, уларнинг ўзаро мулоқоти, нималарни хуш кўриши, нималардан воз кечиши, нималарни қадрлаши орқали инсонни тарбиялайди. Шунга кўра, болалик давридаги меҳнат тарбияси инсоннинг бутун умри давомидаги касбий малакларининг даражаси ва сифатига ўз таъсирини ўтказди.

Табиийки халқ педагогикаси касб ҳунар таълими жараёнида яхлит ҳолдаги тизимлашган қурилма сифатида иш кўрмайди, балки билим, кадрият, устама, норма ва таъқиқлар мажмуаси сифатида иш кўради. Халқ педагогикаси турли аниқ ифодаланган формулалар, яъни афоризмлар, мақоллар, маталлар, ҳикматлар тарзида узоқ ҳаётий тажрибадан ўтказилган халқ тажрибасини ифода қилиб, уларни тайёр ҳолда намоён қилади. Халқ ижодида айтилган касб ҳунар борасидаги маълумотлар таҳлил этилмайди, балки мана шундай тайёр ҳолда муомала ва ижро учун қабул қилинади. Болалар ҳам оилада халқ мероси намуналарини таҳлилсиз, амал қилиш лозим бўлган ақидалар тарзида қабул қилиб, ўз ҳаётида уларга қатъий риоя этишга ўргатилган бўлади. Чунки, халқ педагогикаси кўпроқ халқ тажрибаси ва ҳаётий тажриба асосига қурилган бўлади. Шунинг учун ҳам халқ

педагогикаси бу – амалий педагогик тажрибанинг умумлаштирилган формаси саналади.

Халқ педагогикаси ўз фаолиятини педагогик дидактика тамойиллари асосига куради. Дидактика – бу таълим-тарбия бериш илми ва санъати бўлиб, халқ педагогикаси кўпроқ тарбия санъати даражасида иш кўради. Маълумки, дидактиканинг предмети – ўқитувчи фаолияти билан ўқувчининг таълим олиш жараёни ўртасидаги боғлиқликни, ўзаро ақлий муносабатлар қонуниятларини ўрганишдир. Шунга кўра, халқ педагогикасида устоз ва шогирд муносабатлари ва мазкур муносабатларнинг бош тамойиллари ишлаб чиқилган бўлиб, улар маълум норма, қоидалар тарзида амалиётга татбиқ этилади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда халқ педагогикаси ёрдамида куйидаги дидактик вазифалар амалга оширилади:

касб ҳунарларга оид ўргатиш жараёни (таълим бериш) тамойиллари, унинг шарт-шароитлари ва талаблари изоҳланади ва тушунтирилади;

касб ҳунарларга оид анъанавий билим, малака ва кўникмалар даражаси давр талаби нуқтаи назаридан доимий янгиланиб, такомиллаштирилади;

касб ҳунарлар бўйича таълим бериш жараёни ташкил қилинади, ўқув жараёни бошқарилади, унинг даражаси ва сифати мунтазам мониторинг қилинади;

касб ҳунарларга оид халқ педагогикаси анъаналари сақланади ва авлоддан авлодга ўтказилади.

Касб ҳунарларга оид халқ педагогикасида кундалик ҳаётнинг турли қирралари, меҳнат ва меҳнатга ўрганиш жараёни узвий равишда бола тарбияси, унинг маънавиятини, хусусан боланинг касбий малакаларини

шакллантириш билан узвий боғлиқликда амалиётга жорий этилади. Меҳнат, ҳунарга ўрганиш, ҳунарларни эгаллаш йигит ва қизлар тарбиясида бош бўғинлардан бирини ташкил қилади. Халқ “Йигит кишига қирқ ҳунар оз”, “Ҳунардан ризқинг унар”, “Ишлаган тишлайди” деган ақидаларни кенг тарғиб ва ташвиқ қилиш орқали фарзандларда мустаҳкам ғоявий ишонч ва ҳаётий тамойилларни шакллантиришга хизмат қилади. Демак, халқ педагогикаси ёрдамида шахснинг касбий ва ҳунарга оид қарашлари бевосита халқ маънавияти, хусусан инсон ҳаётий маслақлари, унинг маънавияти асослари, унинг асосий қадриятлари билан боғланади.

Мазкур анъаналар таркибида устоз ва шогирд муносабатлари, ўқув ва ўргатиш жараёнининг меҳр ва мурувват асосига қурилиши лозимлиги, шогирднинг ўз устози райига бўйсунishi лозимлиги, устоз ва шогирднинг бош вазифаси ўзаро илм ва тажриба алмашиш асосида ташкил қилиниши, шогид ўзига бирор касб ёки ҳунарни ўргатган инсонни ўз отаси сифатида кўриши ва унга нисбатан ҳар доим хурмат сақлаши кераклиги кабилардан иборатдир. Ўзбек халқи ижодиётида касб ҳунар борасидаги халқ тафаккури куйидаги формула асосида иш кўради, яъни яхши касб эгаси бўлиш фарзанддан куйидаги категориялар асосида шахс шаклланиши жараёнидан албатта ўтиш лозимлигини тақозо этади.

Халқ ижодиётида касб ҳунарга эга бўлишнинг мазкур формуласи босқичма-босқичлилик, оддийдан мураккабга қараб сайи-ҳаракат қилишлик, ҳар бир босқичнинг узвийлик ва узлуксизликда ташкил қилиниши, инсон фаолиятининг ҳам ақлий, ҳам жисмоний меҳнат турларини ўз мазмунига қамраб олиш, ўқув

жараёнини эса устоз-шогирд услуби асосида ташкил қилиш негизига қурилган. Касб ҳунарга ўрганиш - илм олиш ва илмни кимдан олиш, илмни қандай олиш каби технологиялар асосида ташкил этилади. Шунинг учун халқ анъаналарида устоз-шогирд муносабатларига кенг ўрин берилади. Халқ ижодиётида ҳам устоз-шогирд муносабатларининг турли қирралари акс этади. Масалан, устознинг таълим жараёнидаги бетакрор аҳамияти борасида куйидаги мақолда айтилган:

Устоз кўрмаган шогирд ҳар томонга йўргалар.

Устоз бор билимни ўз шогирдига бериш жараёнида ўзидаги билим ва тажрибаларни эринмай ва ҳолисона шогирдига бериши керак, агар бундай қилмаса, аслида шогирдини тарбиялаган ва ўстирган бўлмайди, балки унга ҳалақит берган бўлади. Ҳақиқий устоз ўз шогирдида унинг имкониятлари ва лаёқатларини кенг очиш ва ривожлантириш йўлидан бориши зарур.

Устоз ва шогирднинг бевосита алоқалари борасида ҳам халқ педагогикасида ўзига хос талаб ва нормалар ишлаб чиқилган. Уларга асосан устоз ва шогирд муносабатлари меҳр, ишонч, ҳамкорлик асосига қурилган бўлмоғи лозим. Ана ўшанда шогирд юрагида холис миннатдорлик хисси уйғонади, устоз юрагида эса шогирдининг ютуқларидан холис ғурур хисси юзага келади. Халқ педагогикасида устоз ва шогирд ўртасида дилдан боғлиқлик бўлиши кераклиги талаб қилинади, мана шу ўзаро муносабатларнинг мустаҳкамлиги, шогирд фақат устози туфайли шогирдликдан устозлик сари йўл олиши баён этилади.

Халқ педагогикаси асосида устознинг шогирд олдидаги масъулияти талаб этилади. Устоз ўз шогирдига меҳрибонлик билан эринмай сабоқ бериши, барча ўз

билганларини шогирдига холис ўргатиши, шогирдини аниқ натижаларга олиб келиши зарур. Халқ педагогикасида ўқув жараёнида албатта натижалиликка эришишга сайи-ҳаракат қилинган. Агар шогирд бирор натижаги келмаса, унда устоз меҳнатидан ё воз кечилган, ё мазкур устоз ўқувсиз устоз номини олган. Устоз ва шогирд муносабатларида сабоқ олиш ва унинг натижалари, устозлик меҳнатининг машаққатлари, ўйлари ва устоз меҳнати қадри масалалари борасида куйидаги мақолда сўз боради, яъни:

Шогирдига тош берган тош олар,

Бош берган бош олар.

Аммо халқ ижодиётида ҳар бир шогирд ҳам истеъдодли ва лаёқатли шогирд бўла олмаслиги борасидаги ҳаётий вазиятлар ҳам ўз аксини топган. Ўқувсиз, ва ёки ўқиш ва касб ҳунарни эгаллашга мойил бўлмаган шогирд ҳеч замонда натижа ва ютуққа кела олмаслиги таъкидланган. Шогирднинг ўқувсизлиги тарбия ва таълим жараёни сифатини бузиши тан олинган. Шогирднинг мана шундай қиёфаси куйидаги мақолларда очик ва ёрқин намоён этилади.

Шогирдинг оқил бўлса, бошингда тож.

Шогирдинг эрка бўлса, бошда таёқ.

“Касбнинг ёмони йўқ” ақидаси негизига қурилган халқ идроки касб ҳунарни ҳаётнинг мағзи деб ҳисоблайди. Халқ педагогикасида эр киши учун турли касб ва ҳунарларни ўрганиш мазмунли ҳаёт, савобли иш, фаровон турмуш, баракали кун, оила ва жамият равнақига тенг келтирилади:

Баракат - мағизда,

Ҳунарли қўл - оғизда.

Халқ педагогикасида касб ва ҳунарларни ўрганишдаги яна бир муҳим омиллардан бири бу ўқув жараёнида отанинг роли. Ўзбеклар менталитетида ўғил болалар учун ўз отаси касбини эгаллаш савоб ишлардан саналади. Ота касбини эгаллаган рўшнолик кўриши тарғиб қилинади. Шунинг учун мақолларда ота касби йўлидан кетиш улуғланади:

Ота касби – давлат касби.

Ота ҳунари – болага мерос.

Оилада касбий ижтимоийлашув масаласи ва унинг амал қилиш омилларини таъминлаш ўзбек оиласи учун долзарб ва муҳим ҳисобланади. Чунки касбий ижтимоийлашув қадимда ҳам, ҳозирги кунда ҳам оиладан бошлаб амал қилади.

Оилавий таълим азалдан маълум бир натижага эришишга қаратилган. Агар натижа бўлмаса, унда оилавий таълим ҳам бўлмайди. Яъни оилавий таълим орқали керакли билимларни бериш вазифаси амалга оширилмаса, бундай ўқувчидан воз кечилади, билим ва кўникмаларни кейинги авлодга берадиган, уларни сақлайдиган ва анъаналарни ривожлантирадиган, қобилиятли ўқувчи топилади. Оилавий таълимда тайёрланган мутахассиснинг режалаштирилган натижани бериши жуда муҳимдир. Шундай қилиб, оилавий таълимнинг касбга ўрнатиш жараёнидаги натижалчилиги ўқув жараёнининг турли педагогик технологиялар ва методларга (бу ерда фаоллик ва ихтирочилик кузатилса ҳам) эмас, балки уларни давом эттирадиган яхши номзодни танлашга асосланади.

Оилавий таълим бу узлуксиз таълимдир. У хоҳлаган вақтда, хоҳлаган шароитларда амалга оширилади. Оилавий таълим аниқ шахснинг реал ҳаётга ва фаолиятга

интерфаол педагогик жараённи жорий этишидир, бунда бўлажак мутахассис аста-секин, қонуният асосида аниқ мақсадни кўзлаб ва рефлексик жиҳатдан етилиб боради, яъни шаклланиб боради.

Оилавий таълимда икки томонлама ишончга асосланган тўлақонли, тушунарли шахсий мулоқот бор. Ўқувчи ўқитувчидан у ёки бу саволни қачон у тайёр бўлганида сўраши мумкин. У ўз саволларига жавоб олади, чунки мазкур ўқувчининг маълумот олиши, унинг шаклланишидан педагог манфаатлидир. Оилавий таълимда мутахассиснинг шаклланиши педагогнинг мақсадга, интилишга қаратилган ҳаётий позицияси ҳисобланади. Бунинг кўп яхши томонлари бор, ўқувчи муаммо билан қизиқади, у жавоб олишга эмоционал, эмперик, диалектик ва ақлан тайёр бўлгандагина ўша жавобни олади. Ўқувчининг онгида ва ҳаракатларидаги ижтимоий буюртма берилган дарсни тезроқ ва натижалироқ ўзлаштиришга ёрдам беради. Ушбу узлуксизлик ва асосланганлик бутун педагогик жараённинг натижалилиги кўринишида ўзининг мевасини беради.

Оилавий таълим бу миллий ва оилавий анъаналар, ахлоқ, эстетика ва аниқ бир оиланинг маънавий йўналтирилганлигидир. Шунинг учун ҳам, оилавий таълим бутун жамият маънавий-маърифий тарбиясининг таркибий қисмларидандир. Бу ижтимоий институтларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятини ташкил этишнинг намунаси ҳисобланади. Шунинг учун ҳам оилавий таълимни бугунги кунда давлат таълим тизимини ноформал қисми сифатида тан олиш лозим.

Қасбни тўғри танлаш ҳар бир мактаб ўқувчисининг қизиқишига, майлига, қобилиятига ва имкониятларига мос

бўлиши учун унинг соғлиғини, ўзлаштиришини ва ҳиссиётларини ҳисобга олиш лозим, булар ижтимоий фойдали ва унумли меҳнатда ҳаммадан кўра кўпроқ қарор топади ва намоён бўлади.

Инсон бажараётган ишларига ижодий муносабатда бўлиб, меҳнат унумдорлигини доимо ошириб борса, танлаган касбига зўр қизиқиш билан қараса, ўз ишининг ижтимоий аҳамиятини тушунса, унинг қобилиятлари меҳнатда такомиллашиб борса, ўшандагина у меҳнатдан қониқиш ҳосил қилади ва хурсанд бўлади, бундай ҳолда ҳар бир шахс жамиятга энг кўп наф келтиради.

Ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг турли примитив хусусиятлари азалдан ўзбекларнинг миллий кадриятлари тизимида мавжуд бўлган ва уларга амал қилиб келинган. Аммо мазкур кадриятлар айнан ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш ғоялари таркибида эмас, балки умумий ахлоқий-маънавий нормалар сифатида тарбия тизимида жорий этилган. Шу боис, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш масаласида, мазкур тарихий ҳамда ҳозирги кунда стихияли шаклланиб борган тизим бугунги даврнинг барча талабларига тўла жавоб бера олади деб бўлмайди.

Чунки бугунги давр ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашни стихияли тарзда эмас, балки мақсадли ва дастурий тарзда олиб боришни тақозо этади. Муҳим бўлган масалалардан бири – ўзбек оилаларида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёнининг педагогик мазмуни нима эканлигини, мазкур педагогик мазмун қандай категория, жараёнлар ва вазифалар кўлами билан белгиланишини аниқлашдан иборатдир. Демак, биз диссертациянинг

биринчи бобида касбий ижтимоийлашувнинг умумий назарий мазмуни борасида ўз муносабатимизни белгилаб олган бўлсак, мазкур бобда ўзбек оилалари ёшларида касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг айнан педагогик мазмунини аниқ белгилаб олишимиз шарт ҳамда унинг педагогик тизими, яъни яхлит педагогик қурилиши қандай эканлигини кўрсатиб беришимиз лозим.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик мазмуни борасида қуйидаги омиллар муҳим аҳамият касб этади: касбий ижтимоийлашув жараёни - касб эгаллаш ва касбий йўналтириш асосидаги барча мавжуд ақидаларни ва замонавий қарашларни англаш, уларни қабул қилиш, уларга таяниб яшаш, уларни ўз ҳаётида қайта шакллантириш ва жонлантириб яшаш жараёнларидан иборатдир. Касбий ижтимоийлашувда индивид ўз касбий билим, малака ва кўникмаларини шахсий ва умумжамият тараққиёти учун реал амалиётга татбиқ этади. Касбий ижтимоийлашув шахс эҳтиёжлари ва умумжамият тараққиётини ўзаро боғлаш усулларида бири сифатида намоён бўлади.

Ижтимоийлашув назариясида инсон тушунчасининг икки муҳим хусусияти назарга олинади. Бу, аввало, биологик тур сифатида ўз табиий имкониятлари, яъни инстинктларини намоён қилувчи мавжудот, иккинчидан, ижтимоий муносабат ва таъсирларнинг пассив маҳсулоти бўлган ижтимоий субъект ажратилади. Касбий ижтимоийлашув асосида индивид ўзини ижтимоий субъект сифатида намоён қилади. Касбий ижтимоийлашув маълум бир касб эгаси сифатида индивиднинг ижтимоий фойдали инсон эканлигини намоён этиш, ўз эҳтиёжлари, хоҳиши, истеъдоди, меҳнати ва имкониятларини касб

асосида жамият ўсиши ва равнақи учун сафарбар эта олишдир.

Аслида касбий ижтимоийлашув – шахснинг касб эгаси сифатида шаклланиш ва ўз имкониятларини намоён эта олиш жараёни ҳисобланади. Шу боис, мазкур жараёнда оилада кўйидаги касбий-ижтимоий инфраструктураларни ажратиш мумкин:

1. Ташки инфраструктура, яъни оила ва оилавий муносабатлар, таълим даргоҳлари, турли мутасадди ташкилотлар ва ижтимоий институтлар фаолияти, ОАВ, интернет, шунингдек тарбия маскани сифатида “кўча” ҳамда бутун жамият томонидан бўлган турли касблар бўйича ижобий ва салбий таъсир ва муносабатларнинг инсон тафаккури ва унинг фаолиятига бўлган таъсири ва унинг акс-садоси тушунилса, шу билан бирга,

2. Ички инфраструктура сифатида турли касбга йўналтирилган қараш, ғоя, қадрият, ҳаётий ва маънавий тажриба, фикр, тафаккурларнинг инсоннинг ҳаётида намоён бўлиши, мана шу антропологик бойликларнинг эгаси сифатида инсоннинг жамият ҳаётидаги функционаллик даражалари англанади.

Инсоннинг ижтимоийлашуви оиладан бошланади ва инсоннинг бутун умри давомида шаклланадиган категория ҳисобланади. Инсон умри давомида инсоният йиғиб, ардоқлаган ижтимоий мерос билан танишиб боради, унинг ранг-баранг турли томонларини ўрганади. Мазкур билим, кўникма ва малакалар инсонга унинг ўзи тааллуқли бўлган жамият билан уйғун ҳолда яшаш имкониятини яратади. Шу тариқа инсон жамиятда маълум ижтимоий вазифаларни бажаради.

Касбий ижтимоийлашув - шахснинг касб эгаси сифатида ижтимоий шаклланиши жараёни, унинг

шароити ҳамда даражасининг намоён бўлиши ва мазкур жараённинг натижага олиб келиш омиллари, яъни касбий ижтимоийлашув самарадорлигининг таъминланишига тенг келади.

Шахснинг умумий ижтимоийлашуви унинг жамият ҳаётида муҳим ижтимоий вазифаларни бажариши лозим ва зарурлиги билан узвий боғланган бўлади. Мана шундай ижтимоий вазифаларга – саводхон бўлиш, билимларни эгаллаш, маълум маънавий қадриятларга амал қилиш, мамлакат иқтисодий ўсиши ва тараққиётида иштирок этиш, меҳнат қилиш, мутахассис бўлиш, оила куриш, фарзандли бўлиш кабиларни киритиш мумкин. Улар таркибига шахснинг касб-ҳунарли бўлиши ва ўз касбий билимларини жамият тараққиёти учун ишлата олиши ҳам киритилади. Мазкур вазифаларни амалга ошириш учун инсон уларнинг мазмуни, моҳияти ва қандай амалга оширилиши лозимлигини билиши зарур. Мана шундай, ҳар бир инсон ҳаёти ва бутун жамият равнақига тегишли бўлган ижтимоий вазифалардан бири – касбий ижтимоийлашув ҳисобланади.

Инсон шахс бўлиши учун жамият таркибида яшаши лозим, инсон замон талаблари асосида касб-ҳунарли бўлиши ҳамда ўз билим ва малакаларини жамият ҳаёти билан уйғун ҳолда ташкиллаштириши лозим. Инсон айнан касб-ҳунарини ишлатиш орқали жамият равнақи учун фойдали, ёки жуда фойдали, ёки умуман на ўзига, на жамиятга, яъни ҳеч кимга фойдали бўлмаган инсонга айланиши мумкин. Касбий ижтимоийлашувнинг мақсади ҳар бир инсонни жамият равнақи учун фойдали ёки ўта фойдали қилишдан иборатдир. Бунинг учун эса инсон ҳаётида касбий ижтимоийлашув жараёни амал қилиши лозим. Шу билан бирга оилаларда стихияли тарзда

вужудга келган ёшларни касб тарбияси бўйича айнан касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёни ҳам мавжуд. Демак, бизнинг фикримизга кўра,

1. Ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг стихияли мавжуд бўлган, аммо мақсадли педагогик тизимга айланмаган шаклини такомиллаштириш, уни мақсадли дастурлар, педагогик шакллар, воситалар ва усуллар билан бойитиш керак.

2. Ёшларнинг касбий тарбияси бўйича миллий ахлоқий нормалар таркибида шакллантирилган миллий хусусиятлари мазмунини замонавий билимлар ва тасаввурлар билан бойитиш лозим.

Инсонда касбий ижтимоийлашувнинг таъминланиши жараёнини мураккаб ва босқичма-босқич шакллантириладиган жараёнидир. Бунинг учун энг аввало:

1. Касбга йўналтирилганлик борасидаги миллий ва умумбашарий қадриятлар тизимидир.

2. Оила муҳотида тарбия қилинадиган анъанавий касбий қадриятлар тизими индивид тафаккурида шакллантирилиши талаб этилади.

Шундай қилинганда умумбашарият, умумжамият қадриятлари билан оилавий қадриятларларнинг узвийлиги таъминланган бўлади. Бунда таъкидланган касбий қадриятлар маълум билим, кўникма ва малакалардан иборат бўлиши назарга олинади. Мазкур билим, кўникма ва малакалар тизими эса касб борасидаги илмий-назарий ва маънавий-маърифий миллий меросни ташкил қилади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик мазмунинин аниқлаш оилавий тарбия тизими таркибида бўлган бир неча мавжуд, амалиётда фойдаланиладиган ва педагогик-психологик

илм тараққиётида қўлланиладиган тушунчаларнинг ўзаро бир-биридан мазмунан фарқланиши, шунингдек, улардаги ўхшаш томонларни аниқ билиб олишни тақозо этади. Касбий таълим ва тарбия борасидаги мана шундай ўзаро уйғун ва мазмунан алоқадор бўлган тушунчалардан бир нечасини ажратиб кўрсатиш мумкин. Улардаги мавжуд мазмунан боғлиқлик сезиларлидир, аммо аслида уларнинг мазмунида жуда чуқур ўзига хослик ҳамда мустақиллик мавжуд. Ўхшашлик табиий равишда “касб” сўзи билан алоқадор, аммо биз кўриб чиқадиган ҳар бир тушунча таркибида касб сўзи ҳамда унинг мақсадли йўналтирилганлиги, унинг моҳияти ўртасида ўзига хос фарқлар мавжуд бўлиб, мазкур тушунчалар моҳиятан турличадир.

Касбий ижтимоийлашувнинг таркибий қисмлари ва улар хусусиятлари:

Касбга йўналтириш:

Бош мазмун - индивид тафаккурида касблар тўғрисидаги кенг, ранг-баранг ва зарур ахборотларни шакллантириш, касб турларига нисбатан индивиднинг шахсий муносабатини шакллантириш, муҳими индивидни маълум касбий йўналишлар ва касб турларига йўналтирилган тафаккурини ижобий нуқтаи назардан қарор топтириш, индивиднинг маълум касбий йўналишлар борасидаги қизиқиши, интилиши ва эҳтиёжини вужудга келтириш.

Педагогик мазмун - индивидни бирор касб турини эгаллашга даъват этиш ҳамда унинг педагогик шарт-шароитларини яратиш, “ёшларда келажакда ўз касбларини аниқлаб олишлари учун ёрдам кўрсатишга қаратилган ижтимоий-иқтисодий, психологик, педагогик,

тиббий-биологик ва ишлаб чиқариш-техник тадбирларнинг асосланган тизими»дир.

Касб танлаш:

Бош мазмун – мавжуд касб турлари ичида бирортасини танлаш жараёни. Педагогик мазмун – индивидни мавжуд касблар ичида бирортасини ўз иштиёқи, истеъдоди ва лаёқатига мутаносиб тарзда танлашга ўргатиш.

Касбга тайёрлаш:

Бош мазмун – индивидни маълум бир танланган касб бўйича билим, кўникма ва малакалари мазмуни нималардан иборатлигини белгилаш, мазкур касбнинг бор мавжуд сир-асрорлари тўғрисидаги ахборотларни индивидга тўлиқ бериш ва уни мазкур касб эгасига айлантириш.

Педагогик мазмун – индивидни маълум бир танланган касб бўйича билим, кўникма ва малакаларини мос равишда ҳар томонлама педагогик жараёнда шакллантириш, индивиднинг маълум касб эгасига айланиши, педагогик жараёнини ташкил қилиш ҳамда унинг касб эгаси бўлиши учун зарур бўлган барча педагогик амалларни бажариш, индивиднинг касб эгасига айланиш педагогик жараёнинг педагогик тизимини яратиш ва амалиётга татбиқ этиш.

Касбий ижтимоийлашув:

Бош мазмун - касб эгаси бўлиши учун индивидни жамият тараққиёти билан мутаносиб ва мос равишда тарбия қилиш, касбий эгалик лаёқати орқали индивиднинг жамиятда ўз ўрнига эга бўлишини таъминлаш, индивиднинг жамиятга касбий фойда келтира олиш жараёнини ташкил қилиш, индивиднинг ўз касбий билим,

кўникма ва малакаларини ўзи, ўз оиласи ва ўз мамлакати равнақи ва тараққиёти учун ишлата олишини таъминлаш.

Педагогик мазмун – касб эгасининг шаклланишида касбий билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш аслида индивидни жамият ҳаётида фаол яшашини таъминлаш эканлиги англанади ва мана шунга сайи-ҳаракат қилинади, яъни педагогик шарт-шароит яратилади, педагогик жараён иштирокчиларининг педагогик вазифалари ҳажми, улар мазмунин белгиланади. Касбий ижтимоийлашув - индивид ҳаётининг ижтимоий субъект сифатида жамият тараққиёти билан узвий алоқадорлигини таъмин этувчи педагогик жараён эканлигини мос англанади ва мана шу талаб асосида оилавий таълим-тарбия ташкил этилади, унинг самарадорлигини таъминловчи шакллар, воситалар ва усулларни, яхлит педагогик андозани, унинг педагогик мазмунини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш йўлидан борилади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш муаммоси кўриб чиқилар экан, энг аввалги вазифа мазкур тушунчанинг педагогик мазмуни нимада, у нималардан ташкил топади, у нима мақсадларга йўналтирилган, мазкур педагогик мазмун қандай амалга оширилиши лозим деган масалаларга жавоб топишдир. Демак, белгиланган назарий-илмий мақсадлардан бири оилада касбий ижтимоийлашувнинг педагогик мазмунини ташкил қилувчи асосий унсурларнинг хусусиятларини ёритишдан иборат.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик мазмунини ташкил этувчи бош унсурларини қуйидагича белгилаш мумкин:

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш тизими структураси;

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича ёшлар ва ота-оналар ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар мазмуни;

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш педагогик жараёни хусусиятлари;

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш педагогик мазмуни нима мақсадларга йўналтирилганлиги.

Агар улардан ҳар бирининг мазмунини алоҳида кўриб чиқадиган бўлсак, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш тизими структураси оиладаги педагогик жараёнда иштирок этувчи субъектларни (оила ҳамда жамият), уларнинг ўзаро алоқадорлиги ҳамда ҳамкорликда мувофиқлашган фаолияти масалаларини, ҳар бир субъектнинг “касб” тушунчасига бўлган муносабатини, нима мақсадларда улар ўз педагогик фаолиятини ташкил этишини, оилада фарзанднинг касбий ижтимоийлашув жараёнига ўз таъсирини ўтказиши мумкин бўлган “таъсир этувчи” омиллар ва улар характеристикасини, фарзанд атрофида жойлашган мавжуд антропологик маконлар ҳамда улар характеристикасини, тизимнинг тузилиши ва мазкур тузилишнинг педагогик мақсади ва педагогик самарадорликни юзага чиқарувчи механизмларини ўз ичига қамраб олади.

Аслида оила-ижтимоийлашув асосида фарзандларни ижтимоий муҳим вазифаларга тайёрловчи институт ҳисобланади. Ижтимоий муҳим бўлган вазифалардан бири эса фарзандларни турли касб эгалари қилиб тарбиялаш, бунинг учун эса уларни тўғри касбий йўналтириш, болаларнинг касб танлашига тўғри ёндашиш, уларга кўмак бериш, зарур ва илғор касбларни

башорат қила олиш, фарзанднинг касб танлашида фарзанд ҳаётини режалаштирилган тарзда кадам бакадам тўғри ташкиллаштириш каби амаллар мажмуидан иборат бўлади.

Оилада касб танланишида касбий ижтимоийлашув ҳам ота-онадан, ҳам фарзанднинг ўзидан “шахсий позиция”нинг ишлаб чиқилишини тақозо этади. Аммо шахсий позициянинг ишлаб чиқилиши, муҳими унинг амалга оширилишида бутун жамият таъсири, ижтимоий инфраструктуранинг яратилганлиги, ижтимоий меъёр ва эҳтиёжларнинг қай даражада мавжудлигини ҳисобга олиш зарур бўлади. Билакс, фарзанднинг касбий ижтимоийлашувида хатога йўл қўйиш мумкин. Касбий ижтимоийлашувда хатога йўл қўйиш фарзанднинг келажагида хатога йўл қўйиш билан баробар бўлади. Демак, оилада фарзанднинг ўз ҳаётини жамият ҳаёти билан узвий боғлаши учун мана шу оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантириш тақозо этилади. оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича ёшлар ва ота-оналар ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар мазмунига кўра ота-оналар ва фарзандлар тарзида иккига ажратилади. Чунки уларнинг ҳар бири педагогик жараёндаги ўз вазифалари, мақсадлари ва натижалари нуқтаи назаридан бири-биридан тамомила фарқ қилиб, аслида бир мақсад сари йўналтирилган икки қарама-қарши қутбни ташкил қилади. Шу нуқтаи назардан ота-оналарнинг касбий ижтимоийлаштириш бўйича билим, кўникма ва малакалари даражаси ва савияси фарзандларнинг мазкур соҳадаги билим, кўникма ва малакалари даражаси ва савиясидан анчагина фарқ қилади. Агар ота-оналардан масалага ҳар томонлама чуқур назарий-илмий ёндашиш

ва юқори билим даражаси, айниқса педагогик билимлар мажмуи талаб қилинса, фарзандлардан касбий ижтимоийлашув соҳасида кўпроқ масаланинг амалий жиҳатлари, яъни уларда касбий ижтимоийлашув жараёнида аниқ инновацион касб бўйича кўникма ва малакаларнинг шаклланганлик даражаси ва савияси, уларни жамият истиқболи билан нечоғли боғланганлиги, уларнинг нечоғли фарзанд истиқболи ва жамият равнақи учун зарурлиги каби хусусиятлар билан белгиланади.

Мана шунинг учун ҳам оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича ёшлар ва уларнинг ота-оналари ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар мазмуни ўзаро фарқ қилиб, уларни алоҳида бири биридан ажратган ҳолда тасниф қилиш ва белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашуви бўйича ота-оналар ва фарзандлар ўзлаштириши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар:

ОТА ОНАЛАР
Билимлар
<p>педагогика ва психология асослари, оилавий тарбия тарихи бўйича фарзанд тарбиясига қаратилган билимлар мажмуи, инновацион педагогика, педагог касбига алоқадор бўлган билимлар мажмуи (методологик, илмий-назарий, методик, технологик, прогностик, гуманитар, амалий), интерфаол педагогик технологиялар, ижтимоий ва сиёсий-иқтисодий билимлар, геосиёсат, жамиятшунослик, шахс тарбияси асослари, шахс тушунчаси бўйича фалсафий ва социологик билимлар, социология, миллий ғурур, миллий тарбия, миллий истиқлол ғояси, демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти, техноген</p>

тараққиёт ва хай-тек, касблар ривож, инновацион касблар реестри, педагогик қобилиятни шакллантириш бўйича билимлар мажмуи (коммуникативлик, креативлик, ташкилотчилик, перцеп-тивлик, конструктивлик, рефлексивлик), бошқарув наза-рияси ва амалиёти билимлари в.б.

Кўникмалар

педагогик сифатлар мажмуи (очиклик, инсонпарварлик, самимийлик, ишонч, демократизм, либераллик, ижодкорлик, новаторлик, эмоционал уйғоқлик, кузатувчанлик, педагогик такт, таҳлил, лойиҳалаш, мулоқот қобилияти, масъуллик, ташаббускорлик, келажакка ишонч, фарзандда ишонч уйғота олиш, унга дўст бўла олиш в.б.)

ота-она шахсига қўйиладиган талаблар мажмуи (юксак ахлоқийлик, педагогик тажрибанинг мавжудлиги, ўқиш ва малака оширишга тайёрлик, ўз устида ишлаш, зиёлилик, маданиятлилик, оиладаги педагогик жараённи илмий асосида ташкил қила билиш, фидоийлик, ўзи имкониятларига ишонч, натижалилик, самарадорликка йўналтирилганлик, имитаторлик, осойишталик, хотиржамлик, хайрихоҳлик, фарзандни эшита олиш, ўзгалар манфаатларига нисбатан очиклик, фарзандни тушуна олиш, ғамхўрлик, муҳаббат, эмоционал яқинлик, меҳр-мурувват, ижобий ибрат, сардорлик, суҳбатни тўғри ва мос ташкил қила билиш в.б.)

тарбиявий кўникмаларга эгалик (тарбиялаш услублари, шакллари, воситалари ва усулларини билиш, фарзанд психологияси, унинг характерини билиш ҳамда фарзанд-нинг касбий имкониятларини назарга олиш, ўз манфа-атларини фарзанд имкониятлари билан уйғунлаштира олиш, оилада тарбиявий амалларни жорий эта олиш, жараён бўйича хулосаларни шакллантира олиш, объективлик, рағбат, ишонтира

олиш, барчани бир мақсад асосида бирлаштира олиш, педагогик зийраклик, эмпатия ва интуиция, оиладаги педагогик жараёнда тарбияланувчиларнинг ёш дифференциациясини назарга олиш в.б.)

педагогик техникага эгалик (ораторлик, нутқ маданияти, мимика, пантомимика, хис-туйғуларни бошқара олиш, оилавий таълим-тарбияда индивидуаллик, ассесмент, оила тарбиясида фидбек, агрессияни бошқариш, конфликтлар ечими қонуниятларини билиш, таъсир этиш кўникмаларига эгалик в.б.)

Малакалар

оиладаги ўз ота-оналик бурчига эътибор, ҳурмат ва садоқат, мазкур педагогик жараён учун зарур бўлган билимларни эгаллаш, педагогик мақсадни аниқ англай олиш, педагогик мақсад сари сайи-ҳаракат қила олиш, оилада таълим-тарбия жараёнини ташкил қила олиш, шахс, яъни фарзанд такомилени олдиндан башорат қила олиш, инновацион касбларни кўра билиш, уларга фарзанд қизиқишини йўналтира олиш, фарзандда маълум қобилият, лаёқат ва қизиқишларнинг мавжудлигини кўра билиш, аниқланган фарзанд сифатларига мос касбий йўналишларни танлай олиш, уларга мос равишда фарзанд тарбияси жараёнини ташкил эта олиш, педагогик самарадорликни таъминловчи омилларни мақсадга йўналтира олиш в.б.

ФАРЗАНДЛАР

Билимлар

касблар, уларнинг келиб чиқиши, уларнинг тарихи, миллий касблар турлари, касблар классификацияси, инновацион касблар, уларнинг инсон ҳаётидаги ўрнини мос ва тўғри баҳолай билиш, касбга тайёрланишнинг “Ўзлик” қоидаларининг шаклланганлиги (ўз-ўзини бошқариш, ўз эҳтиёж ва лаёқатларини мос англаш, ўз билим, кўникма ва малакаларини ошириш, ўз имкониятларини намоён қилиш, ўз-ўзини назорат

қилиш, ўз-ўзига таълим бериш, ўз устида мунтазам ишлаш), жамиятдаги мавжуд ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва ҳуқуқий тараққиёт тенденциялардан бохабарлик, аниқ бирор бир касб, ёки касбий йўналишлар бўйича мутахассислик ва мос билимларнинг шакллан-ганлик даражаси, мутахассислик билимларига чанқоқлик ва уларни эгаллашга интилиш, билимлар олишдан эринмаслик, ўз келажагини аниқ идрок этишга ўрганиш, техноген тараққиёт ва хай-тек тенденцияларидан бохабар-лик, ўз танлаган касби бўйича ОАВ, интернет ресурс-ларидан унумли фойдаланишга эришиш, инновацион янгиликлардан хабардор бўлиш, танлаган касби бўйича кутубхонага китоблар йиғиш, маълумотлар банкини яратиш ва ҳоказо.

Кўникмалар

маълум касбий кўникмаларни эгаллаш, танлаган касб бўйича ақлий-интеллектуал, жисмоний-тиббий, қобилият ва лаёқатни ўстурувчан кўникмаларни ривожлантириш, ўз имконияларидан ҳайратланиш, ўз ўзига ва имкониятларига ишонч, эринмаслик, касбий кузатувчанлик, билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга нисбатан самимийлик, очиклик, интилувчанлик, тиришқоқлик, касбий ўжарлик, курашув-чанлик, ташаббускорлик, позитивизм, новаторлик, креативлик, эринмаслик, давомийлик, садоқат, сабр-қаноат, катталар ва ўзгалар фикрига эътиборлилик, ота-онага ишонч, уларга ўз фикрини етказа олиш, уларни ўз мақсадларининг ҳамкорига айлантира олиш, ҳамкорлик, муносабатлардаги тенглик ва демократизм, ўз эркинлигини намойиш қила билиш, суҳбатга тўғри ва мос тайёр бўлиш, мақсад сари интилиш ва бошқалар.

Малакалар

тарбияланувчининг таълим-тарбия жараёнига

тайёрлиги, унинг ўз танлаган касби бўйича маълум малакаларга эгалик, хусусан асболарни ишлатиш, қўл ҳаракатларини табиий ва маҳорат билан амалга ошириш, қўл мускулатураси имкониятлари ва механикасини эгаллаш, қўл моторикаси малакаларини эгаллаш, касбий методикани эгаллаш, тана забони ва тана ҳаракатларини эгаллаш, асбоблар ички қурилишини билиш, предметлар ички қурилишига қизиқиш, мантиқий кетма-кетликни англаш, материаллар узвийлигини идрок эта олиш, ички қурилиш ва схемаларни идрок эта олиш, схемаларни ўзи ярата олиш, идрок харитаси усулини яхши билиш, яратувчанликка мойиллик, яратувчанликдан ҳузур олиш, янги усулларга очиклик ва уларни ўзи ярата олиш, янгиликдан кўркмаслик, ўз касбий манфаатларини ҳимоя қила олиш, сўзамоллик, ўзгалар идрокига таъсир ўтказа олиш, ўз манфаатларини илгари сура олиш, муаммо устида узок муддат ўтира олиш, муаммоларни ечишга тайёрлик, муаммолардан кўркмаслик, ижодийлик ва бошқалар.

Педагогикада шахс ижтимоийлашувида асосий уч жараён, яъни: фаолият, муомала ва ўз-ўзини идрок этишга ажратилади. Улар касбий ижтимоийлашув асосидаги ёшларнинг фаолият жараёни, муомала жараёни ҳамда ўз-ўзини идрок этиш жараёнидир.

1. Шахс ижтимоийлашувида фаолият: бу жараёнда инсон кун сайин бирор бир ижтимоий муҳим амал ва фаолият турларини эгаллаб боради. Агар фаолият турларини “каталог” деб қабул қилсак, мазкур “каталог”да минглаб фаолият турларини киритиш мумкин. Масалан, ёш гўдак фарзандда, аввало сўриш, қорни очганда озуқа (сут) талаб этиш, эмаклаш, оёққа туриш, бошқа одам ёрдамида юриш, мустақил юришга ҳаракат, қулиш,

йиғлаш, ўз норозилигини билдириш, атрофидагилар билан фикр алмашиш ва мазкур амалларнинг ўзига хослиги ҳақида фаолият турлари сифатида гапириш мумкин. Бунда инсоннинг шахсий эҳтиёжлари муҳим аҳамият касб этади. Инсоннинг шахсий эҳтиёжлари у ёки бу иш қилиш зарурлигини кўрсатиб боради. Эҳтиёжлар маълум фаолият турларини ўзига танлаб олади. Масалан, инсон инглиз тилини мукамал ўрганмоқчи. Бу – унинг эҳтиёжи. Бу эҳтиёжни қондириш учун инсон маълум сайи-ҳаракатларни амалга оширади - курсларга ёзилади, мустақил ишлайди, репититор топади, инглиз тилида телевизор кўради, китоб ва дарсликлар сотиб олади ва бошқалар.

Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлашдаги фаолият жараёни икки бўлим, яъни ота-она фаолияти ҳамда фарзанд фаолиятидан иборат қилиб белгиланди.

Ота-она фаолияти: педагогик жараёни бошқариш, уни кузатиш, уни ташкил этиш, педагогик жараёни мониторинг қилиш, ўз устида ишлаш, ўз малакларини ошириш, янги билимларни эгаллаш, фарзандига кўмак бериш, маслаҳатчига айланиш, ижодийдик асосида фарзандига таъсир ўткази олиш, унинг имкониятлари, истеъдоди ва қизиқишларини мос равишда англашга ўрганиш, фарзанди устида педагогик “тажриба” ўтказмаслик, фарзанди ҳаётини ва унинг инсоний эҳтиёжларини ҳурмат билан қабул қилиш, фарзанд имкониятларини керагидан ортиқ баҳоламаслик, оилавий таълим-тарбия бўйича педагогик технологияларни, интерфаол усулларни, педагогик шакллар, воситалар ва усулларни эгаллаш, педагогик жараёнга тайёрлик кабиларни киритиш мумкин.

Фарзанд фаолияти: билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга тайёрлик, меҳнат қилишга интилиш, меҳнат қилишдан ҳузурланишни ўрганиш, меҳнат орқали ўзгаларга ижобий муҳит ва шароит яратилаётганлигини англаш, механик ва жисмоний ҳаракатларга тайёрлик, бирор фаолият устида ўтира олиш, англаш, ўрганиш, танқидий муносабат, янгиликларни яратиш, ўз фикрларини ифода қила олиш, ўз тафаккури ва онгини шакллантириш, ўз устида ишлаш, ижодийлик, қулоқ тутиш, мантиқий муносабатга ўрганиш кабиларни киритиш мумкин.

2. Шахс ижтимоийлашувида муомала: индивиднинг ўз атрофидаги ижтимоий институт унсурлари, яъни оила, турли инсонлар, давлат ва нодавлат ташкилотлари билан бўлган турли антропологик муносабатларини ўз ичига қамраб олади. Мулоқот жараёни индивид ўсгани сари кенгайиб боради ва ўз қамровига аввалгидан кўпроқ унсурларни қамраб олишни бошлайди. Шу боис, ижтимоийлашув мулоқоти индивиднинг ёш дифференциацияси билан узвий алоқадорликда кечади. Шу билан бирга муомала жараёнида демарказийлашув, яъни мулоқотдаги шериклар муносабатини тўғри билиш ва баҳолаш, яъни агар инсон ўзини марказ деб билса, унинг ўзидан ташқаридаги муҳим марказларни ҳам англай билиш жараёни ажратилади.

Касбий ижтимоийлашувдаги мулоқот оддийдан мураккабга қараб ривожланади. Бу жараёнда монологик мулоқотдан кенг равишдаги диалогик мулоқотга ўтиш кузатилади. Энг аввало марказлашув касбга ва касб билан боғлиқ инсонлар, касб билан боғлиқ билимлар ҳамда инсонлар атрофида йиғила бошлайди. Фарзанд уларга бўлган ўз қизиқиши ва лаёқатларини намоён этишдан, ўз

ютуқларидан ғурурланади. Мулоқот жараёни аввал оила ва оила атрофидаги инсонлар билан бўлса, шу боис ҳар доим ҳам бу восита касбий билимлар тўғрисида бўлмаса ҳам, оилага алоқадор инсонларнинг касбий муносабатлари атрофида кечади. Кейинчалик мазкур мулоқотга оиладан ташқарисидаги, яъни болалар боғчалари, умумтаълим мактабларидаги мулоқотлар қўшилади. Бу даврда фарзанд касбий ижтимоийлашувининг баъзи кўникмалари пластилин ўйнаш, расм чизиш, байрам тадбирларида иштирок этиш, яъни шеър ўқиш, ўйинга тушиш, дарсларда жавоб бериш, ҳаммининг олдида ўз имкониятларини очиқ намоён этиш, аудитория билан мулоқот қила олиш кабилар орқали мустаҳкамланади. Касбий ижтимоийлашувнинг худуди кенгая боради. Мулоқот жараёнида ҳар бир иштирокчи фарзанд тафаккурида маълум бир муносабатларни шакллантиради, мазкур муносабатлар йиғиндиси, улар мажмуи фарзанднинг касбий ижтимоийлашув муҳитини таъминлайди. Мазкур муҳит таркибида қанчалик моҳир касб эгалари, касбий жиҳатдан тўлиқ ва ҳар томонлама шаклланган инсонлар, касби орқали машҳурлик касб этган одамлар кўп бўлса, фарзанднинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёни шунчалик сифатли ва самарали давом этади. Касбий жиҳатдан ибратли, моҳир бўлган инсонларнинг фарзанднинг муомала жараёнида кўп бўлиши педагогик жараённинг самарали ва натижали бўлиши омилидир.

3. Шахс ижтимоийлашувида ўз-ўзини идрок этиш бу шахснинг ўз-ўзини англаш жараёнининг ўсиши ва тараққиёти ҳисобланади. Аслида шахснинг ижтимоийлашувида ўз-ўзини идрок этиш жараёни унинг онгида шахс ва унинг “мени” шаклланиши жараёнига тенг

келади. Шахс “мени” бирданига, ёки инсон туғилиши биланок ўз-ўзидан вужудга келадиган жараён ҳисобланмайди. Шахс “мени” унга нисбатан бўлган турли ижтимоий таъсирларнинг инъикоси ва акс-таъсири сифатида шаклланадиган ҳам педагогик, ҳам психологик жараёндир. Ижтимоий ўз ўзини идрок этишда:

(а) ўзини англаш (ўз имкониялари ва хоҳишларини билиш);

(б) эмоционал ўзини англаш (ўзига адекват баҳо бера олиш);

(в) хулқ нуқтаи назаридан ўзини англаш (ўзига бўлган муносабатларни адекват англаш) кабиларни тўғри баҳолай олиш муҳим ҳисобланади.

Касбий ижтимоийлашувда ёшларнинг ўз-ўзини идрок қилиш жараёни мазмунига куйидагиларни киритиш мумкин:

Ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини касбий бошқара олиш;

Ўз касбий эҳтиёж ва лаёқатларини қабул қила олиш ва мос англаш;

Ўз касбий билим, кўникма ва малакаларини ошириш;

Ўз касбий лаёқатлари, қизиқишлари ва имкониятларини намоён қилиш;

Ўз касбий лаёқатлари, қизиқишлари ва имкониятларига нисбатан эмоционал муносабатни мос кўрсата олиш;

Ўз-ўзини касбий назорат қила олиш;

Ўз-ўзига касбий эҳтиёжлар асосида таълим бера олиш;

Ўз касби устида мунтазам ишлаш;

Ўз-ўзида феъл-атвор ва хулқ нуқтаи назаридан касбий имкониятларни мустақил ва тўлиқ намоён эта олиш.

Мана шу барча санаб ўтилган касбий ижтимоийлашувга алоқадор бўлган жараёнларнинг илк амалий қўлланилиши оилада кечади. XXI асрда фарзанд тарбиясида оиланинг ўрни бекиёс даражада ортиб бормоқда. Оиланинг ижтимоий аҳамияти ҳам кескин ошмоқда. Оила фарзанднинг турли йўналишлар доирасида ижтимоийлашувида энг муҳим, илк ва алмаштириб бўлмайдиган бетакрор институтга айланиб бормоқда.

Аммо бугунги кунда ўзбек оилаларида фарзанд ижтимоийлашуви билан боғлиқ бўлган мазкур ҳолатлар, аввал таъкидланганидек, кўпчилик ҳолларда стихияли, яъни педагогик мақсадсиз, бошқарувсиз, зарур билим ва малакаларсиз амалга оширилмоқда. Бугунги кунда ота-она бўлишга бўлган ижтимоий талаб ўсиб бормоқда. Санаб ўтилган педагогик-психологик вазифа ва амалларга ота-оналар бугунги кунда тайёр эмаслиги аён. Биз ота-оналарни мақсадли равишда педагогик тайёрлаш тизимларига эга эмасмиз. Ҳар бир ота-она ўз оиласида кўрган ва бошидан кечирган ҳолатларини таҳлил қилиш орқалигина ота-онага айланиб бормоқда. Шахс шаклланишида барча босқичлар ҳамда таъкидланган жараёнлар маълум педагогик мақсад ва режалаштирилган, илмий қуролланган, махсус ташкиллаштирилган ҳолда амалга оширилса, педагогик жараён самарадорлиги натижалли бўлади. Шу боис, ота-оналарни оилавий таълим-тарбия жараёнига тайёрлаш ишини мақсадли амалга ошириш лозим.

Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жараёни тушунчаси таркибига касбий ориентация, касбий

инновация ва касбий рефлексия каби категориялар киради. Улар моҳиятининг ўзаро боғланганлиги, уларнинг мантиқан кетма-кетлик асосида келганлиги, бир бирининг мазмунини тўлдириши ҳамда оддийдан мураккабга бўлган ҳаракатни кўрсата олиши касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жараёнларида амалга оширилиши ва эътибор қаратилиши лозим бўлган педагогик вазифаларнинг мазмунига тенг келади.

Касбий ориентация:

а) касбга йўналтирилганлик ва касбни танлаш таъминоти;

б) касбга йўналтирилганликни жамият истиқбол талаб ва эҳтиёжлари билан боғлай олиш;

в) жамият тараққиётига шахсий хисса қўшишга фарзандларни мақсадли равишда тайёрлаш;

г) оилада бўлгуси касблар бўйича илк касбий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш;

д) фарзандларда шахсий манфаатдорлик ва ижтимоий манфаатдорлик, шахсий ўсиш ва ижтимоий ўсишга мойилликни тарбиялаш, уларнинг биргаликда ягона мақсад сифатида амал қилишини таъминлаш;

е) фарзандда касб бўйича шахсий қарор қилиш ва касбий масала юзасидан ўз қадриятлари тизимини шакллантириш қобилиятини тарбиялаш;

ё) оилада касбий ориентацияга нисбатан масъулиятли ёндашиш, касбий ориентацияни оиланинг истиқбол тараққиёти омили сифатида баҳолаш, мазкур тафаккурни оилавий қадриятлар тизимида киритиш ва ҳар бир авлод мазкур оилавий анъананинг амалий бўлиши учун хизмат қилишини таъминлаш;

Касбий инновация:

а) жамият истиқбол тараққиётида вужудга келиши мумкин бўлган инновацион касбларга йўналтирилганлик, мавжуд бўлиши мумкин бўлган ижтимоий талаб ва эҳтиёжларни назарга олиш;

б) янги, инновацион касбларни ўз вақтида илғай олиш, уларни билиш ҳамда уларни танлай олиш;

в) фарзанднинг касбий малакаси ва жамият ҳаётидаги турли инновацияларга мослашувини таъминлаш;

г) жадал суръатлар билан ривожланаётган дунё таомиллари, инновацион ўзгаришларни англашни оиланинг анъаналари ва қадриятлари тизимига кирита олиш;

д) инновацион касбий йўналишлар талаб этаётган маълум билим, кўникма ва малакаларнинг илк кўринишлари ва хусусиятларини фарзандга ёшлигиданоқ мақсадли сингдириш;

е) фарзанд тафаккурида касбий инновацияга нисбатан “фобия”ларни олиб ташлаш, инновацияларга нисбатан ҳурмат ва қизиқиш хислатларини тарбия қилиш;

ё) фарзанд ўз хулқида, феълида ва характерида намоён қилган касбий инновацияларга оид хусусиятларни ўз вақтида ривожлантириб, уларни мақсадли йўналтириш ва улар асосида касб танлаш жараёнини ташкил қила олиш;

Касбий рефлексия:

а) касбий башорат қила билиш ва башорат қилишга ёшларни ўргатиш;

б) ижтимоий макон ва замон ичида ўз касбий фаолиятини таҳлил қилишга ўрганиш;

в) касбдан касбга ўтиш жараёнини мутаносиб, яъни адекват қабул қилиш;

г) ўз ҳаётида касб-хунарга ориентация тизимини қўллаш;

д) касбларни эгаллашда мавжуд ижтимоий қийинчиликларга тайёр туриш;

е) касбий инновация ва касбий ижтимоийлашув жараёнларида бўлиши мумкин бўлган барча қийинчилик ва мураккабликларга тайёр туриш, муаммоларни ҳал қилиш усул ва воситаларини билиш;

ё) ижтимоий-иқтисодий воқеликдаги маълум ўзгаришлар ҳамда турли инқирозлар билан боғлиқ равишда тезда янги талаб этилаётган касбларни эгаллаш талабига доимо тайёр бўлиш кабиларни ўз мазмунига қамраб олади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминловчи педагогик мазмун нима мақсадларга йўналтирилганлиги борасида мазкур мақсаднинг шиорлар тизимини қуйидагича белгилаш мумкин: Оилада ёшлар касбий ижтимоийлашувини ташкил этувчи педагогик мазмун бир мақсад, бирлашган сайи-ҳаракат, бир фаолият, бир манфаат асосида педагогик жараёни ташкил қилишга йўналтирилгандир. Бунда таълим жараёнидаги барча иштирокчилардан ўзаро мувофиқлашган фаолият, фаолиятнинг эса маълум мақсад атрофида мажассам этилиши талаб этилади. Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик мазмунини қуйидагича белгилаш мумкин.

Илк цивилизациялар давриданоқ касбий эҳтиёжлар ва малакаларни ўқитиш масаласи инсон фаолиятининг муҳим йўналишига айланган. Агар қадимги дунё ва ўрта асрлардаги турли касблар, хунарларни ўргатишга бағишланган таклифлар, ғоялар, қарашларни ўргансак, улар асосан касбга эга бўлиш, хунар эгасига айланиш ҳар

бир кишининг ўзига боғлиқ эканлиги, ҳунар ва касбга эга бўлишлик инсон ҳаётининг асоси эканлигига жуда катта аҳамият берилганлигига гувоҳ бўламиз. Касб, ҳунар, мутахассислик турли жамиятлар маънавий-ахлоқий кадриятлари тизимида ҳар вақт кадрланиб, эъозланиб келинган.

Ҳар бир касб ва ҳунарни эгаллашда фарзанд маълум билим, малака ва кўнималарни ўрганиши зарурлиги, улар эса ўз-ўзидан пайдо бўлмаслиги, бунинг учун меҳнат қилишни билиш, меҳнатга кўникиш, меҳнат қилганда ҳам машаққатли меҳнат қилиш зарурлиги, меҳнат қилсагига касб ҳунарни тўла эгаллашга қодир бўлиши мумкинлиги борасида айтилган ҳикматли сўзлар жуда кўп бўлиб, улар ёшлар ахлоқини тўғри йўлда тарбияловчи омил саналади.

Ёшлар касбий ижтимоийлашувини таъминлаш мақсади барчани, ота-оналарни, фарзандларни, жамият тузилмаларини ўз ўқи атрофида бирлаштириши керак. Мана шу таълим-тарбия жараёнининг илк бўғини эса оилада кечади.

Қандай ижтимоий муҳим ва керакли касбга эга бўлиш шахс маънавий-ахлоқий камолоти, дунёқараши, ўз ижобий хусусиятларини жамлаб, жамиятда ўз касбий билим ва малакаларини амалий ишлата олиш, шунингдек ижтимоий-тарихий жараёнларга бўлган фаол ва креатив муносабат каби хусусиятларни англатади. Оила фарзанднинг энг муҳим ижтимоийлашув агентидир. Оила ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлайдиган педагогик макондир. Оилада меҳнат жараёни инсон ижтимоийлашувининг илк ва аҳамиятли омиллардан бири саналади. Демак, меҳнат жараёни касбий ҳамда ҳунарга бўлган эҳтиёжларнинг бошида туради ва унинг ижтимоий асоси ҳисобланади.

Оилада шахснинг касбий ижтимоийлашувида педагогик мақсадни амалга оширишда ота-она, ака-ука ва опа-сингиллар, бобо ва бувилар, узоқ-яқин қариндошлар, мактабгача ва мактаб таълими ходимлари ва таълим жараёнини олиб боровчи масъул шахслар, фарзанднинг ўртоқлари ва дўстлари, уларнинг оиласи иштирок этиши мумкин. Барча санаб ўтилган шахслар фарзанд касбий билим ва малакаларининг шаклланиши жараёнига ўз таъсирини ўтказиши мумкин ҳисобланади. Бироқ касбий ижтимоийлашувда мана шу барча иштирокчи томонлар биргаликда, ҳамкорликда, ўзаро боғланган ва бир бирини тўлдирган ҳолда ўзаро мувофиқлашган, натижалилик ва самарадорликка йўналтирилган педагогик фаолиятни амалга ошира олсалар, шахснинг касбий ижтимоийлашуви узвийлик ва узлуксизлик асосида ташкил қилинган бўлади. Чунки педагогик жараёнда узвийлик ва узлуксизлик унинг амалийлиги, мақсад сари йўналтирилганлиги, томонлар боғлиқлигини таъминлаб берувчи муҳим омил ҳисобланади. Яъни, оилада фарзандда касбий ижтимоийлашув жараёнини ташкил қилиш учун педагогик жараёнда стихияли тарзда иштирок этаётган барча муҳим томонлар, аслида педагогик жараёндаги барча иштирокчиларнинг фаолиятини мақсадли ва ўзаро боғланган қилиш тақозо этилади. Шундай қилинганда, яхлит педагогик жараён вужудга келтирилади.

III БОБ. ОИЛАДА ЁШЛАРНИНГ КАСБИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИ

3.1. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг даражалари ва мезонлари

Ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда оиланинг педагогик аҳамияти жуда муҳим бўлиб, илк бор гўдак айнан оилада бошқа инсонлар билан турли мулоқот жараёнига киришади ва мулоқот қилиш тартибларини ўрганади. Касбий мулоқотга ҳам гўдак илк бор оила муҳитида дуч келади. Ана шунда фарзандда тўғри, ижтимоий шароитга мутаносиб ҳамда давр талабларига жавоб берадиган мос касбий ижтимоийлашув таъминланса, фарзанднинг ижтимоий ҳаётдаги униб ўсиши, жамият ҳаётида унинг ўз ўрнини тўғри ва мукамал даражада эгаллаши учун маънавий-руҳий асос ва инсоний-ижтимоий база яратилган бўлади.

Ўзбек оилалари ёшларининг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик-психологик хусусиятлари ва ижтимоий шарт-шароитлари муаммосининг ўрганилиши қўйилган мақсадга нисбатан қуйидаги масалалар бўйича аниқ муносабатни шакллантириб олишни талаб этади:

а) оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш тизимини ташкиллаштирувчи мутасаддилар ва улар хусусиятларини таҳлил этиш;

б) оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда касбий ижтимоийлашув омиллари, унинг

агентлари, даражалари, босқичлари, механизмларини белгилаш;

в) оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш да узвийлик ва узлуксизлик мазмунини аниқлаш. Бугунги кунда ўзбек оилаларида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш аслида стихияли тарзда амал қилаётган жараён бўлиб, бу жараён бирор бир педагогик тамойил, дастур ёки метод орқали ташкил қилинмаган, яъни оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёни зарур педагогик билим ва малакаларга доир шакллар, воситалар ва усуллар билан қуроллантирилмаган. Кўпчилик оилаларда ота-оналарнинг ўзида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича тегишли билимларни ўстириш, уларга маълум даражада таълим бериш, ижтимоийлашув моҳияти ва унинг замонавий давр учун аҳамиятини кўрсатиб бериш зарур. Ота-оналар орасида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш сўзини эшитмаган ва унинг мазмунини тушунтириб бера олмаганлар ҳам учраб туради. Демак, оилаларда ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш учун касбий ижтимоийлашувни таъминлаш тафаккури энг аввало ота-оналарда шакллантирилиши лозим.

Амалий ҳолатдаги оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёнида юқорида таъкидланган зиддиятли вазиятлар ҳамда муаммоларни ижобий томонга ўзгартириш мумкин, агар биз педагогик тажриба-синов ишлари жараёнида ота-оналарнинг педагогик билим, кўникма ва малакаларини ошириш билан мунтазам ва мақсадли шуғуллансак, унинг самарадорлигини таъминласак, педагогик мақсадга эришган бўламиз. Ота-оналар маълум билим, кўникма ва

малакаларни аввал ўзлари эгаллашлари, кейин эса белгиланган инновацион педагогик технологиялар билан қуролланган ҳолда мана шу билим, кўникма ва малакаларни ўз фарзандларига сингдира олишлари талаб этилади. Мамлакатимиздаги мавжуд барча ўзбек оилаларида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашни олий даражага кўтармасдан туриб, жамиятда демократик ислохотлар устунлиги, шахс таракқиёти, иқтисодиётнинг модернизацияси, бошқарув соҳасининг либерализацияси, шунингдек фуқаролик жамияти асосларини барпо этиб бўлмайди. Баъзи оилаларда ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича ота-оналар ҳамда ёшларнинг билим, кўникма ва малакалар даражаси талаб қилинган даража билан муқояса қилинса, жуда катта тафовут, жуда катта фарқ мавжудлиги аёнлашади. Ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг мураккаб тизими бўйича педагогик жараён иштирокчиларининг мавжуд билим доирасини кенгайтириш учун оилалардаги педагогик жараёни мақсадли равишда тегишли дастурлар, методик тавсиялар, қўлланмалар, методик адабиётлар билан бойитиш ва қуроллантириш талаб этилади. Чунки ота-оналар оилавий таълим жараёнига масъул субъектлар ҳисобланади. Улар: таълим жараёнини ташкил қилувчи; таълим жараёнини бошқарувчи; таълим мазмунини белгиловчи; таълим сифати ва самарадорлигини мониторинг қилувчи субъектлар сифатида ўзларини намоён қилишлари шарт. Ота-оналар ўзларини мана шундай тарзда намоён қила олсаларгина, оилавий педагогик жараён натижалчилиги, унинг самарадорлиги таъминланган бўлади.

Агар ўзбек оилаларида педагогик жараёнга масъул бўлган мутасаддиларнинг педагогик фаолиятини таҳлил қиладиган бўлсак, унинг ўзига хос хусусиятлари мавжудлиги ойдинлашади. Энг аввало, биз мутасаддиларни ота-она тарзида умумлаштириб номлаймиз. Аслида эса улар икки ўзига хос одамлар эканлиги аниқ. Улар бетакрор, ўз хусусиятлари ва характери, билим даражаси ва дунёқарашига эга бўлган одамлар мажмуасидир. Улар аслида оилада бир тизим, бир яхлитлик асосида амал қилишлари лозим. Агар ота-оналар ўртасида яхлитлик, бир мақсадга йўналтирилганлик мавжуд бўлмаса, тарбия жараёнида баъзи камчиликлар вужудга келади ва унинг самарадорлигига путур етказилади. Аммо биз ҳар доим ҳам шундай, талаб даражасидаги тизимли педагогик фаолиятни оилада учратмаймиз. Шу билан бирга, уларнинг ҳар бири жуда кучли тарзда педагогик жараён сифатига ўз таъсирини ўтказиши мумкин. Шунга кўра, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёнида ота ва она ролини алоҳида таърифлаш зарур. Шундай қилинганда уларнинг ўзаро яқин хусусиятлари билан бирга, уларнинг ўзига хос хусусиятлари аниқ намоён бўлади ҳамда уларнинг биргаликда ўз фаолиятларини ташкил қилишларида қандай тамойил ва йўналишларга эътибор қилишлари зарурлиги ойдинлашади. Оилавий тарбияда ота ва оналарнинг алоҳида ҳолда қаралган хусусиятларини қуйидагича белгилаш мумкин:

Ота хусусиятлари – ўзбек оилаларида ота кўпчилик ҳолларда оила бошлиғи ролини бажаради. Аммо ҳар доим ҳам ота оила бошлиғи ролида мазкур оиланинг педагогик манфаатлари нимада эканлигини, айниқса педагогик

жараёни бошқариш учун қандай билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиш зарурлиги тўлиқ идрок этмайди. Энг муҳим бўлган талаб оталарни оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёни учун масъуллигини ошириш, уларни мана шу вазифага қамарбаста қилишдир. Чунки оилавий тарбияда агар биз оталарни ўз педагогик мақсадларимизга кўндира олсаккина, қўйилган педагогик вазифани амалга ошира олишимиз учун қулай шароит яратилади. Чунки оталар— оила бошқарувчилари сифатида оилавий муҳитни педагогик экспериментга қарши қилиб қўйиши мумкин, ёки тушунтириш ишлари асосида оилавий муҳитни педагогик эксперимент ҳамкорларига айлантиришлари мумкин. Оилавий тарбияда ўзбеклар менталитетида “ота рози - худо рози” тамойили қўлланади. Педагогик жараён самарадорлиги бевосита ота иродаси, унинг кўмаги, унинг педагогик мақсадларни нечоғли англаганлиги, унинг масъулияти ва иродасига боғлиқ бўлади. Аммо ота оилада педагогик амалларни бажарувчи бўлмайди. Ўзбек оилаларида ота кўпинча амалларни бажарувчи сифатида эмас, мана шу амалларни бажаришга барчани рағбатлантирувчи, йўналтирувчи инсон сифатида ўзини намоён қилади. Яъни ота буйруқлар бериш, хулосалар чиқариш, йўл кўрсатиш, рағбатлантириш, жазолаш орқали ўз бошқарувчанлигини намоён этади. Ота кўпроқ — бошқарувчи ролида бўлади. Унинг бошқарувчанлиги онага, фарзандларга йўналтирилган бўлади. Одатда, отанинг бошқарувчанлик ролига итоат этилади. Яъни ота ўзини амалларни бажарувчи сифатида эмас, балки мазкур амалларга бошқаларни йўналтирувчи сифатида ўз функционаллигини кўрсатади. Отага қўйиладиган бош педагогик талаблар: масъуллик,0 тўлиқ, кенг ва ҳар

томонлама билим ва дунёқараш, бошқариш малакалари, мақсадга йўналганлик, фаоллик, ижодийлик, оила ва жамият манфаатларини бирлаштира олиш, самимийлик, очиқлик, демократизм, тўлиқ талабга жавоб бериш, рефлексия, мониторинг, салбий оқибатларни кўра билиш, уларнинг олдини олиш кабилардан иборат бўлади.

Она хусусиятлари – ўзбек оилаларида она ҳам оилавий тарбия учун мутасадди бўлган шахслардан саналади. Аммо мутасаддиликнинг хусусияти шундаки, она оилавий тарбияни зимдан бошқаради. У ўзини очиқ-ойдин ҳолда бошқарувчи сифатида жамиятга кўрсатмайди. Онанинг бошқарувчилиги педагогик амалларни жорий этувчи шахс эканлигида намоён бўлади. Шу нуқтаи назардан, агар ота оилавий таълим-тарбия жараёни учун зарур бўлган мақсадларга “бўйруқ” берган, уларнинг амалда таъминланиши учун оилада шароит яратган бўлса, она ўз педагогик вазифаларини бажариш учун кенг фаолиятни ташкил қила олади. Аммо агар ота вазифаларни англамаган ва “бўйруқ” бермаган ҳолларида, онанинг ўз педагогик вазифаларини бажаришида маълум қийинчиликлар вужудга келади. Онадан оилавий тарбияда кенг педагогик ва касбий ижтимоийлаштириш борасидаги билим, кўникма ва малакалар талаб этилади. Улар онага оилада таълим жараёнини ташкил қилиш ва “бўйруқ”ни бажариш учун зарур бўлади. Агар ота кўпроқ –масала моҳиятини англаган ҳолда ўз оталик иродасини намоён қилиши талаб этилса, онадан мана шу масала юзасидан аниқ амалларни бажариши ва педагогик жараённи бевосита ташкил қилувчи, педагогик амалларни бажарувчи сифатида ўз имкониятларини ишга солиши тақозо этилади. Шу нуқтаи назардан онадан отага нисбатан кўпроқ айнан педагогик шакллар, воситалар ва

усуллар бўйича билим, кўникма ва малакалар талаб этилади. Агар она оилавий тарбия бўйича мана шундай билимлар билан тўлиқ куроллантирилган бўлсагина, у педагогик жараёни мақсадли ташкил қила олади ва педагогик самарадорликни таъмин эта олади. Онага қўйиладиган бош педагогик талаблар: ўта масъулиятлилик, фаоллик ва сайи-ҳаракат, оила ва жамият манфаатларининг бирлигини англаш, билим, самара, натижалилик, йўл кўрсата олиш, ишонч, талабга жавоб, самимийлик, очиқлик, ижодийлик, педагогик шакл, восита ва усулларни эгаллаганлик, кундалик бевосита фаолият, рефлексия, таҳлил қила олиш, фарзандлар шахсий ва касбий хусусиятлари ва лаёқатларини мос англаш, шароит яратиб бера олишлик, тўғрилиқ, педагогик маҳорат кабилардан иборат бўлади.

Демак, оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда отанинг инсоний, мутахассислик, билим ва дунёқараши, турли воқеа-ҳодисаларга муносабати масаласи кўпчилик ҳолларда педагогик жараёнга ижобий, ёки салбий, ўта ижобий, ёки ўта салбий таъсирини ўтказиши мумкин. *Ижобий* (ўта ижобий) таъсир ўтказиш ва унинг оқибатлари – фарзандда касб-хунарли бўлиш, меҳнат қилиш, меҳнатдан роҳатланиш, ўз устида ишлаш, қизиқиш, ўзини ва ўз имкониятларини намоён қилиш, фаол бўлиш, ўз ўрнини топиш, ўзига, оиласи ва жамиятга фойдали инсон бўлиб вояга етиш, уддабурулик, яқинларига меҳр-мурувват, тўқинлик, раванқ, ҳар томонлама баркамол бўлиш, илғорлик, ташаббускорлик, креативлик, мақсадга йўналганлик, муаммолардан чўчимаслик, муваффақият, ютуқ, ўз келажагига тўлиқ ишончи, келажакни қандай қуришни билиш, унга сари интилиш, конфликтлар

ечимига тайёрлик, мунтазам ўсиш-улғайиш хохиши, ўз лаёқатларини ишлатиш ва намоён қилиш, муносиб иш ўрнига эғалик касби хислат ва фазилатлар уйғонади. *Салбий таъсир* (ўта салбий) ва унинг оқибатлари – девиантлик, асоциал хис-туйғулар, ўзига ишонмаслик, эринчоқлик, пассивлик, муаммолардан қочиш, ўз имкониятларини мос англамаслик, тушкунлик, ўзининг бефойдалигини англаш, турли эмоционал-психологик комплекслар, жамиятдан қочиш, конфликтотенлик, ўз ношудлигини оқлаш ва уни агрессия ортига яшириш, барчага қарши бўлиш, ўз манфаатлари ва фойдасини мос англамаслик, муваффақиятсизлик, ўз истиқболига ишончнинг йўқлиги, яқинларини ўз хатоларида айблаш, ҳаётда тўғри йўлни топа билмаслик, боқимондалик, ўз масъулиятидаги вазифаларни бошқаларга юклаш, масъулиятдан қочиш, суствлик, қарорлар қабул қила олмаслик ва бошқалар.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш жараёнида мутасаддиларнинг ўз педагогик фаолиятига нисбатан тайёрлик даражалари қуйидагича белгиланади:

Шундай қилиб, ўзбек оилаларида одатда ота - буйруқ берувчи ва бошқарувчи сифатида, она - буйруқни амалга оширувчи ва педагогик амалларни бажарувчи сифатида ўзини намоён этади.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш тизимни ташкиллаштирувчи мутасаддилар хусусиятлари ҳамда уларнинг ўз оилавий мажбуриятларини қай тарзда амалга ошириши аслида педагогик жараён

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг умумий педагогик мазмунини ишлаб

чиқишда унинг амалийлигини таъминловчи шарт-шароитлар ва талаблар нуктаи назаридан педагогик жараённинг ёрдамчи элементлари сифатида касбий ижтимоийлашув омиллари, унинг агентлари, даражалари, босқичлари, механизмлари ва уни амалга оширишда узвийлик ва узлуксизлик мазмуни ҳамда мазкур тушунчаларнинг педагогик мазмуни ва вазифаси қандай каби муаммоларга ўз эътиборимизни қаратишимиз керак.

Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг педагогик мазмуни доирасида унинг ёрдамчи хусусиятлари таркибига қуйидаги масалаларни киритиш мумкин:

касбий ижтимоийлашув факторлари, агентлари, даражалари ва босқичлари;

касбий ижтимоийлашув механизмлари.

Касбий ижтимоийлашув педагогик жараёнининг мукамал ва самарали бўлиши учун ижтимоийлашув факторлари, агентлари, даражалари ва босқичлари таъминланган бўлиши ва маълум тизимлиликда ва узвий алоқадорликда, бир бутунлик ва яхлитликда амал қилиб, узлуксизликда фаолият олиб боришлари зарурдир.

А.Мудрик ижтимоийлашув факторларининг тўрт гуруҳини қайд этади. Улар: 1) мегафактор (олам, космос, планета, бутун ер курраси аҳолисига таъсир этувчи турли глобал ижтимоий, табиий, экологик, в.б. омиллар);

2) макрофактор (мамлакат, миллат, этнос, жамият, урф-одат, давлат билан боғлиқ шарт-шароитлар);

3) мезофактор (яшаш жойи, яъни шаҳар, ёки қишлоқ, ОАВ, субмаданиятлар билан боғлиқ шарт-шароитлар);

4) микрофактор (инсон ва унинг атрофидаги одамларнинг унга таъсири, микросоциум)лардан иборатдир.[Мудрик 2006: 292]

Ижтимоийлашувнинг шаклланишида инсон атрофида у билан турли ижтимоий, иқтисодий, маънавий, рухий, психологик, эмоционал муомалага киришаётган одамларнинг роли жуда муҳим бўлиб, улар инсонга доимий таъсир кўрсатади. Мана шу таъсирлар гуруҳи ижтимоийлашув агентлари ҳисобланади. Лекин, инсон ҳолатига нафақат бошқа инсонлар, балки экология, табиат, корхона, ташкилот, масалан мактаб ҳам жуда катта таъсир кўрсатади ҳамда улар ҳам ижтимоийлашув агентлари ҳисобланади.

Инсонга таъсир кўрсатувчи агентлар унинг ёш дифференциацияси билан узвий боғлиқ бўлади. Масалан, ёш фарзандга таъсир кўрсатувчи ижтимоий агентлар сифатида ота-она, ака-ука ва опа-сингиллар, қариндошлар, тенгдошлар, боғча, мактаб ва унинг маъмурияти кабилар амал қилади. Инсон катта бўлганида улар қаторига иш жойи, ОЎЮ, дўсту-ёрлар, қуда томон, турли кизиқишлар, хобби асосидаги яқинлар ва бошқалар кириб боради.

Касбий ижтимоийлашувда агентлар сифатида ота-она, ака ва ука, опа- сингил, бобо ва бувилар, яқин ва узоқ қариндошлар, ОАВ, бадий адабиёт ва бош қаҳрамонлар (романлар, эртақлар, кино фильмлар қаҳрамонлари), кўни-кўшнилар, мактаб, таълим тизими, ўқитувчилар, маъмурият, фуқаролик жамияти кабилар амал қилади. Уларнинг барчаси фарзанднинг касбий ижтимоийлашув жараёнига у ёки бу даражада таъсир ўтказди.

Ижтимоийлашув шундай жараёнки, уни тезлаштириб ёки алмаштириб бўлмайди. Болалик даври инсон шахсини шакллантиришда энг муҳим босқичлардан ҳисобланади. Худди мана шу жараёнда ижтимоийлашувга эътибор қаратилса, инсон шахси касбий жиҳатдан ижтимоий фаолликни кўрсатувчи, жамият ҳаётига ўзининг

интеграциясини англовчи инсон сифатида тўлиқ шаклланади. Бу жараён учун зарур бўлган омиллар қуйидагилардан иборат бўлади:

ота-оналарни ижтимоийлашув жараёнини педагогик бошқаришга тайёрлаш;

ота-оналарнинг педагогик масъулиятини таъминлаш;

ота-оналарнинг ижтимоийлашув борасидаги билим ва малакаларини таъминлаш учун уларни турли методик воситалар билан қуроллантириш;

фарзанднинг тўлиқ ижтимоийлашувини амалга ошириш учун унинг жамият билан мулоқотини тўғри ташкил қила билиш;

фарзандни жамиятга олиб чиқиш (фарзандлар боғчаси, атрофдаги бошқа инсонлар билан мулоқоти, мактаб, турли спорт тўғараклари, фарзанднинг қизиқишлари реализациясини таъминлаш, унинг ўз ўрнига эга бўлишини таъминлаш ва бошқалар).

Ижтимоийлашув шундай жараёнки, уни ўз ўрнида, ўз вақтида, мос равишда ва талаб қилинган даражада фарзанд хулқи, унинг ахлоқи, дунёқараши ва тафаккурида шакллантирилмаса, кейинчалик унинг ўрни ва даражасини қоплаш, уни қайта шакллантириш жуда қийин кечади.

Аслида ўз вақтида зарур даражада шакллантириб бўлмаган ижтимоийлашувни кейинчалик янгидан, қайта шакллантириб бўлмайди. Буни, масалан, ўрмонларда ёввойи ҳайвонлар ичида ёлғиз қолиб кетган “маугли” мисолида кўриш мумкин. Бундай фарзандлар энг кичик даврида йўқолади, кейинчалик улар 5-7 ёшли вақтида жамият, оилавий ҳаётга қайтганида уларни гапиришга, тик оёқда тўғри юришга, тенгдошлари билан мулоқот қилишга, тўғри овқатланишга (қошиқ билан), мактабга

боришга, хат-саводли қилишга, яъни ўзини инсон сифатида тутишга сайи-ҳаракат қилингани билан, уларнинг кўпчилиги тўрт оёқда юришни, ўзини ҳайвонлардек тутишни кўпроқ маъқул топади. Демак, ижтимоийлашув жараёни инсонни касбий жиҳатдан фаол инсонга айлантириш жараёни ҳисобланади ва мазкур жараёнда муҳим бўлмаган омилнинг ўзи йўқ.

Касбий ижтимоийлашув жараёнида жамиятда ўз ўрнини топа олган касб эгаси бўлган инсон шакллантирилади. Инсонни шакллантириш учун ҳам оилавий таълим, ҳам инсонлараро мулоқот жараёни таълими, ҳам мактаб таълими, ҳам фуқаролик таълими, ҳам ижтимоий муҳитни таҳлил қилиш ва ижтимоий билимлар таълими жараёнларининг узвийлик ва узлуксизликда берилишининг аҳамияти жуда катта. Демак, ижтимоийлашув жараёнида формал таълим жараёни баробарида, ноформал таълим жараёни ҳам муҳим ҳисобланади.

Мана шу жараёнларнинг амалга оширилишида оиланинг ўрни такрорланмас ва беқиёс ҳисобланади. Оилада касбий ижтимоийлашувда ота-онанинг роли такрорланмас ва жуда муҳимдир. Ота-она фарзандга бевосита, жуда чуқур, эмоционал, беғараз, узоқ вақт давом этадиган, мунтазам ва доимий, ишонч асосига қурилган таъсир ўтказувчи инсонлар ҳисобланади. Ота-оналарни мазкур вазифаларга тайёрлаш, уларнинг тафаккурини мазкур талаблар даражасига кўтариш талаб этилади. Фарзанд катта бўлгани сари касбий ижтимоийлашувда фарзандга ўз таъсири кўрсатувчи ижтимоий институтлар сони кенгайиб боради. Аммо айнан оилада фарзанд илк фуқаролик позицияси, илк касбий элементлар ва тафаккурлар, илк билимларни қабул

қилади. Фарзанд улғайгани сари фарзанддан жамият бирор бир қарор қабул қилишни талаб этади. Мана шу талабларни англаш ва уларга тайёр бўлиш малакалари оилада шакллантирилади.

Социологияда ижтимоийлашувнинг икки даражаси ажратилади. Улар:

- биринчи даражадаги ижтимоийлашув;
- иккинчи даражадаги ижтимоийлашув ҳисобланади.

Оилада ёшлар касбий ижтимоийлашуви жараёнини унинг икки ўзаро алоқадор даражасига ажратиш: биринчи ва иккинчи даража. Инсонга энг яқин бўлган ижтимоийлашув жараёнлари биринчи даражани ташкил қилади. Масалан, ота ва она, қариндошлар, кўни қўшнилар ва бошқалар. Мазкур босқич энг муҳим босқичлардан ҳисобланади. Чунки унинг ўрнини ҳеч бир бошқа нарса боса олмайди. Оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантириш - биринчи даражадаги ижтимоийлашувга киради. Чунки биринчи даражадаги ижтимоийлашув кичик гуруҳларни ўз ичига қамраб олади ва шахсий, яқин муносабатлар доирасида кечади. Шу боис, оила ичидаги ота-оналар, бобо-бувилар, қариндошлар, фарзанднинг тенгдошлари, дўст-ўртоқлар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар биринчи даражадаги ижтимоийлашувни ташкил қилади.

Иккинчи даражадаги ижтимоийлашув даражалари инсонга жуда катта таъсир кўрсатади ва жуда кучли омил бўлиб хизмат қилади. Инсон катта бўлгани сари унинг хулқ-атворида иккинчи даражадаги ижтимоийлашув таъсири ҳам кўпайиб боради. Улар ичида мавжуд давлат ва нодавлат ташкилотларининг ранг-баранг ва турли-туман фаолияти ва ижтимоий мақсадлари киритилади. Мазкур фаолиятни иккинчи даражадаги ижтимоийлашув

институтлари, яъни давлат, ОАВ, армия, суд, дин, меҳнат жамоаси, таълим тизими, давлат ва нодавлат ташкилотлари амалга оширади. Инсон ўзини англаган даврда мазкур ижтимоийлашув жараёнининг аҳамияти кескин ўсади. Айнан мана шу даврдаги ижтимоийлашув мезони ва даражаси инсоннинг муваффақиятли ёки муваффақиятсизлигини кўрсатувчи омил ҳисобланади. Оиладаги касбий ижтимоийлашувнинг мазмунига, шу боис, юқорида таъкидланган ўринлар билан бир қаторда, ижтимоий институтлар, маҳалла, турли нодавлат ташкилотлари, ОАВ, таълим даргоҳлари, интернет, “кўча тарбияси”, ноформал таълимни ҳам киритиш зарур бўлади.

Ижтимоийлашувнинг илк босқичида оила ва ота-оналарнинг роли жуда катта ҳисобланади. Ота-оналарнинг фарзандга таъсири, ижтимоийлашув ва касбий ижтимоийлашув нуқтаи назаридан эмоционал яқинлик вазиятида кечади. Шу боис бу таъсир жуда кучли ва самарали бўлади. Шу билан бирга оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантиришдаги ота-она таъсири хусусиятлари кучлилиқ, энг биринчи таъсир эканлиги, ишончлик таъсир бўлганлиги (яъни фарзанд ўз ота-онасига сўзсиз ишонади, ўзбек оилаларида итоат этишга ўрганган бўлади), бевосита амалга оширилиши, узоқ ва мунтазам давом этиши, таъсирнинг давомийлиги ва кучининг мунтазамлиги каби хусусиятлар билан боғланган бўлади. Оилавий тарбия энг катта таъсир кучига эга бўлган тарбия жараёнидир. Шу боис, касбий ижтимоийлашувда оиланинг ўрнига жуда юқори баҳо берилади. Айнан оилада фарзанд илк ижтимоийлашув мактабини ўтайди. Айнан оилада фарзанд илк касбий ижтимоийлашув вазиятига киради ва ундан ўтади.

Шу нуқтаи назардан касбий ижтимоийлашувнинг умумий босқичлари сифатида қуйидагиларга ажратиш мумкин:

а) Мактабгача бўлган босқич:

- илк тасаввурнинг шакллантирилиши босқичи;
- илк муносабатнинг шаклланиши босқичи;
- илк фаолият йўналишларининг шакллантирилиши

босқичи;

- илк тасаввурларнинг шакллантирилиши босқичи;
- илк касбий муносабатларга киришиши босқичи.

б) Мактаб давридаги босқич:

- маълум касбий билим ва йўналишларнинг берилиши;

- касбга нисбатан англанган тафаккурнинг шакллантирилиши;

- касбга йўналитиришнинг амал қилиши;

- касб танланиши ва касбий билимларни бевосита эгаллаш.

в) Мактабдан кейинги илк босқич:

- маълум касбий билим ва малакаларга эгалик;

- касб танланиши ва уни эгаллашга қаратилган сайи-ҳаракатлар;

- маълум касб сир-асрорларини тўлиқ эгаллаш;

- ўз касбий билим ва малакаларини оила ривожига, унинг таъминоти ва жамият тараққиёти учун сафарбар эта олиш.

- ўз танлаган касбидан роҳатланиш ва мароқ олиш хиссининг вужудга келиши ва жамият ҳаётида ўз ўрнининг топилиши.

г) Меҳнат фаолияти босқичи.

Ижтимоийлашув педагогик жараёнининг мукамал ҳамда самарали бўлиши учун, юқорида таъкидланган

касбий ижтимоийлашувнинг факторлари, агентлари, даражалари ва бошқичларининг барчаси уюшган ҳолда маълум бир механизмлар асосида ўзаро касбий муомала жараёнини ташкил қилиши зарур. Касбий ижтимоийлашув механизмлари асосида фарзанд атрофида маълум муомала жараёни ташкил қилинади. Мазкур муомала жараёни шахс ва ижтимоий инфраструктура орасида касбий муносабатлар тизимини ҳосил қилади. Демак, фарзанд атрофида ижтимоий факторлар ва агентларнинг муносабатларига киришуви ижтимоийлашув механизмларини вужудга келтиради. Бугунги кунда ижтимоийлашувда бир нечи турдаги ижтимоийлашув механизмлари ажратилади:

- ижтимоий–психологик;
- ижтимоий-педагогик механизмлар.

Касбий ижтимоийлашувнинг ижтимоий–психологик механизмлари каторига импринтинг (кўникма, қадриятларнинг акс этиши), экзистенциал босим (кўникма, қадрият, билим ва малакаларнинг фаолиятда намоён бўлиши), тақлид қилиш, рефлексия (ўз ўзини назорат қилиш) кабилар киради.

Импринтинг жараёни аслида фарзанднинг энг кичик, яъни мурғаклик давридаёқ амалга оша бошлайди. Бу даврда меҳнатга лаёқат, ҳар бир одамнинг бирор бир касб ёки ҳунар эгаси эканлиги, барча одамлар ҳар куни бирор бир меҳнат фаолияти билан шуғулланиши, меҳнат қилиш инсон ҳаётининг узвий таркибий қисми эканлиги, меҳнат турлари ва шаклларининг турли-туманлиги, меҳнат қилаётган одам ҳурматланиши, меҳнат орқали одам ўз эҳтиёжларини қоплаши (овқат пишириш, уй-рўзгорни озода тутиш, бозор қилиш, меҳмон кутиш), одам яхши кун кечириши учун бирор касб эгаси бўлиши лозимлиги каби

омилларнинг англаниши ва қабул қилиниши жараёни ҳисобланади. Мазкур жараён кўпинча стихияли тарзда кечади. Фарзанд атрофида мана шундай ишчанлик руҳи ва меҳнат қилиш қадриятлари кенг ўрин олган бўлса, меҳнат қилиш оилавий қадриятлардан бирига айланган бўлса, фарзанд тафаккурида касбий ижтимоийлашув ҳам асосли тарзда мутаносиб ва тўғри шакллана боради. Бу жараёнда оиланинг касбий ижтимоийлашувдаги аҳамияти жуда катта бўлади. Аммо мазкур психологик жараён фарзандни меҳнатга ўргатмайди, балки унинг тафаккурида меҳнат ва меҳнаткашга нисбатан адекват муносабатни, яъни меҳнат ва меҳнаткашни ҳурматлаш ахлоқини сингдиради холос. Фарзанднинг яқинлари, яъни отаси, онаси, ака-ука ва опа-сингиллари, бобо ва бувиларининг меҳнатига, уларнинг касбларига нисбатан эътиборли ва ҳурматли муносабат оилада мавжуд бўлсагина, фарзандда импринтинг жараёнини тўғри ташкиллаштириш мумкин бўлади. Бундай шароит бўлмаса, фарзанд бошқаларнинг меҳнатига одатий нарсасидек муносабат билдира бошлайди, “ҳамма, шу жумладан мен ҳам бирор бир кун меҳнат қиламан ва обрўли бўламан” эмас, балки “бировлар (барча) мен учун меҳнат қилиши лозим” деган фикр фарзанднинг онгига ўрнашиб боради.

Экзистенциал босим жараёнида фарзанд касбий ижтимоийлашув, яъни “Ишлаган тишлайди”, “Меҳнат - меҳнатнинг таги роҳат” каби тушунчаларнинг мазмунини англай бошлайди. Фарзанд бу даврда касбий ижтимоийлашувнинг “тили”ни ўргана бошлайди. Шунингдек, фарзанд касб ва меҳнатга лаёқат, ўзини бошқаларга ўхшаб тутиш, меҳнат ахлоқини англай боради. Бу қадриятларнинг барчаси фарзандда уни ўраб

турган, фарзанднинг атрофида унга яқин бўлган одамлар таъсири орқали шакллантирилади. Агар фарзанд атрофида ялқов, ишёқмас, кўлини учида иш қиладиган, ўз масъулиятини бошқаларга юклайдиган, меҳнатдан қочадиган одамларни кўрса, табиий равишда айнан мана шундай ахлоқ фарзандда шакллана бошлайди. Бу жараёнда фарзандга унинг атрофидаги катталарнинг тўғри эътибори ҳам муҳим аҳамият касб этади. Агар катталар ҳар вақт фарзандни аяб, фарзандга унинг кучи ва ёшига нисбатан тўғри танланган мажбуриятларни юкламасалар, фарзанд қилиши лозим бўлган ишларни ҳам унинг ўрнига ўзлари бажарсалар, фарзандда меҳнат қилишга нисбатан нотўғри муносабатни шакллантираётган бўладилар. Бундай фарзандлар касб олиш ва меҳнат қилишдан кўра таралла-бедод ҳаётни хуш кўрадиган одамларга айлана боради.

Тақлид қилиш бирор-бир касбий йўналиш бўйича илк қобиялитларни намоён қилиш, бирор-бир касбий йўналишга қизиқиш кўрсатиш, ёки бирор бир касб йўналишидаги инсонга тақлид қилишда ўзини кўрсатади. Бу жараёнда фарзанд кўпчилик ҳолларда англолмаган тарзда, баъзан англолган тарзда ўзида мавжуд қобилият кўрсаткичларини намоён қилади ва касбий ижтимоийлашувнинг илк намуналарини билдиради.

Рефлексия касбга нисабан шахснинг ички муносабати ва ўз муносабатини назорат қилиш жараёни ҳисобланади. Бу жараёнда фарзанд касбий хусусиятларни кўради, уларни баҳолайди, у ёки бу касбий йўналишларни қабул қилади ёки инкор этади. Шу билан бирга фарзанд атрофидаги шахсларнинг касбий хусусиятларини ҳам баҳолайди, қабул қилади ёки инкор этади. Бу жараёнда фарзанднинг ички “мен”и ва унинг ижтимоий “мен”и

орасида ҳам ўзига хос диалог жараёни кечади. Рефлексия жараёни асосида фарзанддаги касбга бўлган муносабат диалектик тарзда ривожланади, шахсга бўлган жамият ва оилавий анъаналар таъсири остида маълум ўзгаришларни бошдан кечиради, касбий ижтимоийлашув ҳаётий реаллик таъсири асосида аниқлашиб, сайқалланиб боради.

Ижтимоийлашувнинг ижтимоий-педагогик механизмлари қаторига:

а) стихияли ёки анъанавий ижтимоийлашув механизми;

б) ижтимоийлашувнинг институционал механизми;

в) ижтимоийлашувнинг маълум стиль, яшаш тарзи асосига қурилган механизми;

г) ижтимоийлашувнинг шахслараро мулоқот асосига қурилган механизмлари ажратилади.

Оиладаги касбий ижтимоийлашувда юқорида таъкидланган механизмларнинг барчаси, яъни анъанавий (стихияли), институционал (оила, мактаб, фуқаролик жамияти), яшаш тарзи, яъни стиллашган механизм (оила, унинг урф-одатлари, анъаналари, миллий-этник қадриятлар, касбий анъаналар, касбга йўналтирилганлик), шахслараро мулоқот ва муносабатларнинг касбга қаратилганлиги каби хусусиятлар намоён бўлади.

Касбий ижтимоийлашувда анъанавий механизм шахс томонидан унинг оилавий инфраструктураси ишлаб чиққан ва уларга амал қилиш зарур бўлган маълум ахлоқий, этик, эстетик, маънавий-маърифий норма, эталон, қараш, стереотип, ғояларга риоя этиш, уларни ҳурмат қилиш; уларни эгаллаш ҳисобланади. Кўпчилик ҳолларда мана шу қадриятлар тизими стихияли, тўла анланмаган ҳолда фарзанднинг энг кичик даврдан бошлаб сингдирилади. Бундай қадриятларнинг кучи ва

амал қилиши жуда кучли бўлади. Бундай қадриятлар тизимида стереотиплар кўп бўлади, уларга нисбатан танқидий муносабат мавжуд бўлмайди. Яъни, фарзанд касбий ижтимоийлашувда оиладаги бор анъаналарни тўлалигича ва умрбод қабул қилади ҳамда уларга сўзсиз амал қилишга сайи-харакат қилади.

Анъанавий механизмнинг ижобий томони шундаки, у фарзанд тафаккурида маълум оилавий қадриятларнинг сўзсиз ва узоқ муддат амал қилиши учун асос бўлади. Аммо анъанавий механизмнинг салбий томони ҳам мавжуд. Салбий томон шундаки, оилавий анъана замон тараққиёти, илмий-техник янгиликлар, инновацион жараёнларни инкор этиши, ёки уларга қарши ҳам бўлиши мумкин. Мана шундай ҳолларда фарзанд тафаккурида “Нима тўғри?”, “Нима қилиш керак?”, “Қайси йўлни танлаш лозим?” деган саволлар асосига қурилган танлаш, ўз йўлини топиш жараёни бошланади, яъни оилавий анъаналар билан ижтимоий инновацион қарашлар ўртасида зиддият келиб чиқади. Бу ўринда агар оилавий анъаналарнинг кучи ва инсон тафаккурига таъсири жуда кучли бўлиши назарга олинса, оилавий анъаналар шахс тараққиётини орқага тортувчи эффект билан амал қила бошлайди. Масалан, агар шахс қишлоқда ҳаёт кечирса, табиий қишлоқдаги касбий анъаналар унга энг аввало таъсир ўтказади.

Аммо шахс табиий эҳтиёжлари, унинг орзу умидлари ва хоҳиш-иродаси янги қарашларга чанқоқ бўлса, у шаҳарга интилади, аммо шаҳарга етиб келганида, унинг оилада олган маълум инсоний ва касбий малакалари мегаполис, яъни шаҳар шароитига мутаносиб келмаслиги мумкин. Масалан, далада каттиқ ва кучли овоз билан гапирилади, шаҳарда бақириб гапирилмайди.

Касбий ижтимоийлашувнинг институтционал механизми шахснинг турли фуқаролик ва ижтимоий институтлар билан бўлган муносабати асосида шаклланади. Шахс атрофидаги унга ўз таъсир кучини ўтказиши мумкин бўлган барча давлат ва нодавлат ташкилотлари фаолияти мазкур институтционал механизмни ташкил қилади. Аммо муҳим бўлган нарса оила ва шахсдан ташқаридаги мазкур жамоат муассасалари ва ташкилотларида касбий йўналтирилганликнинг мавжуд бўлиши ҳисобланади.

Масалан, агар мактаб, Маҳалла, “Ёшлар иттифоқи”, Хотин-қизлар кўмитаси, ОАВ, бадий адабиёт кабиларда касбий билим ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган дастурлар мавжуд бўлса ҳамда улар аниқ шахс идрокига таъсир этса, касбий ижтимоийлашувда мазкур институтционал механизм ишлаётган бўлади. Мазкур механизмда шахс оилада олган билим ва малакалар янги, қўшимча, бошқа билим ва малакалар билан тўлдирилади, аввалги анъаналар мустаҳкамланади, шахс учун инновацион имкониятлар очилади. Шахснинг бутун жамият билан ўз касбий алоқаларни ўрнатишида маълум тажриба орттирилади, касбий анъаналар асосида шахснинг жамиятга кириб бориши учун асос яратилади. Шахс касб асосида маълум ижтимоий мажбуриятларни амалга ошириши учун полигон ва тажриба олиш маконига эга бўлади.

3.2. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш омиллари

Ҳар қандай педагогик вазифа педагогик жараённинг узвийлик ва узлуксизлик асосида амалга оширилишини тақозо этади. Узвийлик ва узлуксизлик педагогик мақсаднинг амалийлиги, унинг жорий этилиши ва самарадорлигини таъминловчи омил бўлиб хизмат қилади. Айнан узвийлик ва узлуксизлик педагогик вазифани амалга оширишда амалийлик, педагогик мақсадга йўналтирилганлик, педагогик жараён иштирокчилари, яъни ота-она, педагог, мураббий, педагогик таълим муассасаси ва унинг раҳбарияти, ва бошқаларнинг англаниши ва илмий-назарий билим ва малакаларга асосланган кенг қамровли фаолиятини таъминлаш босқичлилиги, дастурийлик, тизимлилиги, давомийлик, натижалилик, режалаштирилганлик ва самарадорликни вужудга келтиради. Айнан узвийлик ва узлуксизлик педагогик жараённинг яхлитлигини таъминловчи омил ҳисобланади.

Шундай экан, оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлашда педагогик жараённи узвийлик ва узлуксизликда ташкил қилиш деганда нима мақсад, амал ва вазифаларни англаш лозим?

Педагогик жараён ҳар доим, давомий, мақсадли, турли педагогик усул ва воситаларни қўллаган ҳолда, педагогик кадрлар билими ва салоҳиятининг тўлиқ бўлиши асосида амалга оширилиши лозим. Мазкур талабларни қондиришга узвийлик ва узлуксизлик жавоб олади.

Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш учун педагогик жараённи бошқарётган субъектлардан (асосан

ота-онадан) мақсадни аниқ белгилаш, бир эмас, балки мавжуд барча касб турлари бўйича фарзандга маълум, белгиланган билим, кўникма, малака ва тафаккурни бериб бориш, фарзандда меҳнат кўникмаларини шакллантириб бориш, фарзанд билан ҳамкорликда турли меҳнат жараёнларидан ўтиш, фарзанд касбий эҳтиёжларини аниқ белгилаш, керак бўлганда мутахассисларга ўз вақтида мурожаат этиш (масалан, рассомлик, мусиқа, рақс, ахборот технологиялари), назария билан амалиётнинг тегишли ва белгиланган даражада бериб борилишини таъминлаш, ота-оналар фаолиятида тизимлилик, яъни фарзанд билан ишлашда тизимлиликка риоя этиш, тарбиявий усул, восита, йўлларнинг педагогик талаб асосида стихияли эмас, балки мақсадли олиб борилишини таъминлаш, касбга йўналтиришда маънавий кадриятлар билан касбий кадриятларнинг ўзаро боғлиқликда тарбияланишига аҳамият қаратиш тақозо этилади. Ушбу тамойилларга риоя этиш ва уларнинг амалийлигини таъминлаш фарзанднинг оилада ва оиладан ташқарида ўз ўрнини топиши учун асос бўлиб хизмат қилади ва фарзанд касбий ижтимоийлашуви самарадорлигини таъминлаб беради. Чунки оиладаги касбий ижтимоийлашув фарзанднинг жамиятдаги касбий ижтимоийлашуви асоси бўлади.

Касбий ижтимоийлашув фарзандда ўз касбий мақсадлари ва эҳтиёжларини жамият ҳаёти ва тараққиёти билан энг кичиклик давриданок ўз ота-онаси ёрдамида узвий боғлаш, жамият ҳаётига ўзининг тўлиқ интеграциясини амалга ошириш, ўзининг шахс ва мутахассис сифатида ноёблиги, бетакрорлигини фарзандликданок англаш, ўзига фарзандликдан “Мен жамиятнинг бир бўлагиман, мен бирор касб эгаси

сифатида жамиятга фойда келтираман” деган ақида асосида шаклланиш имкониятларини яратиб беради. Касбни танлашга нисбатан ижодий муносабатни айнан касбий ижтимоийлашув таъминлаб бера олади.

Кўришиб турибдики, касбий ижтимоийлашув жараёнида ота-онага педагогик жараён бошқарувчилари сифатида жуда катта масъулият юклатилади. Бирок, бугунги кунда кўпчилик ота-оналар касбий ижтимоийлашув борасидаги тегишли билим, малака ва кўникмаларга эга эмаслар. Кўпчилик ота-оналар касбий ижтимоийлашув тугул, бошқа барча оилавий тарбия масалаларини ҳам стихияли тарзда, анъанавийликда олиб боришга ўрганганлар. Аммо жамият глобализация ва техник тараққиёт даврида кескин ўсиб, ўзгариб, тараққий этиб бормоқда. Шахс шаклланишига бўлган талаб трансформация бўлиб, ўзгариб бормоқда. Касблар тизими ҳам ўзгаришларни бошидан кечирмоқда. Янги-янги касб турлари жамият ҳаётига кириб келмоқда. Касбий йўналганлик ўзгармоқда. “Обрўли” ва яхши фойда келтириш мумкин бўлган касблар таркиби ҳам ўзгариб бормоқда. Оилавий тарбия соҳасида ҳам янги қараш, методика ва талаблар юзага келмоқда. Шу билан бир вақтда оиланинг моддий таъминотини амалга ошириш талаби ота-оналардан ўзларининг барча мавжуд бўш вақтини тирикчиликка қаратишга мажбур қилмоқда. Ота-оналар фарзанд ҳаётида энг биринчи педагог бўлишини кўпчилик англаб ҳам етмайди. Демак, амалий ҳолат шуни кўрсатадики, оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш учун энг аввало ота-оналарнинг педагогик билимини, шу жумладан касбий ижтимоийлашувга доир билимларни эгаллашлари талаб этилади.

Демак, оилавий тарбияда ёшларда касбий ижтимоийлашувни таъминлаш қуйидаги дидактик талаб ва шароитларни тақозо қилади:

1. Оилавий тарбияда ота-оналарни касбий ижтимоийлашув тушунчаси, унинг мазмун ва моҳияти, тарихи ва аҳамияти борасидаги билимлар билан таништириш зарур.

2. Касбий ижтимоийлашув борасидаги замонавий тафаккур оилавий тарбия жараёнига киритилиши, яъни татбиқ этилиши ва оилада тарбиявий жараён касбий ижтимоийлашув асосида ташкил қилиниши лозим.

3. Касбий ижтимоийлашув жараёнини таъминлаш учун ота-оналарнинг мазкур йўналишдаги, яъни касбий ижтимоийлашувнинг педагогик мазмуни борасидаги билимлари ва тафаккурини шакллантириш тақозо этилади.

4. Оилавий тарбияда узлуксизлик ва узвийликни таъминлаш учун педагогик жараённи илмийлик, муаммолик ва натижани олдиндан кўра олиш, тизимлик, изчиллик, оила, мактаб ва фуқаролик жамияти ҳамкорлиги ва интеграцияси, мақсадга йўналтирилганлик, шахсий эҳтиёж ва хусусиятларни ҳисобга олиш, фарзандни меҳнат фаолиятида тарбиялаш, мутахассисликка йўналтириш, касбий ижтимоийлашувнинг педагогик мазмунининг ҳамда педагогик андозасининг ишланганлиги, педагогик жараён иштирокчилари ва шахслараро муносабатларининг ўзаро бирлиги ва боғлиқлиги, ўзаро тарбиявий таъсир ва ижтимоий фаоллик ўртасидаги боғланиш тамойилларининг амалийлиги тақозо этилади. Айнан оилавий тарбия жараёнида узвийлик ва узлуксизликнинг таъминланиши тарбия жараёнидаги инновацияни ва

педагогик технологиянинг ишлаб чиқилиши ва унинг амалийлигини таъминлаб бера олади.

Ҳар қандай педагогик жараёнда таъкидланган педагогик жараён иштирокчиларидан ташқари, жараённинг давомийлиги, унинг тизимлилиги, босқичма-босқич, оддийдан мураккабга сари амалга оширилиши талаб этилади. Касбий ижтимоийлашувда индивид тафаккурида ҳақиқатан ҳам унинг талаблари амалий бўлиши учун таълим жараёнида турли муҳим омиллар яхлитлиги, бир бутунлиги тақозо этилади. Педагогик жараённинг бир бутунлиги, давомийлиги, яхлитлиги, унинг тизимлилиги ҳам оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантиришда узвийлик ва узлуксизликни ташкил қилишнинг муҳим омилдир.

Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлашда педагогик жараён узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлашнинг муҳим омили бу – шакллантирилаётган индивиднинг психологик ва педагогик хусусиятларини назарга олиш, мана шу хусусиятлар асосида жараённи ташкил қилиш ҳисобланади. Индивиднинг психологик-эмоционал, ақлий-ментал, ёш дифференциациясини назарга олмасдан туриб, оилада касбий ижтимоийлашувни ташкил қилиб бўлмайди. Чунки, касбга йўналтириш ва касб танлаш жараёни, яъни инсоннинг касбий камолоти узоқ давом этадиган ва ҳар бир ёшда ўзининг маълум хусусиятларига эга бўлган жараёндир. Икки ёшли фарзанд билан ўн икки ёшли фарзанд ўртасида жуда катта физиологик, психологик, антропологик фарқлар бўлгани каби, касбий ижтимоийлашувда ҳам икки ёшли фарзанд ёки ўн икки ёшли фарзандга бериладиган касбий ижтимоийлашув

билим, малака ва кўникмалар ўртасидаги фарқлар сезиларли бўлади.

Касбий ижтимоийлашув тарбия жараёнида иштирок этаётган томонлардан, уни бошқараётган инсонлардан, фарзанд атрофидаги унга энг яқин одамлар, энг аввало ота ва онадан англанганлик, замонавий касбий йўналганлик борасида маълум тафаккурнинг шаклланганлигини талаб этади. Агар ота-оналар мана шу жараёнга маълум даражада тайёр бўлмасалар, касбий ижтимоийлашувни тўлиқ равишда амалга ошириб бўлмайди. Шу билан бирга, ота-онадан кўр-кўрона муносабат эмас, балки фидокорлик, жонкуярлик, мақсадга йўналтирилган сайи-ҳаракатлар талаб этилади. Шу боис, ота-она педагогик бошқарувни амалга оширишда автократик бошқарув услубидан эмас, балки фарзанд манфаатларини ҳам ҳисобга олувчи демократик услублардан самарали фойдаланиши зарур бўлади. Яъни ота-онадан “Мен сенинг ота (она)нгман. Менинг айтганимни қиласан! Мен биламан, сен ҳали кичиксан!” тарзида эмас, балки “Ўзбекистон тараққиёти бозор иқтисодиёти йўлидан кетмоқда. Унда шахс эркин бўлиши лозим. Унда шахс замонавий касб-кор эгаси бўлиши лозим. Шахс ўзига ҳам, жамиятга ҳам манфаат келтира билиши лозим!” тамойили асосида тарбия жараёнини ташкил қила билиши талаб этилади.

Бугунги кунда айнан касбий ижтимоийлашувни оилада таъминлаш амалиётида ўзбек оилалари ўзини маълум ижтимоий ўзгаришларга мойил, ҳаётий ва ўзгарувчан ижтимоий организм сифатида намоён этади. Шу нуқтаи назардан, касбий ижтимоийлашув тамойиллари оилани нафақат иқтисодий-ижтимоий шарт-шароитлар таъсирида, балки шу билан бирга ўз ички

ривожланиш қонуниятлари ва талаблари асосида ҳам ўзгариб боровчи организм эканлигини тасдиқлайди. Ўзбек оиласи аслида касбий ижтимоийлашув масаласида ўзини шахс, оила, бутун жамият истиқболини таъминловчи ижтимоий институт сифатида намоён қилиши шарт. Шунга кўра, ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш доимий равишда оила аъзолари ўртасида кенг тарғибот ва ташвиқот фаолиятини тақозо этади. Ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш замонавий мураккаб дунё воқелиги ичида, ранг-баранг инқирозлар даврида оилани турли ижтимоий, иқтисодий, мафкуравий, молиявий зиддиятлардан асрагувчи қонуният сифатида роль ўйнайди.

Кўпчилик ҳолларда ота-оналарда ўзини тарбиячи сифатида англаш жараёни мақсадли эмас, балки стихияли мавжуд бўлади. Кўпчилик ота-оналар ўзларини бола тарбияси учун масъул инсон эканликларини англайдилар. Мана шу ҳолатни улар қабул қиладилар. Яъни оилаларда тарбия ситуацияси мавжуд бўлади. Аммо бу фақат ситуация холос. Яъни умумий педагогик жараённинг бир бўлаги, унинг стихияли таркибий қисми, бир лаҳзаси холос. Кўпчилик оилаларда ота-оналар ситуациявий тарбия жараёни билан шуғулланадилар. Ситуация – бу бир лаҳза дегани. Ситуация - бола билан бўлган мулоқотда баъзи ўринларда ўша заҳотиёқ муносабат билдиришни талаб этади. Мана шу муносабат эса аввало тўғри ва мос бўлиши зарур. Шу боис, ота-оналардан “Сиз тарбия билан шуғулланасизми?” деб сўралганда, кўпчилик “Ҳа” деб жавоб қайтаради, аммо “Сиз педагогик билим ва малакаларга эгамисиз?”, ёки “Сиз оилада педагогмисиз?” деган саволни берсангиз, юз фоиз ота-оналар “Йўқ, мен педагог эмасман, фақат тарбия қилишга

мажбурман” деб жавоб беради. Яъни, ота-оналарнинг кўпчилиги мана шу фаолиятга, яъни ота-она бўлишга педагогик билим, кўникма ва малакларни эгалланганлик нуқтаи назаридан тайёр эмас. Мазкур масъулият улар зиммасига табиий-физиологик ҳолда келиб тушган бўлиб, улар мазкур вазифани қабул қилиб олганларидан сўнг ҳам ўз устиларида мақсадли ишлаш зарурлигини ҳар доим ҳам англамайдилар.

Кузатувларга кўра, агар ота-она мутахассислиги бўйича педагог бўлса, бундай оилаларда бола тарбияси масалалари мақсадли ташкил қилинади, бошқа соҳалар, айниқса баъзи замонавий тадбиркорлик билан шуғулланаётган ота-оналарда тарбиявий жараён «йўқ» даражасида эканлигини тан олиш лозим. Бундай оилалардан ота-она тирикчилик ғами билан умрини бозорларда ўтказиши, шу билан бирга кўпчилик оналар вақти вақти билан маълум муддат оиладан узоқда бўлишади. Бундай одамларнинг оилавий қадриятлари тизимида тўкинлик, пул, маблағ, бойлик каби мезонлар бола тарбияси ва ахлоқи қадриятини босиб қўйган бўлиб, уларнинг кўпчилиги буни тўла англамайди ҳам.

Шунга кўра, кўпчилик оилаларда таълим-тарбия жараёни стихияли, яъни бошқарилмаган ҳолда олиб борилади. Ота-оналардан баъзилари эса оилада педагогик вазифани амалга оширишни чин дилдан истамайдилар ҳам.

Кўпчилик ота-оналар бола тарбиясини «болани боқиш» деб тушунади. Яъни улар тафаккурида ота-она бўлиш – болани озиқ-овқат билан таъминловчи, уни боқувчи, унинг моддий эҳтиёжларини таъминловчи, уни саранжомловчи, уни муҳофаза қилувчидир. Бу ўринда “табиий эҳтиёжларни қондириш” жараёни мавжуд, аммо

“тарбия жараёни”, яъни боланинг “интеллектуал, маънавий ва рухий-психологик эҳтиёжларини қондириш” жараёни мавжуд эмас.

Мазкур ҳолат бугунги кунда ота-оналар зиммасига жуда масъулиятли вазифалардан бири – оилада “педагог” бўлиш вазифасини юклайди. Бироқ ота-оналарнинг ўзлари мазкур вазифани унинг бор мавжуд маъно қирралари мажмуасида тўлиқ тасаввур этмайдилар ва чуқур англамайдилар.

Бинобарин, ота-оналар ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда энг аввало педагог бўлишлари, яъни педагогик вазифани мақсадли олиб борувчи инсонларга айланишлари, педагогик жараённи самарали шакл, восита ва усуллар билан қуроллантирган ҳолда ташкил қила билишларини тақозо этади.

ХУЛОСА

Оила ўз тарихий илдизларига эга бўлган муқаддас ва бетакроп педагогик макондир. Оиланинг шахс шаклланишидаги ўрни жуда муҳим. Чунки оила шахс шаклланишида илк ижтимоий муҳитдир. Шахс ижтимоий муҳитда шакллантирилади, ижтимоий муҳитсиз шахсни бунёд қилиб бўлмайди. Шунга кўра, фарзанд ижтимоийлашуви энг аввало оилада кечади. Шахс ижтимоий хусусиятларидан бири унинг касбга эга бўлиши лозимлигидир.

Чунки келажак тараққиётининг бош бунёдкори – инсон омили ва инсон капиталидир. Инсон капиталининг энг муҳим мезонларидан бири эса – унинг касбий ижтимоийлашувидир. Оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантириш бугунги педагогик таълим ва тарбия жараёнининг энг долзарб вазифаларидан биридир. Умуман олганда, касбий ижтимоийлашув ва унинг турли қирраларини ҳар томонлама илмий ўрганиш долзарб вазифалардан саналади.

Оиладаги касбий ижтимоийлашув шарт-шароитларини таъминлаш аслида жамиятдаги мавжуд касбий талаб ва эҳтиёжлар билан боғлиқ равишда шахсни шакллантириш жараёни бўлиб, унинг мақсади касбий жихатдан фарзанднинг жамият ҳаётига интеграциясини таъминлашдан иборатдир.

Ҳар бир касб ва ҳунарни эгаллашда фарзанд маълум билим, малака ва кўнималарни ўрганиши зарурлиги, улар эса ўз-ўзидан пайдо бўлмаслиги, бунинг учун меҳнат қилишни билиш, меҳнатга кўникиш, меҳнат қилганда ҳам машаққатли меҳнат қилиш зарурлиги, улар ёшлар ахлоқини тўғри йўлда тарбияловчи омил саналади.

Оилада шахнинг касбий ижтимоийлашувида педагогик мақсадни амалга оширишда ота-она, ака-ука ва опасингиллар, бобо ва бувилар, узоқ-яқин қариндошлар, мактабгача ва мактаб таълими ходимлари ва таълим жараёнини олиб боровчи масъул шахслар, фарзанднинг ўртоқлари ва дўстлари, уларнинг оиласи иштирок этиши мумкин. Барча санаб ўтилган шахслар фарзанд касбий билим ва малакаларининг шаклланиши жараёнига ўз таъсирини ўтказиши мумкин ҳисобланади. Бироқ касбий ижтимоийлашувда мана шу барча иштирокчи томонлар биргаликда, ҳамкорликда, ўзаро боғланган ва бир бирини тўлдирган ҳолда ўзаро мувофиқлашган, натижалилик ва самарадорликка йўналтирилган педагогик фаолиятни амалга ошира олсалар, шахнинг касбий ижтимоийлашуви узвийлик ва узлуксизлик асосида ташкил қилинган бўлади. Чунки педагогик жараёнда узвийлик ва узлуксизлик унинг амалийлиги, мақсад сари йўналтирилганлиги, томонлар боғлиқлигини таъминлаб берувчи муҳим омил ҳисобланади. Яъни, оилада фарзандда касбий ижтимоийлашув жараёнини ташкил қилиш учун педагогик жараёнда стихияли тарзда иштирок этаётган барча муҳим томонлар, аслида педагогик жараёндаги барча иштирокчиларнинг фаолиятини мақсадли ва ўзаро боғланган қилиш тақозо этилади. Шундай қилинганда, яхлит педагогик жараён вужудга келтирилади.

Касбий ижтимоийлашувни оилада таъминлаш амалиётида ўзбек оилалари ўзини маълум ижтимоий ўзгаришларга мойил, ҳаётий ва ўзгарувчан ижтимоий организм сифатида намоён этади. Шу нуқтаи назардан, касбий ижтимоийлашув тамойиллари оилани нафақат иқтисодий-ижтимоий шарт-шароитлар таъсирида, балки

шу билан бирга ўз ички ривожланиш қонуниятлари ва талаблари асосида ҳам ўзгариб боровчи организм эканлигини тасдиқлайди.

Ўзбек оиласида касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг педагогик имкониятлари касбий компетентлик ва ота-оналарнинг педагогик менежментга тайёрлигига устуворлик бериш асосида такомиллаштириш аҳамиятлидир. Оилада педагогик жараёни лойиҳалаш компонентлари (ихтирочилик, моделлаштириш ва эксперимент), дидактик мезонлари (лойиҳалаш компонентлари ва касбий идентификация), факторлари (мегафактор, макрофактор, мезофактор, микрофактор) ва агентлари (даражалар ва механизмлар) кабиларни адекват белгилаш, шу асосида таълим ва тарбия жараёнининг инновацион таълим концепцияси ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Оилада касбий ижтимоийлашувни таъминлаш жорий қилингандагина, бутун жамият ва шахс ҳаётида ижобий ўзгаришларни таъминлаш мумкин бўлади. Бинобарин, касбий ижтимоийлашув ва уни оила шароитида таъминлашнинг педагогик ва ижтимоий мазмуни, унинг категориялари, уни шакллантиришнинг педагогик тизимлари, педагогик жараён хусусиятларининг тўғри англаниши ва тўғри танланиши, касбий ижтимоийлашувни қандай қилиб, қайси шакллар, воситалар ва усуллар билан таъминлаш кераклиги масаласини ҳал этиш ва мазкур кўпқиррали педагогик мазмунни оилавий таълим-тарбия жараёнига татбиқ этиш лозимдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Халқ сўзи, 2017 йил. 8 февраль. № 28 (6722) // http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107036
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги”ги Қонуни – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 41-сон, 543-модда.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисидаги”ги Қонуни. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 41-сон, 543-модда.
4. Абу Али Ибн Сино. Тиб қонунлари. Уч жилдлик сайланма. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1992.
5. Акбаров Н. Техника олий ўқув юрти талабаларда касбий маданиятни шакллантиришнинг педагогик асослари. пед. фан. ном. авт. Т., 2008.
6. Бобоев Ҳ., Аминов Б., Аҳмедов Б. ва б. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2000, 736 б., 1-жилд.
7. Бегматова Д. Оилада касбий ижтимоийлашув // Халқ таълими. –Тошкент, 2011. – № 6. – Б. 84-86.
8. Бегматова Д. Оилада касбий ижтимоийлашувни шакллантиришда узвийлик ва узлуксизлик муаммоси // Узлуксиз таълим. – Тошкент, 2012. – № 4. – Б. 94-98.
9. Бегматова Д. Касбий ижтимоийлашувни таъминлашнинг баъзи хусусиятлари // Халқ таълими. – Тошкент, 2014. – №1. – Б. 15-20.
10. Бегматова Д. Қадимги цивилизациялар: касбий тайёргарлик анъаналари // Journal of Pedagogical Sciences. – Тошкент, 2018. – № 1. – Р. 22-28. (ISSN 2181-9513).

11. Бегматова Д. Оилада касбий ижтимоийлашувга доир карашлар ва ғоялар. Ўқув-услубий кўлланма. – Самарқанд: СамДЧТИ, 2018. – 100 б.
12. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуры. — М., 2005.
13. Гидденс Э. Социология. –М: Эдиториал УРСС, 1999. – 704 с.
14. Жўраев Р.Х., Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С. Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-ҳунар йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. Монография. -Т.: ФАН. 2004.- 120 б.
15. Зарипова Г.К. Накшбандия тариқатида таълим-тарбиянинг ўзига хос педагогик технологияси. пед. фан. ном. дис.... авт. Т., 2010. -25 б.
16. Исҳоқов М., Отахўжаев А. Суғдларнинг буддавий фалсафий-ахлокий ёзма меросидан. // Қадимги ёзма ёдгорликлар. –Т.: Ёзувчи, 2000. – 37 б.
17. Каримов Э.Э. Йасавийа и ходжагон Накшбандийа: история действительная и вымышленная. –Т.: Узбекистон, 2000.- 72 б.
18. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. –Т.: Ёзувчи, 1996. –280 б.
19. Комилов Н. Тасаввуф. Иккинчи китоб. –Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. –204 б.
20. Кон И. Социализация. Социология личности. - М., 1967
21. Кон И. Категория «Я» в психологии. // Психологический журнал. – 1981.- Т. 2.- № 3.-С.25 - 37
22. Махмудов З.М. Шахс ҳуқуқий ижтимоийлашувининг назарияси ва амалиёти: пед.ф.докт. ... дисс.- Т., 2011.
23. Махмудова М., Глобал ўзгаришлар даврида ўзбек оиласидаги муаммолар ва уларнинг ечимлари. “Мустаҳкам оила-жамият таянчи” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. Самарқанд, 2012 йил, 30 май, 15-19 б.

24. Маҳмудова М., Баркамол авлодни шаклантиришда таълим методларининг роли, “Жамиятни модернизациялаш ва ҳаёт фаровонлигини оширишда олималарнинг ўрни” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман материаллари, Самарқанд, 2015 йил, 13 июн, 236-270 б.

25. Маҳмудова М., Ўзбек оиласи ва унинг функционалиги асосларига доир. “Буюк ипак йўлида умуминсоний ва миллий кадриятлар: тил, таълим ва аданият” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Самарқанд-Шанхай, 2016 йил. 319-323 б.

26. Маҳмудова М., Касб ҳақида ўйлар. Методик қўлланма., Тошкент, 1992 й. 20 б.

27. McQuail, Dennis (2005) McQuail's Mass Communication Theory: Fifth Edition, London: Sage;

28. Мудрик А.В. Социализация человека. – М., 2006. – 304 б.

29. Мусурмонова О.М. Оила маънавияти – миллий ғурур. Т., Ўқитувчи. 2000.

30. Муслимов Н.А. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларини касбий шаклантириш. Монография. - Тошкент: ФАН, 2004. - 130 б.

31. Муслимов Н.А., Муллахметов Р.Г. Касб танлашга йўллаш. Ўқув қўлланма. – Тошкент: ОЎМТВ, 2007. –173 б.

32. Нишонова С. Комил инсон тарбияси. Ўрта махсус ва касб хунар таълими маркази. Т., 2003. 224-б.

33. Нишоналиев У.Н., Шодиев Н.Ш., Муслимов Н.А. Меҳнат таълимидан “Касбга йўналтириш асослари” курси бўйича методик қўлланма. –Тошкент, 2004. -12 б.

34. Ниёзметова Г. Оила психологияси. Академик лицей ва КХҚ ўқитувчилари учун қўлланма. Т.: "Шарқ", 2008.- 33 б.

35. Очиллов.С. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. Т.: Ўқитувчи, 1995. – 207 б.

36. Очиллов С. Хазрат Али ва маънавият . Т.. Ўқитувчи., 1998. 56 б.

37. Рашидов Ҳ.Ф., Эргашев Ш.Т., Болтабоев С. Ўқувчиларни касбий йўналганлигини аниқлаш. Услубий қўлланма. –Т.:ТДПУ, 2004. - 12 б.
38. Parsons, Talcott and Bales, Robert (1956) Family, Socialization and Interaction Process, London: Rutledge and Kegan Paul
39. Рустамов А. Маҳмуд Замахшарий. – Т.: Фан, 1971. - Б.10-12.
40. Салиева З.Т. Педагогика коллежи ўқувчиларининг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантириш – касбий ижтимоийлаштириш омили сифатида: пед.ф.докт. ... дисс.-Т.,2010.
41. Chinoy, Ely Society: An Introduction to Sociology, New York: Random House., -1961.
42. Clausen, John A. (ed.) Socialization and Society, Boston: Little Brown and Company., 1968
43. Содиқова Ш. Мактабгача таълим йўналиши . пед. фан. ном. дисс. ... авт. Т., 2009. 22 б.
44. Саидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. Т., Молия, 2003.
45. Толипов Ў.Қ., Шарипов Ш.С., Холматов П.Қ. Дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларни касб-хунарга йўллаш технологияси. – Тошкент: ЎзПФТИ. 2004. - 32 б.
46. Тураев Ш. Миллий ғоя ва маънавият. Т.: 2017. -24 б.
47. Умарзода Муҳсин. Овесто сирлари. // Жаҳон адабиёти, 1997, 4-сон, -Б. 199-200.
48. Умаров С. Умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш технологиялари (V-IX синф ўқувчилари). Т., 2005. 22 б.
49. Уватов У. Абул-Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий. Нозик иборалар.– Т.: Камалак, 1992. 25-45 б.
50. Уватов У. Донолардан сабоқлар. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1994.

51. Шарипов Ш.С., Давлатов К., Насриддинова Ш.С.. Касбга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. Ўқув қўлланма. Магистратура мутахассислиги учун. Меҳнат таълими методикаси. –Тошкент: 2007.-Б. 51
52. Шарипов Ш. Касб-ҳунар таълими тизимида ўқувчилар ижодкорлик қобилиятларини ривожлантиришнинг узлуксизлиги. Монография. – Тошкент: Фан, 2005. – 136 б.
53. Шарипов Ш. Шахсни касбий-ижодий ривожлантириш технологиясининг ўзига хос хусусиятлари // Мактаб ва ҳаёт. – Тошкент, 2005. – № 8. – Б. 4-5
54. Шарипов Ш.С., К.Давлатов, Ш.С.Насриддинова. Касбга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари. Ўқув қўлланма. Магистратура мутахассислиги учун. Меҳнат таълими методикаси. –Тошкент: 2007. –Б. 20
55. Шоймардонов Т.Т., Хамидов В.С., Обидов А.Э., Файзиева М., Электрон педагогика ва педагогнинг шахсий, касбий ахборот майдонини лойиҳалаш. Т., 2017. 188 б.
56. Шодмонова Ш. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш. Монография. – Т: Фан ва технология, 2008.
57. Шодиев Н., Исломов В., Тўлқиний М. Ўқувчиларни касбга йўналтириш. Самарқанд. 2015.- 134 б.
58. Чориев А., Чориев И. Педагогиканинг методологик асоси ва илмий тадқиқот методлари. Т., 2016.- 248 б
59. Эгамбердиева Н.М. Маданий-инсонпарварлик ёндашув асосида талабаларни шахсий ҳамда касбий ижтимоийлаштириш назарияси ва амалиёти. пед.ф.докт. ... дисс.авт. -Тошкент: 2010, -Б.18
60. Қаюмов А. Авесто. // Қадимги ёзма ёдгорликлар. – Тошкент: «Ёзувчи», 2000. –Б. 10-13
61. Қаюмов А., Исҳоқов М., Отахўжаев А., Содиқов Қ. Қадимги ёзма ёдгорликлар. –Т.: Ёзувчи, 2000. –Б. 10
62. Куронов М. Миллий тарбия . Монография. Т., 2007.
63. Куронов М.К, Курбонниёзова З.Қ. Ижтимоий педагогика.- Т.: 2003.- 48 б.

64. Ҳайруллаев М.М. Абу Али ибн Сино меросини ўрганиш – долзарб вазифалардан бири. // Ибн Сино халқаро ўқишлари. –Т.: 2000. 5-б;

65. Ҳасанов С. Хоразм маърифати – олам кўзгуси. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –Б.46.

66. Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Марказий Осиёда ислом маданияти.-Т.:Шарқ. Б. 384; Анвар Ҳожиаҳмад. Жаннат калити. –Т.: Мовароуннаҳр, 1998.-Б. 208;

67. Ҳомидий Ҳ. Тасаввуф алломалари. –Т.: Шарқ. Б. 208.

68. Begmatova D. The factors of continues provision of professional socialization of youth in the family // Eastern European Scientific Journal. –Düsseldorf – Germany, 2018. – №4. – P. 113-117.

69. Begmatova D. Some pedagogical aspects of child socialization in Uzbekistan // The Advanced science open access journal – USA, 2013. – № 6. – P. 51-54.

70. White, Graham (1977) Socialisation, London: Longman; Hughes, D., Rodriguez, J., Smith, E., Johnson, D., Stevenson, H. & Spicer, P. (2006). Parents' ethnic-racial socialization practices: A review of research and directions for future study. *Developmental Psychology*, 42, 5, 747-770

71. <http://oilamarkazi.uz>

72. <http://edu.uz/uz>

73. <http://www.uzedu.uz/>

74. <http://yoshlarittifoqi.uz/>

75. <https://www.mahallakengashi.uz>

76. dasturchi.uz

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ЁШЛАР КАСБИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ	6
1.1. Касбий ижтимоийлашув тушунчаси, унинг ижтимоий- педагогик моҳияти	6
1.2. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш бўйича илмий-назарий қарашлар, ғоялар таҳлили ва амалиётдаги аҳволи	22
II БОБ. КАСБИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВНИ ТАЪМИНЛАШ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА ИННОВАЦИОН ТИЗИМИ	57
2.1. Оилада ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашга доир ўтмиш маънавий-ижтимоий тафаккури: унинг мазмун-моҳияти ва асосий ғоялари.....	57
2.2. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашда таълим ва тарбия стратегияси: халқ педагогикасининг дидактик ва акмеологик аҳамияти ҳамда инновацион усули ва воситалари	65
III БОБ. ОИЛАДА ЁШЛАРНИНГ КАСБИЙ ИЖТИМОЙЛАШУВИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ТИЗИМИ	102
3.1. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлашнинг даражалари ва мезонлари.....	102
3.2. Ўзбек оиласида ёшларнинг касбий ижтимоийлашувини таъминлаш омиллари	123
ХУЛОСА	132
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	135

Бегматова Дилноза Мухтаровна

ЎЗБЕК ОИЛАЛАРИДА ЁШЛАРНИНГ КАСБИЙ
ИЖТИМОЙЛАШУВИ
Монография

ISBN 978-9943-6229-9-9

Мухаррир: С.Каримова
Мусахҳих: Ш.Абдурахимов
Тех.муҳаррир: Ҳ.Амирдинов

Гувоҳнома: №10-3512

2020 йил 6 ноябрда босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичими 60×84_{1/16}.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т.: 9,3. Шартли б.т. 5,1.
Адади 200 нусха. Буюртма № 261.

СамДЧТИ нашр-матбаа марказида чоп этилди.
Манзил: Самарқанд ш, Бўстонсарой кўчаси, 93.